

**BUXORO DAVLAT
PEDAGOGIKA
INSTITUTI**

BUXORO DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

TA'LIM TRANSFORMATSIYASI

ILMIY – METODIK JURNAL

No. 2

**BUXORO – 2024
«DURDONA» NASHRIYOTI**

ILMIY – METODIK JURNAL
TAHRIR HAY'ATI TARKIBI

Bosh muharrir:

Ma'murov Bahodir Baxshullayevich

Buxoro davlat pedagogika instituti rektori, p.f.d. (DSc), professor

Tahrir hay'ati raisi:

Qahhorov Siddiq Qahhorovich

pedagogika fanlari doktori, professor.

Muqimov K.M.	– O'zRFA akademigi, fizika-matematika fanlari doktori, professor
Xamidov O.X.	– iqtisod fanlari doktori (DSc), professor
Murodov Sh.N.	– fizika-matematika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Ikramov A.A.	– pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Raximov Sh.A.	– fizika-matematika fanlari nomzodi, dotsent
Muxtorov E.M.	– psixologiya fanlari nomzodi, dotsent
Niyozov A.K.	– texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.
Sharipov A.Z.	– falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Qahhorov O.S.	– iqtisod fanlari doktori (DSc), professor
Barotov Sh.R.	– psixologiya fanlari doktori, professor
Olimov Sh.Sh.	– pedagogika fanlari doktori, professor
Rasulov T.H.	– fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor
O'rayeva D.S.	– filologiya fanlari doktori, professor
Amonov M.R.	– texnika fanlari doktori, professor
Bo'riyev S.B.	– biologiya fanlari doktori, professor
Ma'murov B.B.	– pedagogika fanlari doktori, professor
Abdullayev M.J.	– pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Jo'rayev A.R.	– pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor
Saidova M.J.	– pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent
Nazarov M.R.	– fizika-matematika fanlari nomzodi, dotsent
Izbullayeva G.V.	– pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent Tadjixodjayev Z.A. texnika fanlari doktori, professor
Tosheva D.A.	– filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent
Byulent Bayram	– filologiya fanlari doktori, professor (Ahmad Yassaviy nomidagi xalqaro Turk-Qozoq universitet)
Timur Kojaog'lu	– filologiya fanlari doktori, professor (AQSH Michigan davlat universiteti)
Irina Pokrovskaya	– filologiya fanlari doktori, professor (Taras Shevchenko nomidagi Kiyev milliy universiteti)
Murat Elmali	– filologiya fanlari doktori, professor (Istanbul universiteti)
Mehmet Y.Y.	– filologiya fanlari doktori, professor (Istanbul universiteti)
Starikov Marcelo	– pedagogika fanlari doktori, professor (New York)

Muassis: Buxoro davlat pedagogika instituti

Tahririyat manzili: Buxoro shahar Piridastgir ko'chasi 2-uy.

Telefon: (+998 65) 226-10-97

Faks: (+998 65) 226-66-75

Elektron manzil: buxdpi@buxdpi.uz.

ISSN – 2181-4201

PEDAGOGIKA, PSIXOLOGIYAVA METODIKA

CHET TILINI O'QITISH MAZMUNINING ASOSIY LINGVISTIK BIRLIGI MATNDIR

Vosiyeva Shahnoza Islamovna, Xorijiy tillar kafedrası o'qituvchisi

vasiyevashakhnoza@gmail.com

Annotasiya: Mazkur maqola chet tillarini o'qitishda mazmunning asosiy lingvistik birligi matn ekanligi va o'qish ko'nikmalari asosida og'zaki va yozma nutq ko'nikmalarini rivojlantirish haqida atroflicha yoritilgan.

Kalit so'zlar: lingvistik birligi, axborot texnologiyalari, keng qamrovli, o'quv ishi, harakatlar, fikr yuritish.

ОСНОВНОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ЕДИНИЦЕЙ СОДЕРЖАНИЯ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ ЯВЛЯЕТСЯ ТЕКСТ

Восиева Шахноза Исламовна, преподаватель кафедры иностранных языков

vasievaashakhnoza@gmail.com

Аннотация: В данной статье подробно описывается тот факт, что основной языковой единицей содержания в обучении иностранному языку является текст, а также развитие навыков устной и письменной речи на основе навыков чтения.

Ключевые слова: языковое единство, информационные технологии, комплексная, воспитательная работа, действия, мышление.

THE BASIC LINGUISTIC UNIT OF THE CONTENT OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE IS THE TEXT

Vosiyeva Shahnoza Islamovna, teacher of the Department of Foreign Languages

vasiyevashakhnoza@gmail.com

Abstract: This article describes in detail the fact that the main linguistic unit of content in teaching a foreign language is the text, as well as the development of oral and written speech skills based on reading skills.

Key words: linguistic unity, information technology, comprehensive, educational work, actions, thinking.

Zamonaviy dunyoda ingliz tili darsida o'qituvchi chet tilini o'zlashtirishda maksimal samaradorlikka erishish uchun turli xil o'qitish vositalaridan foydalanadi. Hozirgi kunda axborot texnologiyalari ancha keng tarqalgan va ta'limda ham mavjud. Zamonaviy maktabda chet tili darsi turli axborot vositalaridan foydalangan holda tizimli va keng qamrovli o'quv ishi hisoblanadi. Ammo, shunga qaramay, bugungi kunda chet tilini o'qitishning eng samarali vositalaridan biri hali ham matn, aniqrog'i matn bilan to'g'ri tashkil etilgan ish hisoblanadi. O'qish nutqimizni rivojlantiradi va boyitadi, so'z boyligimiz kengaytiradi, tasvirlarda fikr yuritishga o'rgatadi, o'ylashga arziydigan savollar tug'diradi, o'qish ham muammoli vaziyatni turli tomonlardan

ko'rishga o'rgatishini psixolog va metodistlar uzoq vaqtdan beri isbotlab kelishgan. Ba'zi olimlar matnni faqat og'zaki monolog desa, boshqalari matnni faqat yozma nutq deb hisoblashadi, uchinchi guruh olimlar esa matnni har qanday nutq niyati sifatida tan oladilar. Ammo ko'pchilik matnni tuzilgan, uyushgan nutq deb hisoblaydi.

O'qish - bu juda murakkab jarayon bo'lib, ushbu ish dolzarbdir, chunki har qanday o'qituvchi vaqti-vaqti bilan matn materiallari bilan ishlashda muammoli vaziyatlarga duch keladi. Ushbu ishning maqsadi chet tili darsida matn bilan ishlashning mohiyati, metodikasi va samaradorligini ko'rib chiqishdir. Ushbu maqsadga erishish uchun ushbu ishda quyidagi vazifalar hal qilinadi:

ingliz tili darslarida matnli ma'lumotlar bilan ishlashning nazariy yondashuvlarini o'rganish;

matnli ma'lumotlar bilan ishlashning asosiy usullari bilan tanishish.

O'qish savodxonligi insonning zamonaviy jamiyatda hayotga tayyorligini tavsiflovchi eng muhim kompetentsiyalardan biri hisoblanadi. "O'qish kompetensiyasi" deganda biz o'quvchilarda yozma ma'lumotlardan foydalanish ko'nikma va ko'nikmalarining etarli darajada rivojlanishini tushunamiz: kerakli matnlarni qidirish, ularni berilgan mavzuga muvofiq to'g'ri tanlash va tasniflash, ularni o'qish va sharhlash, og'zaki. va o'qiganlarining yozma taqdimoti.

O'qish turlari

Ingliz tilini, shuningdek, boshqa chet tilini o'rganish jarayonida o'qish jarayoni ikkita muhim funktsiyaga ega bo'lishi mumkin:

- o'qish jarayonining o'zi o'rganish maqsadi bo'lishi mumkin;
- bu faoliyat boshqa faoliyat turlarini o'rgatish uchun asos bo'lishi mumkin.

Rivojlangan o'qish qobiliyati - bu o'quvchi qanday maqsadni ko'zlayotganiga qarab, o'qishning barcha turlarini o'zlashtirish qobiliyatidir.

O'qish jarayonida rejalarining quyidagi turlari mavjud:

- mazmunli (matnning mohiyati, talaba o'qigan narsani tushunish);
- faoliyatga asoslangan (o'zini o'qish, masalan - harflar, harf birikmalari va boshqalar).

O'qish turlarini quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin:

- mazmunni ochish usuli (tahlil, sintez, tarjima);
- shaklda (yakka tartibda, sinfda birgalikda, guruhda, baland ovozda va hokazo);

- maqsadi bo'yicha (tanish, o'rganish, ko'rish yoki ma'lum narsalarni qidirish). ma'lumot);

- joylashuvga qarab, o'qish uyda ham, sinfda ham bo'lishi mumkin;
- tashkilot bo'yicha (tayyorlangan, tayyorlanmagan, o'quv sifatida o'qish va, albatta, nazorat o'qishi)

Ingliz tili darslarida talabalarning samarali ishlashi haqida gapirganda, o'qituvchi, iloji bo'lsa, o'qishning barcha turlaridan foydalanishi kerak.

Xorijiy ingliz tilidagi usullarning mualliflari, shuningdek, yozma matnlardan foydalanish bilan bog'liq ma'lum kommunikativ muammolarni hal qilishga yordam beradigan o'qishning bir nechta turlari va ko'nikmalarini aniqlaydilar:

- Skimming (matnning asosiy mavzusini/g'oyasini aniqlash);

– Skanerlash (matndagi aniq ma'lumotlarni qidirish);

Chet tili darslarida o'qishni o'rgatish tamoyillari

O'qish - bu faol jarayon. Talaba matn mazmuniga qiziqishi kerak. U matndagi so'zlarni bilishi, keltirilayotgan dalillarni tushunishi, muallif pozitsiyasiga o'z munosabatini bildirib olishi kerak. Agar bu shartlar bajarilmasa, bu holda o'qish yuzaki va o'qilgan matn tez orada unutiladi, deb aytishimiz mumkin.

O'quvchini qiziqtirishi kerak. Agar talaba matnning qiziqarli mazmuni bilan kasallangan bo'lsa, u undan kutilganidan ham ko'proq narsani oladi. Yodlash jarayoni esa faolroq bo'ladi, ammo bu jarayonni tashkil etish o'qish jarayonida qo'llaniladigan o'quv materialining mazmuni bilan bog'liq bo'lishi kerakligiga e'tibor berish kerak. Aynan o'quvchilarda ijobiy motivatsiyani uyg'otadigan va chet tilida o'qishga bo'lgan ehtiyojni yuzaga keltiradigan potentsialga ega bo'lgan tarkibdir [Nosonovich, Milrud, 1999: 14].

O'qituvchi o'quvchilarni matnning lingvistik hodisalariga emas, balki uning ma'nosiga ham javob berishga undashi kerak. Har bir o'quvchi matndagi xabarga javob berishi, o'z tajribasiga mos ravishda munosabati va his-tuyg'ularini ifodalashi uchun o'qituvchi shunchaki darsda qulay sharoit yaratishi kerak.

O'qishning asosiy omili - bashorat qilish va taxmin qilish. Talabalar o'qituvchi tomonidan matn materiallari bilan ishlashga tayyorlanishi kerak. Qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun matn bilan ishlash uchun turli xil rag'batlantiruvchi materiallarni tayyorlash yaxshi bo'lar edi. Bular turli xil rasmlar, fotosuratlar, matnning qiziqarli sarlavhasi va oxirida o'qituvchining og'zaki bayonotlari bo'lishi mumkin. Talabalarni matn bilan ishlashga, matnni lingvistik tomondan idrok etishga tayyorlash ham muhimdir.

Vazifalar va mavzularning mosligi. Matn bilan ishlashni tashkil qilishda o'qituvchi matn uchun turli mashqlar, savol va topshiriqlarni to'g'ri tanlashi kerak, shunda ular berilgan muammolarni hal qilishda yordam beradi va o'quvchilarni o'qish jarayonida rag'batlantiradi.

Matn bilan oxirigacha ishlang. Matnda juda ko'p yangi va tanish so'zlar, shuningdek, turli xil grammatik hodisalar, nutq shakllari, tezislar va boshqalar mavjud. Bularning barchasini imkon qadar o'quvchi rivojlanishi uchun ishlatish kerak.

Chet tili darsida matn ustida ishlashning metod va texnikasi o'quv va nutq faoliyati nutq, yozish va tinglashni o'rgatishning qiziqarli va samarali asosiga aylanishi uchun o'qituvchi uchun o'z o'quvchilarini matn materiallari bilan to'g'ri ishlashga o'rgatish printsiplari jihatdan muhimdir. Shuning uchun ishingizni quyidagi bosqichlarga asoslash muhimdir:

- matndan oldingi;
- matn;
- matndan keyingi.

Matndan oldingi bosqich.

Ushbu bosqichning maqsadi matn bilan dastlabki tanishish uchun nutq vazifasini shakllantirish, talabalar uchun ijobiy motivatsion omil yaratish, til va nutq qiyinchiliklarini kamaytirishdir.

Ushbu bosqichda o'qish jarayoniga tayyorgarlik ishlari boshlanadi: matn mavzusi, turli tushunchalar bilan tanishish.

Ushbu bosqichda o'qish jarayoniga tayyorgarlik ishlari boshlanadi: matn mavzusi, matn materialida topilgan turli tushunchalar bilan tanishish. Bundan tashqari, o'qituvchining o'quvchilarni qiziqtirishi, ijobiy motivatsiya yaratishi uchun sinfda psixologik qulay muhit yaratishi muhim ahamiyatga ega.

Matn bilan ishlashning ushbu bosqichi talabalarni til birliklarini, turli xil nutq shakllarini ajratish, taklif qilingan vazifada taniy olish va hokazolarni o'rgatish uchun mo'ljallangan.

Bu vazifalarda o'qiladigan matnning leksik-grammatik, struktur-semantik, lingvistik-stilistik va lingvistik-madaniy xususiyatlari hisobga olinadi.

Matndan oldingi bosqichda o'qituvchi o'z ishida foydalanishi mumkin:

- "aqliy hujum"
- bashorat qilish;
- matn sarlavhasini o'qishda paydo bo'ladigan turli xil tasvirlar;
- matnda ko'tarilgan masalalar bo'yicha talabalarning mavjud bilimlarini oshkor qilish;
- savollarga javoblar va boshqalar.

Matnli material bilan ishlashning boshida o'qituvchi topshiriqni tushunish jarayonini amalga oshirishi va ushbu matn ustida ishlashning muhim nuqtalarini ko'rsatishga harakat qilishi kerak:

o'qishdan oldin matnning sarlavhasi va (yoki) tarkibi, matndagi tasvirlar bo'yicha, ushbu matn material qaysi turga (turga) tegishli ekanligini aniqlash (masalan, gazeta maqolasi yoki xat);

muhokama qilinishi mumkin bo'lgan asosiy belgilar;

talabalardan o'zlariga ma'lum bo'lgan so'zlarni, iboralarni va so'zlarni topishni va ularning ma'nosini lug'atsiz taxmin qilishlarini so'rang va ulardan ushbu material nima haqida bo'lishi mumkinligi haqidagi savolga javob berishlarini so'rang (rus tilida va ular o'rganayotgan tilda), ular allaqachon ta'kidlagan haqiqatga tayangan holda.

Matn bosqichi

Matn bosqichining maqsadlari: turli til ko'nikmalari va nutq ko'nikmalarining rivojlanish darajasini nazorat qilish; tegishli ko'nikma va malakalarni shakllantirish.

Bu bosqichda asosiy narsa o'quvchilar nimani o'qiyotganini tushunishdir. Matnli materialni tushunishni nazorat qilish o'qish turi (yuqoriga qarang) va o'quvchilarga berilgan o'quv va nutq vazifalari bilan chambarchas bog'liq bo'lishi kerak. Matnni qayta o'qish o'quvchilarga matn tafsilotlarini tushunishga yordam beradi.

Matnli materialni tushunish jarayonini boshqarish va boshqarishda kerakli ma'lumotlarni maqsadli izlash va uni yozib olishni o'z ichiga olgan vazifalar katta ahamiyatga ega (turli jadvallardan foydalanish: asosiy belgilar, ularning tavsifi va boshqalar). O'qituvchi bir matnni bir necha marta o'qish noto'g'ri bo'lishini tushunishi kerak, chunki mazmuni allaqachon ma'lum. Bu faqat talabalarga qo'shimcha ma'lumot kerak bo'lganda tegishli bo'ladi.

Matndan keyingi bosqich

Matndan keyingi bosqichning maqsadi - matn vaziyatidan ogʻzaki va yozma nutqda monolog gaplarni qurish koʻnikma va koʻnikmalarini rivojlantirish uchun yordam sifatida foydalanish. Ushbu bosqichdagi mashqlar quyidagi koʻnikmalarni rivojlantirishga qaratilgan boʻlishi kerak:

-reproduktiv (leksik diktantlar yozish, maʼlum bir vazifani toʻgʻri takrorlash va boshqalar),

-reproduktiv-produktiv (mulohazalarni ifodalash va boshqalar),

-mahsuldor (yozma va ogʻzaki til bayonotlari, soʻzlarni tahlil qilish, tildagi turli hodisalarni taqqoslash, xulosa chiqarish qobiliyati va boshqalar).

Oʻz-oʻzidan maʼlumki, oʻqituvchi tomonidan qoʻllaniladigan vazifalar oʻqish turiga (koʻrish, oʻrganish va hokazo) bogʻliq boʻladi.

Xulosa

Yuqorida aytilganlarning barchasidan kelib chiqadigan boʻlsak, chet tili darslarida matnli material bilan ishlash toʻgʻri tashkil etilganda, oʻquvchilarni etarli darajada rivojlantiradi, oʻrganilayotgan tilga qiziqishni rivojlantiradi, xususan, fanga va umuman oʻqish jarayoniga boʻlgan qiziqishni oshiradi. .

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR:

- 1.Zolotova E.Yu. CHET TILI DARSLARIDA MATN BILAN ISHLASH – 2017. – 4-1-son. ;
2. Jukova I.V. Matn ustida ishlash, Maktabalarda chet tili 1998, №1
3. J.Jalolov.- ingliz tilini oʻqitish metodlari - Oʻqituvchi nashriyoti Toshkent.
4. URL:<https://science-start.ru/ru/article/view?id=696>

РАЗВИТИЕ МЫШЛЕНИЕ ШКОЛЬНИКОВ ПРИ ВЫПОЛНЕНИИ ЗАДАНИЙ TIMSS

Касимов Файзулло Мухаммадович - профессор кафедры Начального образования
Бух ГПИ, fayzullo@gmail.com

Алимова Анастасия Николаевна

Магистр факультета дошкольного и начального образования, Бухарский
государственный педагогический институт

Аннотация. Актуальностью данной статьи является то, каким образом меняется мышление школьника четвертого класса и его психологическое ощущение на уроках математики и естествознания, при котором учащиеся выполняют задания TIMSS (математическая часть). Уделяется внимание популярному вопросу о раскрытии сути самого международного оценочного исследования сравнительного анализа TIMSS в современном обществе и в главенствующих мировых державах – лидерах международного исследования, их заслуги во вкладе в образовании и перестройки процесса, при котором уделяется особый акцент всестороннего развития личности школьника начальных классов и его когнитивных способностей.

Ключевые слова: мышление, тестовые вопросы, международное исследование, дифференциальный подход, блок, образовательная среда, младший школьник, начальное образование

DEVELOPMENT OF SCHOOLCHILDREN'S THINKING WHEN COMPLETING TIMSS TASKS

Kasimov Fayzullo Muhammadovich - Professor of the Department of Primary Education Bukh State Pedagogical Institute, fayzullo@gmail.com

Alimova Anastasia Nikolaevna

Master of the Faculty of Preschool and Primary Education, Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract. The relevance of this article lies in how the state of a fourth-grade student and his psychological feeling changes in mathematics and science lessons, in which students complete TIMSS tasks (mathematical part). Attention is paid to the popular issue of revealing the essence of the most international assessment study of comparative analysis of TIMSS in modern society and in the dominant world powers - the leaders of international research, their merits in their contribution to education and the restructuring of the process, in which special emphasis is placed on the comprehensive development of the personality of a primary school student and his cognitive abilities.

Key words: thinking, test questions, international research, differential approach, block, educational environment, primary school student, primary education.

TIMSS TOPSHIRIQLARINI BAJARISHDA MAKTAB O'QUVCHILARINING TIKLASHINING RIVOJLANISHI

Qosimov Fayzullo Muhammadovich – Bux davlat pedagogika instituti “Boshlang’ich ta’lim” kafedrası professori, fayzullo@gmail.com

Alimova Anastasiya Nikolaevna, Buxoro davlat pedagogika instituti Maktabgacha va boshlang’ich ta’lim fakulteti magistri

Annotatsiya. Ushbu maqolaning dolzarbligi to'rtinchi sinf o'quvchisi matematika va tabiiy fanlardan TIMSS topshiriqlarini bajarayotgan vaqtida (matematik qism) o'quvchining o'zini qanday his qilishi va psixologik holatining qanday o'zgarishini aniqlash bilan bog'liq. Zamonaviy jamiyatda va jahonning yetakchi davlatlari - xalqaro tadqiqotlar yetakchilarining TIMSS qiyosiy tahlilini xalqaro baholash tadqiqotining mohiyatini, ularning ta'limga qo'shgan hissasi, boshlang'ich sinf o'quvchisi shaxsini har tomonlama rivojlantirishga va uning bilish qobiliyatiga alohida e'tibor berilishiga va institutni qayta qurishdagi xizmatlarini ochib berishning mashhur masalasiga e'tibor qaratilmoqda.

Tayanch so'zlar: tafakkur, test savollari, xalqaro tadqiqotlar, differentsial yondashuv, blok, ta'lim muhiti, boshlang'ich sinf o'quvchisi, boshlang'ich ta'lim.

Целью данной статьи, для начала, является понятие сути воздействия заданий TIMSS на мышление учащихся начальной школы, выявление закономерностей при которой задания TIMSS влияют на развитие творческого мышления школьников, а так же характеристика самого понятию "мышление". Сам термин трактуется как осознание всего восприятия из окружения в разнообразных его проявлениях, то есть создание представлений о предмете и явлениях, поиск логических связей между ними и решение задач при наличии умения абстрагироваться. На уроках педагог может развивать мышление разными способами и методами, будь то это дидактическая игра, конкурс или индивидуальные задания.[4] При этом структура тестовых вопросов TIMSS может вбирать в себя все эти аспекты. Следовательно, урок при использовании заданий международного исследования TIMSS имеет возможность стимулировать креативное мышление школьников четвертых классов.

Данное исследование даёт возможность сравнить уровень математического образования и знаний в сфере естественные науки у школьников четвертых и восьмых классов в различных странах. Вопросы и тестовые задания TIMSS строятся на следующих составляющих: [2]

- задания и информация на основе учебно-познавательной деятельности;
- схожее содержание заданий стран, которые принимают участие в исследовании;
- контроль информации в математическом и естественнонаучном блоке;
- соответствие возрастных возможностей участников и предоставляемых тестовых вопросов.

На сегодняшний день образование во всем мире признано ключевым фактором, обеспечивающим устойчивое развитие, и определено в концепции международного образования до 2030 года как неотложная задача создания возможностей при получении качественного образования. Это расширило возможности использования в системе образования технологий, направленных на повышение уровня методической подготовки, развитие творческого мышления в профессиональной деятельности педагогов, в том числе учителей начальных классов.

Согласно постановлению Кабинета Министров Республики Узбекистан «О мерах по организации международных исследований в сфере оценки качества образования в системе народного образования» от 8 декабря 2018 г. № 997 Республика Узбекистан намерена внедрить международные исследования PIRLS, TIMSS, PISA и TALIS и также принять участие в данных программах. С учетом

вышеуказанных постановлений особое внимание уделяется содержанию образования, экспериментируются варианты учебников в новой редакции, используются современные методы в целях повышения эффективности учебного процесса.

При обучении младших школьников важным считается правильный выбор и использование методов, средств и форм педагогических технологий с целью расширения кругозора учащихся, их творческих способностей. При организации учебных занятий используется ряд видов инновационных технологий.

Само понятие TIMSS (с английского Trends in Mathematics and Science Study) международное исследование качества математического и естественнонаучного образования в школах и анализ результатов между различными странами учащихся 4-х и 8-х классов. Это программа, организованная Международной ассоциацией по оценке учебных достижений IEA. [1]

Данное решение принято с целью усовершенствования приёмов и методов применяемых на уроке по математике и естественным наукам после глубокого анализа результатов школьников, принятых участие в мониторинге. Ряд исследований было проведено в этой сфере, так как оно является актуальным в настоящее время. Усвоения навыков решения заданий типа TIMSS зависит от методической грамотности учителя начальных классов, от понимания им важности упражнений для формирования математических понятий и других теоретических положений на уроках математики, поэтому необходимо правильно подбирать задания, учитывая их смысловую нагрузку. Определению значения заданий TIMSS на уроках математики как инновационный подход в обучении посвящены работы К.А. Краснянской, О.А.Рыдзе и др. Непосредственным изучением видов упражнений посвящены научные изыскания О.П. Зайцевой, К.А. Зимовец, Т. Ивановой, С.И. Князевой. В данном отношении, безусловно, необходимы дальнейшие исследования как теоретического, так и практического характера.

Структура TIMSS даёт оценку образовательным достижениям школьников в таких познавательных блоках как «Знание», «Применение» и «Рассуждение». Область «Знание» включает задачи по математике, которые требуют от школьника знания о свойстве чисел и простых геометрических фигур, воспроизведение определений и получение информации из стандартных графиков и диаграмм. В естественных науках нужно продемонстрировать уровень знаний о свойствах отдельных организмов и материалов, явлений и процессов, естественнонаучных терминов и единиц измерения.

Целью данной программы является оценка учащихся получающие общее обязательное образование в навыках и знаниях полученные в данном периоде и служащие для полного функционирования в обществе. [1]

Прежде всего, необходимо помнить о том, что нынешний XXI век — это век информационных технологий и роботизации, что служит развитию не только тех навыков описанных выше но и умение пользоваться компьютерными технологиями. А современность требует от специалистов компетенций, совершенно отличных от предыдущих. Если ранее высоко ценились крепкая память, энциклопедические знания, профессионалы, знавшие как можно больше информации в своей области, то теперь эти навыки уже не имеют

первостепенного значения. Ведь уже созданы электронные поисковые системы, онлайн-энциклопедии, различные онлайн-базы данных по отраслям, и теперь необходимость запоминать эту информацию отошла на второй план.

Тесты по системе TIMSS проводятся для того, чтобы выявить текущие изменения в системе образования, чтобы определить, в какой степени школьники обладают навыками аналитического мышления, делать выводы и общаться на основе реальных событий, а также насколько хорошо система образования адаптируется к этим изменениям. Предусмотрено, что результаты дают возможность объективно оценивать уровень развития образования в стране и принять своевременные пути решения по устранению имеющихся недостатков. Также результаты тестирования будут учитываться при составлении национального рейтинга школ Узбекистана.

После участия Узбекистан получит возможность применить опыт развитых стран в системе образования страны через участие в TIMSS и других международных программах и также сможет сравнить его результаты с результатами других стран. Также следует учитывать, что участие в исследованиях TIMSS с периодичностью раз в три года дает возможность осуществлять мониторинг эффективности системы образования нашей страны в глобальном масштабе. [3]

Можно сделать вывод, что данный подход может развить мышление школьников во время учебного процесса. При грамотном использовании инновационных подходов к организации уроков математики в начальных классах с использованием заданий TIMSS повышается эффективность усвоения информации наряду с интересом к предмету.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. А.О. «Информационно-аналитический центр» Сборник тестовых заданий TIMSS. 175 с. 2021г.
2. Babaeva S. MODELING NATIVE LANGUAGE LEARNING BY DESIGNING EDUCATION. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8 (10), Part II, 1-9.
3. О мерах по организации международных исследований в сфере оценки качества образования в системе народного образования [текст]: Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 8 декабря 2018 г. № 997. — [электронный ресурс]. — URL: <https://www.lex.uz/ru/docs/4104191> (дата обращения: 20.01.2022)
4. «Социальная реальность современного обучения с использованием информационных технологий» Алимова А.Н., Бабаева Ш. Б. Наука и Просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.) (Пенза), 2021 УДК: 370 Страницы: 134-136
5. https://dzen.ru/a/W4_gvTB9WACq2yCq

TALABA YOSHLARDA MILLIY MUSIQIY ONGNI RIVOJLANTIRISH MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK OMILI

*A'zam Ahadovich G'aybullayev, Buxoro davlat pedagogika instituti Pedagogika
kafedrası o'qituvchisi, azam.gaybullayev21@gmail.com*

Annotatsiya: Maqola yoshlarda milliy musiqa tarbiyasi-milliy qadriyatimizning ijtimoiy psixologik omili sifatida hamda shaxsning rivojlanishida musiqa san'atining muhim ahamiyati, muammosi va yechimiga qaratilgan. Yoshlarda milliy musiqiy ongni shakllantirish bo'yicha empirik tadqiqot natijalari tahlili va pedagogik-psixologik tavsiyalar o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: milliy musiqiy ong, psixologik immunitet, nafosat tarbiyasi, katarsis, emotsional ta'sirlanish fazilat, axloq, milliy tarbiya, milliy xarakter, milliy va umumiy qadriyatlarga hurmat, inson, shaxs, yoshlar, milliy g'urur, milliy ruh.

РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЫКАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ СТУДЕНТОВ – СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ И ОБЩЕСТВЕННОЙ ЦЕННОСТИ

*Аъзам Аҳадович Гайбуллаев, Бухарского государственного педагогического
института Преподаватель кафедры педагогики, azam.gaybullayev21@gmail.com*

Аннотация: В статье рассматривается значение, проблема и решение музыкального искусства в развитии личности, а также социально-психологического фактора нашей национальной ценности. Отражены анализ результатов эмпирического исследования и педагогико-психологические рекомендации по формированию национального музыкального сознания у молодежи.

Ключевые слова: национальное музыкальное сознание, психологический иммунитет, воспитание утонченности, катарсис, эмоциональное воздействие, добродетель, мораль, национальное воспитание, национальный характер, уважение к национальным и общечеловеческим ценностям, человек, личность, молодежь, национальная гордость, национальный дух.

THE DEVELOPMENT OF NATIONAL MUSICAL CONSCIOUSNESS AMONG STUDENTS IS A SOCIAL PSYCHOLOGICAL FACTOR OF THE FORMATION OF NATIONAL AND PUBLIC VALUE

*Azam Ahadovich Gaybullayev, Bukhara state pedagogical institute Teacher of the
department of Pedagogy, azam.gaybullayev21@gmail.com*

Abstract: The article examines the meaning, problem and solution of musical art in the development of personality, as well as the socio-psychological factor of our national value. An analysis of the results of empirical research and pedagogical and psychological recommendations for the formation of national musical consciousness among young people are reflected.

Key words: national musical consciousness, psychological immunity, education of sophistication, catharsis, emotional impact, virtue, morality, national education, national

character, respect for national and universal values, man, personality, youth, national pride, national spirit.

Kirish. Musiqa shaxsning ontogenezida muhim ahamiyat kasb etadi. Inson o'z hayotini musiqasiz tasavvur eta olmaydi. Musiqa ohangi inson dunyoga kelganidan boshlab uning qulog'i orqali ongu shuuriga ta'sir etadi. Buni biz onalarimiz allasidan bilishimiz mumkin. Musiqa tarbiyasi har bir millat vakilining ijtimoiy shart sharoitlaridan kelib chiqqan holda milliylik kasb etib boradi, atrofga qadriyatli yondoshuvni shakllantirib boradi. Musiqa yoshlarni tarbiyalashning asosiy va murakkab qirralaridan biri bo'lib, ichki va tashqi go'zallikni to'g'ri idrok etishga hamda qadrlashga o'rgatadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoevning "Sayyoramizda turli kelishmovchilik va qarama-qarshiliklar, urush va nizolar avj olgan tahlikali zamonda, odamzod tobora o'z dunyosiga o'ralib borayotgan bir sharoitda musiqa insonga insonligini eslatib, uning qalbida kelajakka umid va ishonch uyg'otadi. Musiqa san'ati madaniy fenomen sifatida yangi avlodni tarbiyalash va kamolga yetkazish borasida cheksiz imkoniyatlarga egadir. San'at bilan oshno bo'lgan yoshlarning hayotga munosabati, milliy urf odat, milliy va uumumbashariy qadriyatlarga hurmati baland bo'ladi. Va men ishonaman, ular dunyoni ma'naviy tanazzuldan qutqarishga qodir bo'lgan, o'zaro ahillik va birdamlikni ulug'lovchi avlod bo'lib maydonga chiqadi. Shu ma'noda, musiqa-hech narsa bilan o'lchab, solishtirib bo'lmaydigan beqiyos ilohiy ta'sir kuchiga ega, desak, ayni haqiqatni aytgan bo'lamiz"[1] degan fikrlari naqadar o'rinli ekanligini hozirda hayotning o'zi ko'rsatib turibdi.

Shu munosabat bilan vatanimizda iste'qomat qilib kelayotgan yoshlarimizni milliy va umumbashariy qadriyatlarga hurmat, vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash, milliy musiqiy ongini shakllantirish maqsadida bir qancha qaror, farmon va farmoyishlar chiqarilib ijrosi ta'minlanmoqda. Jumladan: 26.05.2020 yildagi "Madaniyat va san'at sohasining jamiyat hayotidagi o'rni va ta'sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-6000-sonli, 25.12.2023 yildagi "Aholiga madaniy xizmat ko'rsatish darajasini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-406-sonli, 30.08.2023 yildagi "O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish va soha vakillari faoliyatini qo'llab-quvvatlash choralari to'g'risida" PQ-289-sonli, 26.02.2019 yildagi "Sharq taronalari-xalqaro musiqa festivalini o'tkazishga tayyorgarlik ko'rish chora tadbirlari to'g'risida" PQ-4214-sonli O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qaror va farmonlari fikrimizning yaqqol isbotidir.

Shaxs taraqqiy qilishi uchun eng avvalo ta'limiy va tarbiyaviy jarayonlar muhim ahamiyatga ega. Ta'lim shaxsning bilish jarayonlari (diqqat, idrok, sezgi, xotira, tafakkur, xayol)ning rivojlanishiga bevosita ta'sir qilsa, tarbiya shaxsning ong ostiga, uning hissiy emotsional sohasiga, irodaviy kuchiga ta'sir ko'rsatib unda yuksak hislarni, axloqlilik, odoblilik, mehnatsevarlik, vatanparvarlilik, insonparvarlilik, mehr oqibat va boshqa shu kabi ijobiy sifatlarni shakllantiradi. Musiqa tarbiyasi inson hissiyotiga kuchli ta'sir etish imkoniyatiga ega bo'lgan hamda yoshlarni axloqiy va g'oyaviy tarbiyalashning asrlar osha tajribadan o'ta olgan vositasidir. Bobokalonlarimiz bejizga: «Musiqa odam ruhining yo'ldoshidir», deb ta'kidlab o'tmaganlar.

Mazkur tadqiqotdan ko'zlangan maqsad milliy musiqa orqali yoshlar ongida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish hamda yoshlar tarbiyasida ta'sir

ko'rsatuvchi ijtimoiy-psixologik omillar va ularning xususiyatlarini aniqlash orqali ushbu muammoni ijtimoiy psixologik jihatdan o'rganishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Musiqani tushunish, ya'ni uni nafaqat hissiy qabul qilish, balki ong bilan ham tushunish, musiqa nimani ifodalayotganligi va qanday ifodalayotganligini his etish, musiqa bilan muloqotda bo'lishga ehtiyoj sezish insondan badiiy saviya, musiqiy, hayotiy tajriba talab etadi. Shuning uchun musiqashunoslar musiqa tinglash aqlning kuchli faoliyati va o'ziga xos ijoddir deb ta'kidlaydilar. Idrok masalalari, xususan musiqa vositasida uni rivojlantirish muammolari ko'plab bolalar bilan ish olib borgan musiqashunoslar, psixologlar va pedagog olimlarning izlanishlari asosini tashkil etadi. Musiqashunos B.L.Yavorskiy «Musiqani idrok qilish asosida fikrlash, musiqani «ma'noga ega nutq» sifatida qabul qilish malakasi yotadi», deb ta'kidlaydi.

Sheriyat mulkingning sultoni Alisher Navoiy bobomiz o'z nasriy asarlarining birida bu hakda ajoyib fikrlarni bildiradi: "Shodlikni oshiruvchi xonanda, g'amni tarqatuvchi sozanda, bularning har ikkisi hissiyotli kishilar va ahli dardlar jon fido qilarlar. Ular muloyim tarona bilan kuylar ekanlar, eshituvchilarning naqd hayoti kuyga fido bo'lsa ne ajab? Axir, ko'ngil xush oxangdan quvvat, ruh esa xushovozdan oziq oladi"[2]. Uning "Majolisun nafois" va "Mahbub ul-qulub asarlarida musiqa ilmi va uning inson kamolotida tutgan o'rni, musiqa va go'zallik tarbiyasining uzviyligi benazir fikrlarda o'z ifodasini topgan.

Yozuvchi A.Qodiriyning «O'tkan kunlar» romani «Navo kuyi» bobida Otabekning musiqa tinglayotgan holati shunday tasvirlanadi: «Kuy boshlanishi bilanoq uning vujudi zir etib ketgandek bo'lib..., ixtiyorsiz ravishda dutorning munglik tovushiga berildi. Dutor tovushi qandaydir o'zining bir hasratini so'zlagandek, hikoya qilgandek bo'lib eshitilar edi... Dutor quruqqina yig'lamas edi ,balki butun koinotni zir ettirib va xasta yuraklarni dir silkitib yig'lar edi... Otabek ortiq chidab turolmadi-da, ro'ymoli bilan ko'zini yashirib, yig'lamoqqa kirishdi... Ul ko'z yoshlarini to'xtatmoqchi bo'lar edi. Biroq hozirgi ixtiyor o'zida emas edi - hamma ixtiyor dutorning hazin «Navo»sida, toqatsiz yig'isida edi»[3]. O'tkir qalam sohibi, teran tafakkur egasi yozuvchimiz A.Qodiriy tomonidan tinglovchiga musiqaning emotsional ta'sir holati kuchli badiiy tarzda kitobxonga yetkazilganligini kuzatish mumkin.

Musiqa tinglashda shaxsning turli yosh xususiyatlari, temperamental individual xususiyatlari, yuksak onglilik darajasi, iqtisodiy-ijtimoiy yashash tarzi bevosita ahamiyat kasb etadi. Musiqa o'z xususiyatiga ko'ra sho'x, quvnoq, g'amgin, mayin, nozik, tantanavor, hazil, beg'amlik, ma'yuslik, dard kabi turli kayfiyatlarni ifodalashi mumkin. Milliy musiqalarimiz asrlar osha jilolanib, sayqal topib kelgan. Har bir millatning o'tmishi hozirgi kuni va kelajakdagi orzu umidlari o'zining kuy va qo'shiqlarida namoyon bo'ladi. Bu bilan har bir millatning taraqqiyoti yo'lidagi xizmati g'oyat beqiyos ekanligini har bir yosh avlod anglab yetmog'i lozim. Yoshlarimiz milliy musiqalarimizni nafaqat madaniy, balki-siyosiy ijtimoiy xususiyatga ega ekanligini chuqur mushohada qilgan holda tinglashi, mazmunan tushunishi hamda kelgusi avlodga yetkazish maqsadga muvofiqdir. Yuksak ijodiy namunalardan tortib, milliy fol'klargacha nazar tashlaydigan bo'lsak, musiqa xalq va millat manfaati uchun xizmat qilishini anglaymiz.

Chunonchi, ko'y va qo'shiqlarda xalqning orzu umidlari va armonlari aks etadi. Milliy urf odatlar, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarannum etiladi. Yoshlarimiz

yoshlik chog'ida sho'x quvnoq yoshlik faslini tarannum etuvchi qo'shiqlar tinglab xirgoyi qilib yursalar, vatan sarhadlarida xizmatda bo'lgan yoshlarimiz esa jangovar qo'shiqlarni ko'proq tinglab o'zlarida hissiy irodaviy quvvat oladilar. Milliy xalq dostonchiligi va baxshichiligida esa mehr oqibat, sadoqat, mardlik va jasorat, vatanparvarlik, vafodorlik kabi ezgu xislatlar yovuzlik va jaxolat ustidan g'alaba qozonganligini butun bir borlig'imiz bilan his qilamiz. Bu bilan biz milliy musiqamizning naqadar ko'hna hamda zamonaviy ekanligiga guvoh bo'lmoqdamiz. Masalan, Alpomish Go'ro'g'li kabi qahramonlar taqdiri ming yillardan beri ohanglarda kuylab kelinmoqda. "Cho'li iroq", "Shashmaqom" kabi durdona asarlar esa milliy musiqa san'atimizning gavhariga, gultojiga aylangan.

"Miyaning ikki qismi borligi va ular ikki xil funktsiyani amalga oshirishi barchamizga ma'lum. Musiqa eshitganimizda miyaning o'ng yarimshari faollashadi va aniq ma'lumotni qabul qilib oladi. Chap yarimshar esa ushbu ma'lumotni fil'trlaydi va baholaydi"[4] Shu sababli, gapirayotgan chog'imizda aynan chap yarimshar faol ishlaydi. Agar cholg'u kuylarini tinglasak faqat chap yarimshar ishlasa, fikrlashga, mushohada yuritishga undaydigan qo'shiq tinglash chog'imizda (turli mavzulardagi so'zlar bo'lishi mumkin) o'ng yarimshar bilan bir vaqtda chap yarimshar ham faollashadi.

Pedagogik-psixologik adabiyotlarga murojaat shuni ko'rsatadiki, musiqiy ta'limning ushbu zamonaviy metodlari ma'lum bir mezonlarga asoslanadi:

Texnologik, ya'ni metodni pedagogik texnologiyalarga taqqoslash, xususan hozirda tushuntirish-ilovalash texnologiyasidan rivojlantiruvchi, muammoli shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarga o'tish;

Psixologik yirik shakldagi musiqa asarlarini o'rganishda metodlar yoshlar psixologiyasi nuqtai nazaridan ahamiyatli bo'lishi lozim.

"Musiqa haqida fikr yuritish metodi" –o'quvchilarning ma'naviy qadriyatlarini shaxsan, yakka holda o'zlashtirishlariga qaratilgan. Bu metod musiqa yordamida hal etilishi mumkin bo'lgan muammoni tanlash va uning yechimi o'quvchilar tomonidan hal etilishini nazarda tutadi. Muammo sifatida quyidagi mavzular keltirilishi mumkin: "Mening hayotimda yengil yoki jiddiy musiqaning o'rni"; "Zamonaviy yoshlar milliy musiqani eshitadilarmi?"; "yoshlarning musiqa madaniyati qanday namoyon bo'ladi?"; "O'zbek yoshlariga Yevropa klassik musiqasi kerakmi?"; "Estrada yoshlar hayotida ijobiy ahamiyatga egami?", musiqani ongli tushunishga asoslangan holda tinglaysizmi "Rok musiqalarga munosabatingiz qanday" va h

Tadqiqot ob'ekti: yoshlarning milliy musiqiy ongining shakllanish orqali milliy va umuminsoniy qadriyatlarga ijobiy munosabatini rivojlanib borishini ijtimoiy psixologik tahlili.

Tadqiqot sub'ekti:Buxoro davlat pedagogika instituti Jismoniy madaniyat fakul'tetining 1-bosqich talabalari

Tadqiqotda: 1)talaba-yoshlarda milliy musiqiy ongning namoyon etilish dinamikasi; 2) milliy musiqa asarlarining ichki tuzilishi; 3) talaba yoshlarning xalq musiqa janrlarini (xalq kuyi, xalq qo'shig'i, maqom musiqasi) baholashi darajasini o'rganishga mo'ljallangan musiqiy psixologik trening usullari ishlab chiqildi hamda aprobat siyadan o'tkazildi.

Maqolaning asosiy qismi:Tadqiqot doirasida dastlab Talaba yoshlarda milliy musiqiy ongning namoyon bo'lish dinamikasini diagnostik o'rganildi. Natijalarga ko'ra

jahon va milliy estrada yoshlar hayotida ijobiy ahamiyatga ega deb biladiganlar 95%ni, ma'nosini ongli anglamasada "Rok musiqalari"ni tinglovchilar 23%ni, milliy estradada ma'nosiga emas musiqa ohangi tempi va jozibadorligiga ko'ra tinglovchilar 50%ni, milliy estrada musiqaning mazmundorligiga ko'ra tinglovchilar 43%ni, xalq kuyi, xalq qo'shiqlarini ongli anglagan, idrok qilgan holda tinglovchilar 42%ni, Yevropa klassik musiqasini mazmunan tushunib tinglaydigan yoshlar atigi 18%ni tashkil qilganligi kuzatildi.

1-jadval: Talaba yoshlarda milliy musiqiy ongning namoyon bo'lish dinamikasi.

№	MEZONLAR	Respondentlar -196	
		n	%
1.	Jahon va milliy estrada yoshlar hayotida ijobiy ahamiyatga egami	186	95
2.	Ma'nosini ongli anglamasada "Rok musiqalari"ni tinglaysizmi	47	23
	Yevropa klassik musiqasini mazmunan tushunib, his qilib tinlaysizmi	35	18
3.	Milliy estradani ma'nosiga emas musiqa ohangi tempi va jozibadorligiga ko'ra yoqtirib tinglaysizmi	98	50
	Milliy estradani musiqaning mazmundorligiga ko'ra tinglaysizmi	84	43
4.	Xalq kuyi, xalq qo'shiqlarini ongli anglab, sevib eshitasizmi	82	42
	UMUMIY O'RTACHA	133	67,8

So'rovnoma natijasida sof milliy xalq kuyi, xalq qo'shiqlarini ongli anglagan tinglovchilar atigi 42 %ni tashkil qilganligini ko'rishimiz mumkin. Musiqa tinglashdan ko'zlangan maqsad undan ma'naviy estetik zavq olish, tarbiyaviy xususiyat kasb etar ekan, tinglanadigan musiqani badiiy saviyasi muhim ijtimoiy-psixologik muammo sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababdan hozirgi kunda keng ommalashayotgan musiqa asarlarida targ'ib etiladigan hodisa, predmet yoki voqelik mazmuni nafaqat mutaxassislarni, balki keng jamoatchilikni ham o'ylantirib kelayotgani ushbu masalaning naqadar dolzarbligidan dalolat beradi.

Musiqani idrok etishda tinglovchi shaxsi faoliyati ustuvor ahamiyatga ega. Z.Gaylite o'z tadqiqotlarida aniqlashicha "ayrim tinglovchilar musiqani ijro etilishi jarayonida kechinmalar tarzida his etsa, boshqalarida emotsional ta'sirlanish kuzatilmaydi va katarsis (yunoncha.catharsis-ichki g'ubordan forig' bo'lish) hoatiga o'xshash holat, asar yangrab tugagachgina paydo bo'ladi"[5]

Talabalar bilan milliy musiqa san'atimizning nodir durdona asarlari yuzasidan davra suhbatlari, musiqiy terapiya hamda o'zligingni angla psixologik trening mashg'ulotlari o'tkazildi. Talaba yoshlarga har bir musiqaga ongli idrok qilgan holda ijobiy emotsional ta'sirlanish kechinmalarini shakllanganligini diagnostik o'rganildi.

Eksperimental tadbirlar yakunida yoshlarda milliy musiqiy ongning namoyon bo'lish progressiv dinamikasi namoyon bo'ldi.

2-jadval: Talaba yoshlarda milliy musiqiy ongning namoyon bo'lish dinamikasi

№	Mezonlar	Respondentlar -196	
		n	%
1.	Jahon va milliy estrada yoshlar hayotida ijobiy ahamiyatga egami	193	98.5
2.	Ma'nosini ongli anglamasada "Rok musiqalari"ni tinglaysizmi	23	12
	Jahon klassik musiqasini mazmunan tushunib, his qilib tinlaysizmi	51	26
3.	Milliy estradani ma'nosiga emas musiqa ohangi tempi va jozibadorligiga ko'ra yoqtirib Tinglaysizmi	68	34.5
	Milliy estradani musiqaning mazmundorligiga ko'ra tinglaysizmi	156	79.5
4.	Xalq kuyi, xalq qo'shiqlarini ongli anglab, sevib eshitasizmi	123	62.5
	Umumiy o'rtacha	153	78

Ma'nosini ongli anglamasada "Rok musiqalari"ni tinglaydigan yoshlar 23%dan 12%ga kamayganligini, Milliy estradani ma'nosiga emas musiqa ohangi tempi va jozibadorligiga ko'ra yoqtirib tinglaydigan yoshlar ham 23%dan 12%ga kamayganligini, Jahon klassik musiqasini mazmunan tushunib, his qilib tinglaydigan yoshlar 18%dan 26%ga oshganligini, Milliy estrada musiqaning mazmundorligiga ko'ra tinglaydigan yoshlar 43%dan 79.5%ga oshganligini, xalq kuyi, xalq qo'shiqlarini ongli anglab,sevib eshitadigan yoshlar 42%dan 62.5ga oshganligini kuzatishimiz mumkin. Karelyatsion tahlillarga ko'ra milliy musiqiy ongni yuksak darajada rivojlanishi o'z navbatida jahon klassik musiqasini tushuna olishiga olib keladi. Musiqa san'ati ham individual ham ijtimoiylik kasb etganligi sababli milliy va umuminsoniy qadriyatlarni yoshlar ongida shakllanib borishiga ijobiy emotsional hamda tarbiyaviy ta'sir etuvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Ushbu natijalarga asoslanadigan bo'lsak talaba yoshlarga ma'naviy saviyasi past bo'lgan musiqalarga nisbatan psixologik immunitetni sezilarli darajada oshganligini fikrimizning yaqqol dalilidir. Kelajakda yoshlarda musiqiy tarbiyada savodxonlik darajalarini oshirish, o'zligini anglashga qaratilgan psixoprofilaktik tadbirlarni yanada yuksaltirib borish maqsadga muvofiq deb o'ylayman.

Xulosa:

Yuqorida keltirilgan fikrlardan kelib chiqqan holda, maqola yakunida quyidagi pedagogik- psixologik xulosalar chiqarish mumkin:

1.Radio va televideniya kanallarida milliy musiqa merosimiz namunalarini yanada kengroq va ko'proq namoyish qilib borilishi, milliy musiqamizni keng ommoga xususan, yoshlar ongida taraqqiy qilishi uchun tahliliy dasturlar ko'proq tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

2. Yoshlarning musiqiy bilim va ko'nikmani egallash darajasi o'zlari yashaydigan hudud, madaniy muhitning ta'siri, ularning bo'sh vaqtini tashkil etishi, o'z madaniy saviyasini oshirish imkoniyatlari darajasi kabi ijtimoiy-psixologik omillar ta'siriga ko'p jihatdan bog'liq

3. Yoshlarda milliy musiqa idrokini rivojlantirishda, ularda musiqa madaniyatini tarkib toptirishda, ma'naviy dunyoqarashini kengaytirishda keng imkoniyatlar mavjud.

4. Musiqa san'atining o'ziga xos bo'lgan zamonaviy metodlardan foydalanib, taolaba yoshlar bilan mavzu yuzasidan qiyosiy tahlil, muhokamalar o'tkazish musiqiy idrok faoliyatini o'stiradi.

5. Milliy musiqiy ongni talaba yoshlarga doimiy ravishda turli ma'naviy ma'rifiy tabirlar orqali singdirib borish maqsadga muvofiq.

6. kasb hunar ta'limi, litsey hamda oliy ta'lim muassasalari binolarida haftani barcha kunlari radiouzellar orqali ertalab darsdan oldin hamda darslar oralig'idagi tanaffus vaqtida milliy musiqamizning nodir durdona asarlaridan namunalar eshittirish.

7. Pedagogika institutlarida o'tilayotgan "Falsafa", "Mediasavodxonlik", "Psixologiya", "Tarbiya" darslarida musiqaning ahamiyati hamda milliy musiqiy ongni talaba yoshlarda shakllantirish bo'yicha tavsiyalar berib borish.

Milliy musiqiy ongni yoshlarda shakllantirish orqali ularda estetik did, vatanparvarlik, adolatlilik, hamjihatlik, yuksak insoniy hislar hamda milliy qadriyat va o'zligini ulug'laydigan shaxs bo'lib kamol topishi shak-shubhasizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1 .O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoevning 2019 yil 27 avgust kunidagi- "Sharq xalqlari an'anaviy musiqa san'atini rivojlantirish istiqbollari" mavzusidagi xalqaro ilmiy amaliy musiqa festivalining ochilishiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi.

2. Alisher Navoiy."Mahbub ul-qulub".-Toshkent:"G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti ". 1983 112 b

3. Qodirov U.D. Badiiy ijodiyotda ijtimoiy-psixologik va etnopsixologik muammolar talqini (A.Qodiriy romanlari asosida). Psixol. fanl. nomz. ... diss-ya. - T.,2002. -71-b.

4. Ганс-Гельмут Декер-Фойгт "Введение в музыкотерапию". СПб.: Питер, 2003г

5. Иванченко Г.В. Психология восприятия музыки: подходы, проблемы,перспективы.-М.:«Смысл»,2001.-С.171

BO'LAJAK BIOLOGIYA O'QITUVCHILARINING METODIK KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHDA INNOVATSION DASTURIY VOSITALARDAN FOYDALANISHNING PEDOGOGIK ASOSLARI

Salimova Sarvinoz Farxodovna, Buxoro davlat pedagogika instituti, Tabiiy fanlar kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
sarvinoz8915@gmail.com

Shamsiyeva Shaxrizabonu Rustamovna, BuxDPI Tabiiy fanlar kafedrası magistranti, shamsiyevashaxrizabonu@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak biologiya o'qituvchilarini metodik kompetentligini takomillashtirishning dolzarbligi, biologiya fanidan dars jarayonida innovatsion, axborot kommunikativ texnologiyalardan va zamonaviy pedagogik usullardan samarali va keng foydalanish va amaliyotga joriy etish hozirgi zamon talabi ekanligi haqida bayon etiladi.

Kalit so'zlar: innovatsion texnologiyalar, kasbiy faoliyat, axborot kommunikativ texnologiyalar, kompetentlik.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОГРАММНЫХ СРЕДСТВ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ МЕТОДИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ БИОЛОГИИ.

Салимова Сарвиноз Фарходовна, Бухарский государственный педагогический институт, доцент кафедры естественных наук, доктор философских наук в педагогических науках (PhD) sarvinoz8915@gmail.com

Шамсиева Шахризабону Рустамовна, кафедра естественных наук БухсДПИ аспирант, shamsievaashakhrizabonu@gmail.com

Аннотация: В данной статье раскрыта актуальность повышения методической компетентности будущих учителей биологии, эффективного и широкого использования и внедрения инновационных, информационно-коммуникационных технологий и современных педагогических методов в курсе преподавания биологии.

Ключевые слова: инновационные технологии, профессиональная деятельность, информационно-коммуникационные технологии, компетентность.

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF USING INNOVATIVE SOFTWARE TOOLS TO IMPROVE THE METHODOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE BIOLOGY TEACHERS

Salimova Sarvinoz Farkhodovna, Bukhara State Pedagogical Institute, Associate Professor of the Department of Natural Sciences, Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD) sarvinoz8915@gmail.com

Shamsieva Shakhrizabonu Rustamovna, Department of Natural Sciences BuxDPI graduate student, shamsievaashakhrizabonu@gmail.com

Abstract: This article reveals the relevance of increasing the methodological competence of future biology teachers, the effective and widespread use and implementation of innovative,

information and communication technologies and modern pedagogical methods in the course of teaching biology.

Key words: *innovative technologies, professional activity, information and communication technologies, competence.*

Pedagogik jarayonni modernizatsiyalashning zamonaviy yondashuvlari, yangi avlod standartlarini joriy etish ustuvor maqsad va vazifalarni belgilab beradi. Bugungi kunda jamiyat kognitiv qobiliyatlari rivojlangan bitiruvchilarga qiziqish bildirmoqda. Mehnat bozorida o'z-o'zini rivojlantirish va o'zini o'zi amalga oshirishga qaratilgan ehtiyojlar egallagan bilimlar bilan ishlash, zamonaviy axborot makonida harakat qilish, samarali ishlash, samarali hamkorlik qilish, yutuqlarini adekvat baholash kabi qobiliyatlarga ega bo'lgan raqobatbardosh kadrlarga ehtiyoj oshmoqda. O'zgaruvchan dunyoda ta'lim tizimi professional universalizm - faoliyat sohalari va usullarini o'zgartirish qobiliyati kabi sifatni shakllantirishi kerak. Boshqa tomondan, jamiyatning global axborotlashuvi mavjud [1].

Bu bilimlar tizimining o'zi emas, balki shaxsning turli muammolarni samarali hal etishini ta'minlaydigan kompetensiyalar to'plamiga aylanadi. Ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuv g'oyalarining paydo bo'lishi ilgari suriladi. [2]. O'smirlarga nafaqat faoliyatning muayyan sohasida ma'lum bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni egallashga yordam beradi, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi, bolalarni mustaqillikka undaydi, bilimlarni egallash va ularni hayotiy vaziyatlarda qo'llash. Munosabati bilan biologiya o'qituvchisi sifatida men uchun ta'limdagi davom etayotgan o'zgarishlar, ta'lim sifatini oshirish, uni kompetensiyaga asoslangan yondashuvga moslashtirish zarurati muammosi paydo bo'ldi. Zamonaviy ta'lim ta'lim jarayonini tashkil etishga an'anaviy yondashuv formatidan bu muammolarni hal qilishning samarali yo'llaridan foydalanish imkoniyati kengligi bilan farq qiladi [3].

Metodik kompetentlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim pedagogning o'z shaxsiy manfaatlari uchun ham, jamiyat, davlat manfaatlari uchun olib boradigan faoliyatining asosiy sohalaridagi muvaffaqiyatini ta'minlovchi bilimlar va amaliy faoliyat usullarini kompleks ravishda o'zlashtirishga qaratilgan. Metodik kompetensiya o'qituvchining kasbiy o'sishining hal qiluvchi jihatlaridan biridir. Hozirgi paytda metodik kompetentlikka erishish uchun innovatsion yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim tizimida yoki o'quv faoliyatida innovatsiyalarni qo'llashda sarflangan mablag' va kuchdan imkon qadar eng yuqori natijani olish maqsadi ko'zlanadi. Innovatsiyalarning har qanday yangilikdan farqi shundaki, u boshqarish va nazorat qilishga imkon beradigan o'zgaruvchan mexanizmga ega bo'lishi zarur.

Ushbu muammoni hal qilish pedagogik vositalarni inventarizatsiya qilish va yangi yondashuvlarni izlashni talab qildi. Ushbu masala bo'yicha ilmiy-uslubiy adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish [4], ilg'or pedagogik amaliyotlar menga dasturning pedagogik g'oyasini shakllantirishga imkon berdi: maktabda biologiya darslarida ta'lim sifatini oshirish zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish mumkin, bu quyidagilarga qaratilgan:

- biologiyani o'rganish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirish;
- ta'lim faoliyati uchun motivatsiyani oshirish;

- tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish;
- universal o'quv faoliyatini (UAL) shakllantirish;
- kognitiv faoliyatni faollashtirish, uni daraja farqlash asosida tashkil etish;
- talabalar salomatligini saqlash va mustahkamlash.

Maqsad: targ'ib qiluvchi zamonaviy o'qitish texnologiyalarini joriy etish ta'lim sifatini oshirish, motivatsiya berish, o'quvchilarning funktsional savodxonligi va asosiy kompetentsiyalarini rivojlantirish va o'quvchilarning potentsial qobiliyatlarini rivojlantirish.

Vazifalar:

- biologiya o'qitish sifatini oshirish uchun dasturiy vosita tanlash;
- talabalarning asosiy kompetensiyalarini rivojlantirish;
- kasbiy kompetensiyani oshirish;
- o'qituvchining madaniyati va innovatsion salohiyatini oshirish;
- o'qituvchining asosiy kompetensiyalarini shakllantirish;
- o'qituvchining talabalarning individual ta'lim traektoriyalarini loyihalash, tadqiq qilish va qo'llab-quvvatlashga qo'shilishi;
- o'quv jarayoniga o'quvchiga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari va axborot texnologiyalari joriy etish;

P.Ya. Xalperin shunday yozadi: "Ma'lum hollarda, hatto yosh bolalar asoslangan o'quv muhitida qiziqish, ular sog'lig'iga eng kichik zarar yetkazmasdan 10-12 soatlik kundalik mashqlarga osonlik bilan bardosh bera oladilar. Yashil melanxolik bolalar salomatligini buzmoqda". Har bir dars qiziqarli bo'lishi kerak. Zerikarli mashg'ulotlar ancha qisqa vaqt ichida charchoqqa olib keladi.

O'qituvchi qiziqishni turli yo'llar bilan amalga oshirishi mumkin: birinchidan, o'quv material mazmunini yanada jozibador qilish kerak bo'lgan taqdim etish shakli. Ikkinchidan, o'qituvchining shaxsiy fazilatlar bilan bog'liq. Uchinchidan, charchoqni bostiruvchi o'zaro manfaatdorlik.

Hozirda ta'lim sifati va samaradorligini rivojlantirishda bo'lajak biologiya o'qituvchisining innovatsion yondashuv asosida metodik kompetentligini rivojlantirishda axborot va kompyuter texnologiyalaridan samarali foydalanish imkonini beruvchi bilim, ko'nikma va malakalar tizimiga ega bo'lishi lozimligini

taqozo etadi. Metodik kompetensiya bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy o'sishi uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi. U o'qitish jarayonlarini samarali rejalashtirish, amalga oshirish va baholash uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Kuchli metodik kompetensiyaga ega bo'lgan o'qituvchi o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondira oladi, izchil dars rejalarini ishlab chiqadi, o'quvchilarning yutuqlarini to'g'ri baholaydi va rivojlanayotgan ta'lim amaliyotiga moslashadi. Bo'lajak o'qituvchilar o'z metodik kompetensiyasini doimiy ravishda rivojlantirib borish orqali ta'limning doimiy rivojlanib borayotgan sohalarida samarali faoliyat olib borishlari.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'qitishning innovatsion usullari va zamonaviy texnologiyalaridan foydalanish bo'lajak o'qituvchilarga nafaqat bilim va ko'nikmalarni, balki ijodiy fikrlash qobiliyatini, moslashuvchanlik va uzluksiz rivojlanishga tayyorlikni oshirishga imkon beradi. Asosiy e'tibor o'qituvchining kasbiy o'sishi va o'zini o'zi

tarbiyalashni shakllantirish muhimligiga qaratiladi. Shunday qilib, metodik kompetensiyani rivojlantirish o'qituvchilarga o'quv jarayonining vazifalarini samarali hal qilishga va doimiy o'zgaruvchan muhitga muvaffaqiyatli moslashishga imkon beradi. Bularning barchasi zamonaviy jamiyatda yuqori sifatli ta'lim va muvaffaqiyatli pedagogik faoliyat uchun zaruriy shartdir. Innovatsion dasturiy vositalar bo'lajak biologiya o'qituvchilarining metodik kompetensiyani rivojlantirishda samarali natija beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Salimova.S.F Shamsiyeva.Sh.R Роль инновационных технологий на уроках биологии. Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў.
- 2.Salimova.S.F Improving the professional competence of future biology teachers.
3. Salimova.S.F Ergasheva G Stages of formation of professional competence of students.
4. O'sarov.Sh.A Metodik kompetentlik bo'lajak o'qituvchining kasbiy o'sishining asosi sifatida. Fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi.

CHAQIRIQQACHA HARBIY TA'LIM YO'NALISHI TALABALARIDA TARBIYAVIY-MAFKURAVIY IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISH

Nazarov Tohir Toshpo'latovich, Buxoro davlat Pedagogika instituti Harbiy ta'lim fakulteti maxsus tayyorgarlik sikli dotsenti.

nazarovtohir560@gmail.com

Annotatsiya: Chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishi talabalarining tarbiya jarayonida xalqimizning asrlar osha yashab kelgan an'analari, urf-odatlar, tili va ruhi negiziga qurilgan milliy mustaqillik mafkurasi umuminsoniy qadriyatlar bilan mahkam uyg'unlashgan holda kelajakka ishonch, ularni Vatanga muhabbat, osoyishtalik va farovonligini anglash, halollik, mardlik va sabr-bardoshlikni adolat tuyg'usini tarbiyalash zarur. Shu sababli tarbiya jarayonini ijtimoiy hayotning ajralmas qismi deb qarash lozim, chunki tarbiyaviy ishlarni olib bormasdan turib jamiyatni, uning rivojlanishini tasavvur qilish qiyin.

Maqolada bo'lajak harbiy ta'lim o'qituvchilarining tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatish, milliy qadriyatimiz va ajdodlarimizning jangovar an'analariga, shu bilan birga, eng zamonaviy talablar va andozalarga mos keladigan armiyamizni barpo etish haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: tarbiya, jangovor ruhiyat, muloqot, ijodkorlik, ko'nikma, faoliyat, kasbiy mahorat, malaka.

ОТДЕЛ ВОЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПЕРЕД ПРИЗЫВОМ ФОРМИРОВАНИЕ УЧЕБНО-ИДЕОЛОГИЧЕСКОГО ИММУНИТЕТА У СТУДЕНТОВ

Назаров Тохир Тошпулатович, Бухарский государственный педагогический институт, Доцент цикла специальной подготовки факультета военного образования.

nazarovtohir560@gmail.com

Аннотация: В процессе воспитания курсантов военного образования перед призывом идеология национальной независимости строится на основе традиций, обычаев, языка и духа нашего народа, живущих веками, в гармонии с общечеловеческими ценностями. , веру в будущее, любовь к Родине, миру и благополучию, необходимо воспитывать чувство справедливости, честности, мужества и терпения. Поэтому образовательный процесс следует считать неотъемлемой частью общественной жизни, ведь трудно представить общество и его развитие без образовательной деятельности.

В статье рассматривается положительное влияние на воспитание будущих преподавателей военного образования формирования нашей армии, соответствующей нашим национальным ценностям и воинским традициям наших предков и в то же время самым современным требованиям и стандартам.

Ключевые слова: образование, боевой дух, общение, творчество, умение, активность, профессиональное мастерство, квалификация.

DEPARTMENT OF MILITARY EDUCATION BEFORE THE CALLING UP FORMATION OF EDUCATIONAL-IDEOLOGICAL IMMUNITY IN STUDENTS.

Nazarov Tohir Toshpulatovich, Bukhara State Pedagogical Institute, Docent of the Special Training Cycle of the Faculty of Military Education.

nazarovtohir560@gmail.com

Abstract: *In the process of education of the students of military education before the call-up, the ideology of national independence built on the basis of the traditions, customs, language and spirit of our people, which have lived for centuries, in harmony with universal values, trust in the future, love for the Motherland, peace and well-being. it is necessary to cultivate a sense of justice, honesty, courage and patience. Therefore, the educational process should be considered an integral part of social life, because it is difficult to imagine society and its development without educational activities.*

The article discusses the positive impact on the education of future military education teachers, the formation of our army that is in line with our national values and the martial traditions of our ancestors, and at the same time, the most modern requirements and standards.

Key words: *education, martial spirit, communication, creativity, skill, activity, professional skill, qualification.*

Kirish. Mustaqillik Vatanimiz tarixida buyuk o'zgarishlar davrini boshlab berdi, million kishilarning o'z kuch-qudratiga ishonchini uyg'otadi, xalq tashabbusiga yo'l ochdi. Istiqloq insonda yashirilib yotgan ijodiy fikr va tuyg'ularni ro'yobga chiqarish imkonini beradigan ijtimoiy tartibni o'rnatdi. Mustaqillik tufayli taqdirimizni, armiyamizni o'z qo'limizga oldik. Ajdodlarimiz doimo Vatan ozodligi va mustaqilligi yo'lida mardonavor kurashlar olib bordi. XIV asr boshlarida Markaziy Osiyodagi ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy ahvol, mug'ullar istibdodining so'nggi bosqichlarida Movarounnahrda o'zaro kurashning keskinlashib ketishi, Chingiziylar o'rtasidagi o'zaro kurashlar va uning oqibatlari, sarbadorlar harakatlari, Amir Temurning Movarounnahrda siyosiy maydoniga kelish shart-sharoitlari masalasiga e'tibor berishimiz lozim.

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari mamlakatimiz tinchligi va osoyishtaligini samarali va ishonchli himoya qilishga qodir bo'lgan tezkor, jangovar qobiliyati yuksak, har jihatdan yaxshi ta'minlangan harbiy sohalarni shakllantirish zarur ekanligini ta'kidlashimiz lozim.

Qurolli Kuchlarimizda amalga oshirilayotgan harbiy islohotlar oldimizda keng qo'lamli va o'ta mas'uliyatli vazifalarni qo'ydi. Ularni hal etish uchun yuksak aql-idrok va kuch-quvvat zarur, bizning yetarli darajada katta hamda murakkab harbiy mexanizmimizda barcha bo'g'inlarida uyushqoqlik va tartib intizomni yanada yuksaltirish lozim, yakkaboshchilikni mustahkamlash va qo'shinlarga rahbarlik qilishni yaxshilash kerak, qism va bo'linmalarda jangovar shaylikni eng yuqori darajaga ko'tarmoq lozim.

Tarixiy an'ana va tajribalardan ma'lumki, ta'lim-tarbiya doimo muayyan jamiyat va tuzum yuritgan siyosat, o'z oldiga qo'ygan vazifa va maqsadlar asosiga qurilgan.

Tarbiya - yosh avlodni muayyan maqsad yo'lida har tomonlama o'stirish, uning demokratik ongi va xulq-atvorini tarkib toptirish jarayonidir. Yosh avlodni tarbiyalash masalalari doimo mustaqil jamiyatimizning diqqat markazida turadi[1].

Buyuk mutafakkir Avloniy ta'kidlaganidek, "Tarbiya - biz uchun yo hayot, yo mamot; yo najot, yo halokat; yo saodat, yo falokat masalasidir". Undan ma'lum bo'ladiki, inson tarbiyani hayotdan, tabiatidan va jamiyatdan o'ziga jalblab oladi. Inson hayotga keldi, hayot uchun kurashadi va uni hayot tarbiyalaydi.

Tarbiya ta'lim berish bilan mustahkam aloqada bo'lgan holda, o'ziga xos qonuniyatlarga ham egadir. Ta'lim va tarbiya yagona jarayondir. Lekin ular bir-biriga aynan o'xshash emas. Ta'lim va tarbiyaning birligi, avvalo, ularning maqsadining umumiyligidan iborat. Bir butun pedagogik jarayonida ta'lim doimo tarbiyaviy vazifalarni, tarbiya esa hayotni bilish, unga tayyorlanishdek mas'uliyatli vazifani bajaradi.

Tadqiqot obekti. Tarbiya maqsadini belgilashda jamiyat talablari, davr nafasi, milliy xususiyatlar asos qilib olinadi. Tarbiyaning maqsadi har tomonlama kamol topgan-mukammal inson shaxsini tarbiyalashdir. Chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishi har bir talabalari ana shu maqsadlardan kelib chiqib, tarbiyaviy ishlarning vazifalarini belgilaydi, uning mazmunini aniqlaydi, hamda qo'mondon (rahbariyat) lar ish sharoitini hisobga olgan holda harbiylarni tarbiyalashning shakl va uslublarini tanlaydi. Ta'limning asosiy vazifasi talabalarni bilimlar bilan qurollantirish bo'lsa, tarbiyada talabalarni ta'lim muassasasida, jamiyatimizda qabul qilingan axloq-odob qoidalariga mos keladigan e'tiqodning axloqiy malaka va ko'nikmalarini, ehtiyoj va intilishlarini tarkib toptirishdan iboratdir.

Insoniyat paydo bo'lgandan boshlab, odamlar u yoki bu shakl va mazmunda farzandlari tarbiyasi bilan shug'ullanganlar. O'sha davrda bu jarayon ba'zan ongli va ba'zan esa, ongsiz ravishda kechgan bo'lishi mumkin. Ular davrlar o'tishi, hayot va turmushning murakkablanishi natijasida tobora chuqurroq va keng ma'no kasb eta borgan.

Inson asosan ikki yo'l bilan tarbiya topishi mumkin:

1. Birovlarning bevosita ta'siri, ya'ni o'rgatishi, shuningdek, donolar fikrlari, o'g'itlari va asarlarini o'qish orqali;
2. Inson o'zining fikrlashi, odamlar xatti-harakatidan, qilgan va qilayotgan ishlaridan tegishli xulosalar chiqarib olish, eng qudratlisi-tafakkuri vositasida tarbiyalanishi mumkin.

Shaxsning o'sishi va tarbiyasi uning faoliyati jarayonida amalga oshiriladi. Tarbiya berish deganda ko'p olimu fuzalolar faqat bolaga tarbiya berishni tushunadilar. Bizningcha, bu tushunchaga boshqacha qarab, tarbiyaga faqat bolalar emas, balki kattalarni ham jalb qilishimiz kerak.

A.S. Makarenkaning tushunchasiga qaraganda, bolaning tarbiyasi tug'ilgan kundan boshlanadi, balkim, har holda bu tushuncha Ovrupa pedagogikasiga, qarashlariga, ijtimoiy-iqtisodiy tamoyillariga taaluqlidir. Ammo bizning milliy pedagogikamizning qarashlariga qaraganda, bolaning tarbiyasini hayotga kelgan vaqtdan-ya'ni onaning bag'rida bo'lgan paytda tarbiyalash kerak.

Tarbiya davomida tarbiyalanuvchining qarashlari, hayotiy nuqtayi nazarini asta-sekin tarbiya topib boradi. U harbiylarning xulq-atvori hamda tevarak atrofidagi muhitning xilma-xil ta'sirlariga uning munosabatlarini belgilaydi.

Harbiy ta'lim fakulteti sharoitida talabalar bilan ta'lim-tarbiya yoshlar bilan ishlash bo'yicha o'rinbosar tomonidan amalga oshiriladi. Ular tarbiyani jamiyatning maqsadi hamda vazifalariga muvofiq ravishda tashkil etadilar. Unda tarbiyachi va tarbiyalanuvchi so'zlari aynan ishlatilmasa-da, ularning burch vazifalari aks etgan.

O'qituvchi o'qituvchining ta'lim-tarbiya sohasidagi faoliyatida erishishi lozim bo'lgan barcha ijobiy natijalari uning o'quvchilar bilan jonli va erkin muloqotni to'g'ri tashkil etishi muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi so'z san'atining cheksiz qudrati asosidatalabalarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi, har bir mashg'ulotni samarali tashkil etib olib boradi, talabalar bilan so'zlashishni biladi, tarbiyaning suhbat, ma'ruza, hikoya qilish kabi usullaridan o'rinli foydanadi. Ta'lim-tarbiya jarayonida talabalar bilar qizg'in muloqotni amalga oshiradi¹.

Tarbiya shaxsni maqsadga muvofiq takomillashtirish uchun uyushtirilgan pedagogik jarayon bo'lib, harbiylarning shaxsiga muntazam va sistemali ta'sir etish imkoniyatini beradi. Tarbiya jarayoni o'zaro bog'liq bo'lgan ikki faoliyatni o'qituvchi va talabalarining faoliyatini o'z ichiga oladi.

Shu bilan birga O'rta Osiyoda yashagan allomalar yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash, shuningdek tarbiyachini faoliyatiga doir ta'limotlarni ham yaratganlar.

Shayx Muslihiddin Sa'diy Sheroziyning "Guliston" asarining Tarbiyaning ta'siri bayonida deb nomlangan yettinchi bobida tarbiyashunoslik ilmi, tarbiyasining odobini muhim qonun-qoidalari qiziqarli hikoyatlar shaklida bayon etiladi.

Tarbiya jarayoni o'z-o'zini tarbiyalash bilan mustahkam bog'langan. O'z-o'zini tarbiyalash harbiylarning o'z shaxsini o'zgartirishiga qaratilgan faoliyatidir. O'z-o'zini tarbiyalash to'g'ri tarbiya berish bilan birga sodir bo'ladi va ayni vaqtda to'g'ri tarbiya natijasi hisoblanadi. Tarbiya jarayonida talabalar o'zlarini tarbiyalaydilar, kamolga yetkazadilar, o'z ustlarida mustaqil ishlaydilar, o'z harakatlarini, shaxsiy sifatlarini ijobiy tomonga o'zgartirishga harakat qiladilar[3].

Qo'llanilgan metodlar. Ayni vaqtda tarbiya mazmunining ko'p qirraligi va kengligi tufayli tarbiya metodlari ham xilma-xil bo'lib, muayyan sharoitda ularda qaysi birini tanlash va qo'llash o'qituvchi bilan talaba o'rtasida vujudga keladigan munosabatlarga, tarbiyaning qaysi sohasi hal qilinayotganligiga ayni vaqtda vujudga kelgan vaziyatlar bog'liqdir.

Tarbiya metodi ham ta'lim metodi kabi yolg'iz o'qituvchi va tarbiyachilar faoliyatinigina emas, balki talabalarining aktiv faoliyatini ham o'z ichiga oladi. Obyektiv dunyoni bilish, nazariyada nimani o'rganish va o'rgatish kerak, kimni va qanday tarbiyalash lozim degan masalalar mavjud bo'lib, ular o'zaro uzviy bog'liqdir.

Pand nasihat yo'li bilan tarbiyalash metodi. Uni fikriga talabani pand-nasihat yo'li bilan tarbiyalash ota-onadan va tarbiyachilardan katta mas'uliyatni talab qiladi. Chunki talabalarga pand berish uchun har bir ota-ona yoki o'rgatuvchi tarbiya turlariga

¹ <http://erus.uz/index.php/er/article/view/5355/6284>

doir pandlarni bilish qobiliyatiga ega bo'lishlari zarur. Ammo shuni eslatish lozimki, agar pand-nasihat g'arazdan tashqari bo'lsa shaxsni tarbiyasiga ta'sir ko'rsatadi.

Shaxsiy ibrat metodi. Bizga ma'lumki, tarbiyachi o'zi tarbiyalangan bo'lishi kerak. Harbiylarga nisbatan har bir ishlatadigan tarbiya tamoyillari tarbiyachining o'z faoliyati talabga javob bera oladigan holatda bo'lishi shart. Harbiylar tarbiyasida ibrat-namuna metodning ahamiyati kattadir. Shaxsiy ibrat yoki namuna metodi harbiylarni taqlidchanlikka asoslanadi. Taqlid boshqalarning xulq-atvorini, yurish-turishini ongli yoki ixtiyorsiz ravishda takrorlash deb bilamiz. Odatda harbiylar o'z yaqinlari, tevarakatrofdagi kishilarning (ota-onalari, opa-akalari, kattalar, ustozlar va hokazo) xulq-atvorini va xatti-harakatlarini kuzatib boradilar, ularga taqlid qiladilar.

Maqtov-tavsif metodi. Bu metod yosh xususiyatlariga bog'liq bo'lib, har qanday yoshdagi insonlarga xosdir. Xususan talabalarni bilish darajasini yuqori darajaga ko'tarib, havasmandlik doirasini shakllantirishda, tarbiyaga doir xatti-harakatlarini, muammo-munosabatlarini o'zgartirishida katta yordam ko'rsatadi.

Talab va jazo metodi. Bu metod oldingi metodlardan farq qiladi. Talab-harbiylarni yaxshi xulqga, ijobiy xatti-harakatga undovchi turtki bo'lib xizmat qiladi, jazolash esa-nomaqbul harakatlardan tiyib qoladi yoki xulqidagi salbiy tomonlarni yo'qotishga yordam beradi. Har qanday tarbiya metodini qo'llaganda konkret pedagogik sharoit, talabaning holati, jamoadagi kayfiyat hisobga olinadi. Aks holda ko'pgina holatlar sodir bo'lishi mumkin.

Olingan natijalar va ularning tahlili. O'z-o'zini tarbiyalash shaxsda tanqidiy qarash paydo bo'lishi bilan boshlanadi. Ammo bunda tanqidiy mulohaza boshqalar xulqiga, o'rtoqlarining faoliyatiga nisbatan emas, balki o'z xulqi va xarakteriga, o'z bilim va o'zlashtirishiga nisbatan bo'lsagina o'z-o'zini tarbiyalashga xizmat qiladi. Bunda harbiylarda o'zini idora qilish, o'z harakatlari va qilmishlarini nazorat qilish, tahlil qilish imkoniyati shakllanib boradi. O'z-o'zini tarbiyalashda muvafaqqiyatga erishish uchun askar o'zining xulqini to'g'ri baholash qobiliyatini o'stirish, o'zi uchun axloqiy ideal tanlash istagini vujudga keltirish kerak.

Ba'zan o'zini-o'zi tarbiyalash ishga yomon sifatlarining (masalan: ikki yuzlamachilik, manmanlik, bag'ritoshlik, berahmlik) tarkib topishiga qaratilishi ham mumkin. Bugungi kunda bizning oldimizda turgan eng asosiy vazifa-harbiylarning iymon-e'tiqodini mustahkamlash, irodasini baquvvat qilish, ularni o'z mustaqil fikriga esa barkamol insonlar qilib tarbiyalashdan iboratdir.

Shuning uchun bizning asosiy vazifalarimizdan biri vatanparvarlik, insonparvarlik va milliy g'ururni yoshlar dunyoqarashiga singdirishdan iboratdir. Ba'zan harbiylarning o'qishga, mehnatga, yashash va atrof-muhitga nisbatan loqaydligi o'ylandirib qo'yadi. Vatan, xalq, jamiyat ravnaqi yo'lida mehnat qilmasdan, yengil-yelpi hayot kechirayotgan yoshlarimiz ham borligini tan olishimiz kerak.

Ajdodlarimiz yaratgan asarlar tarkibida tarbiyaning nazariyasini ifodalaganlar. Uning sababi usha davrda Sharq tanlanish arafasida inson muammosi ma'naviyat sohasidagi asosiy masala bo'lgan. Shuning uchun ham ta'lim-tarbiya masalalariga katta e'tibor berilgan.

Ma'rifiy risolalarida asosan shaxsning rivojlanishini nazarga olib tarbiyaning nazariy va amaliy masalalari tahlil etilgan. Farobiy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib,

Ahmad Yugnakiy, Tusiy, Davvoniy, Koshifiy, Kaykovus, Sa'diy, Jomiy, Navoiylarning "Fozil odamlar shahri", "Baxt saodatga erishuv haqida", "Axloq haqida risola", "Ishq risolasi", "Qatadg'u bilig", "Axloqi Nosiriy", "Axloqi Jaloliy", "Axloqi Muhsiniy", "Hibbat-ul-haqqoiq", "Qobusnoma", "Guliston", "Bo'ston", "Mahbub-ul-qulub" kaba ta'lim va tarbiyaga oid asarlari inson shaxsini, ma'naviyatini shakllantirish va rivojlantirish muomalalariga qaratilgan va katta ahamiyatga ega bo'lgan.

Shunday an'analarimiz bo'lishiga qaramay ba'zi hollarda ota-onalarni, ustozlarni behurmat qilish, ularni xo'rlash, qarovsiz qoldirish singari xudbin holatlarni uchratib turamiz. Bunday holning uchrashi o'zbek milliy odatlariga, sha'niga, qadriyatlariga dog' hisoblanadi.

O'g'ri, qimorboz, giyohvand, ishga layoqatsiz, dangasa, noqobil kishilar qayerdan kelib qoladilar?

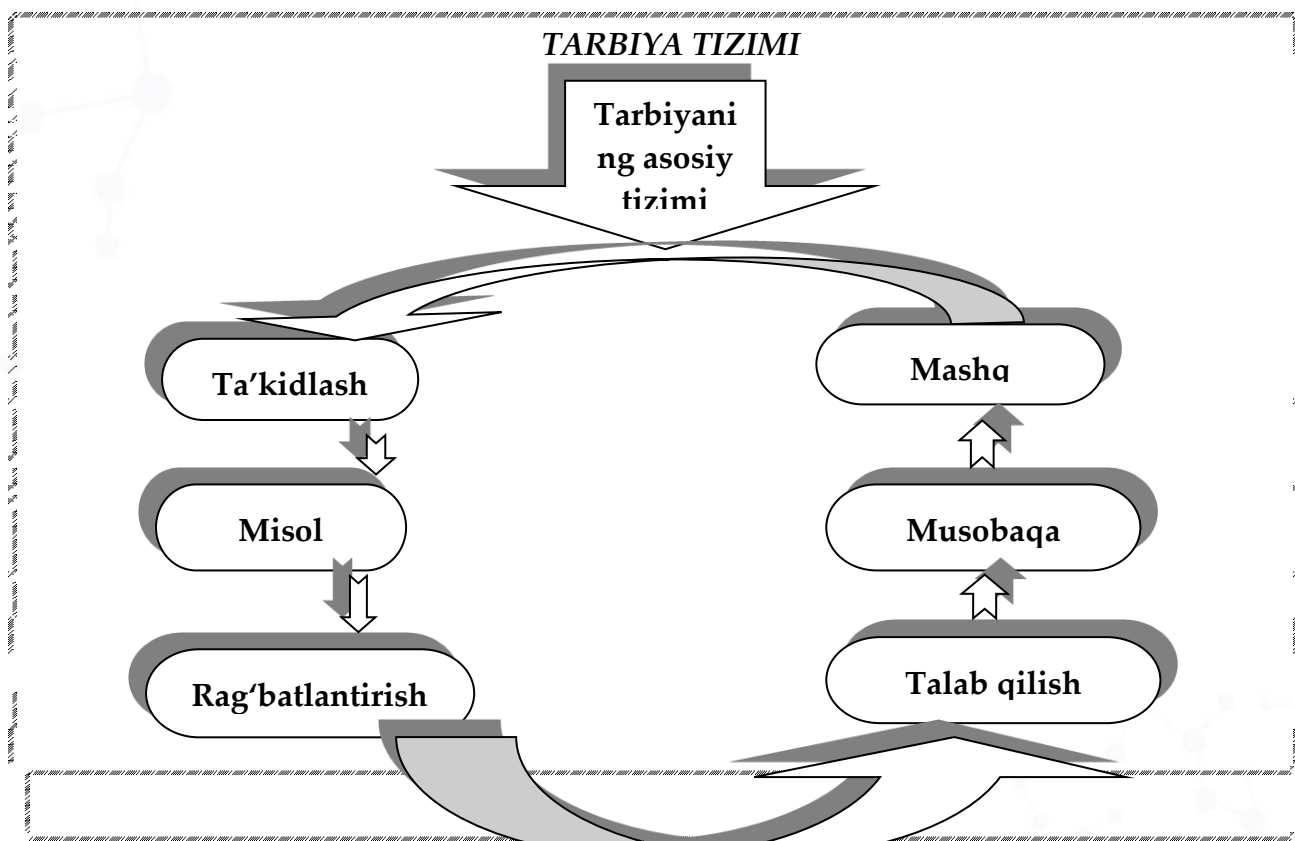
Ular ona qornidan shunday bo'lib tug'ilmaydilar-ku? Spirtli ichimlik ichgan, giyohvand bo'lgan, ota-onalardan nogiron tug'ilgan bolalarga nima deyish mumkin?

Buning sababi juda ko'p, oqibati esa juda yomon. Buning uchun bir necha mavzularda munozaralar tashkil qilish kerak.

Asosiy mavzu qilib: "qahramonlikni siz qanday tushunasiz?" mavzusi bo'yicha o'tkaziladigan munozara.

Munozaradan ko'zlangan maqsad:

Talabalarda qahramonlarga, tinch hayot kechirishimizga o'z hissasini qo'shgan insonlarga bo'lgan hurmat-e'tiborni oshirish, ularga nisbatan hurmat-e'tiborli bo'lishga o'rgatish.

1-Rasm. Tarbiyaning asosiy tizimi

Ilmiy yangiligi. Shu ma'noda, Harbiy ta'lim muassasamizda sog'lom ma'naviy muhitni yaratishda milliy istiqlol g'oyasini tarbiyalashda ta'lim-tarbiya ishlariga alohida e'tibor berish, harbiy-tayyorgarlik jarayonini ilg'or texnik va texnologik vositalar, yangicha usul-uslublar asosida tashkil etish, harbiy xizmatchining intellektual mezonlari va yo'nalishlarini takomillashtirish yo'lida boshlangan ishlarimizni izchil davom ettirishimiz shart.

Bugungi kunda harbiylarda sog'lom-ma'naviy muhitni yaratish va milliy istiqlol g'oyasini talabalar ongiga singdirishning quyidagi pedagogik omillari mavjuddir:

- talabalarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida milliy ong, ijtimoiy, siyosiy iqtisodiy, ma'naviy tarbiyaviy masalalaridan Vatan va millat oldidagi fuqarolik burch hamda vazifalarni bajarishga tayyorlash;

- talabalarda yuksak ma'naviyatni shakllantirish, ularni davr talablari, onayurtimiz, xalqimiz manfaatlariga javob bera oladigon fazilatlarini to'g'ri belgilab, tashabbus bilan qiyinchiliklarni yenga olish ruhida tarbiyalash;

- ularda ma'naviy merosimizga ehtirom ruhini tarbiyalash, tariximizni mukammal o'zlashtirish, ma'naviy qadriyatlarni qayta tiklash jarayonida faol ishtirokni ta'minlash;

- talabalarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash va milliy qadriyatlarimizni e'zozlashga o'rgatish maqsadida turli-tuman harbiy va fuqarolar mudofaasiga oid musobaqalar o'tkazish;

- talabalarda axloqiy va estetik tarbiyani shakllantirish;

- talabalarda milliy tilga hurmatini tarbiyalash bilan bir qatorda boshqa tillarni o'rganishning ahamiyatini tushuntirish;

- talabalarining ma'naviy-axloqiy tarbiyasini ta'minlashga ko'maklashadigan muqaddas kitob qur'oni Karim, Hadisi Sharif, al-Buxoriy, at-Termiziy, Shayxnajmiddin Kubro, az-Zamaxshariy, Bahouddin Naqshband singari ulamoyufuzalolarning mo'tabar asarlarini o'qitish va o'rgatish.

Yurtimizda tinchlik, osoyishtalik va farovonlikni saqlashga intilish uchun harbiylarning mustaqillik sharoitlarida demokratiyaning sharqona an'analari rivojlanishini tushunish, ularda jamoatchilik fikrini hurmat qilish, uzoqni o'ylab ish tutish, ehtiros va hissiyotlarga berilmaslik, har qanday og'ir vaz'iyatda o'zini tuta olish madaniyatini shakllantirishga katta e'tibor berish zarur.

Tinchlik, ahillik, osoyishtalik barqaror bo'lgan joydagina taraqqiyot bo'lishi, inson o'z orzu-umidlariga yetishi mumkinligini yoshlar anglashi vatanparvarlik e'tiqodining burch, mas'uliyat darajasiga ko'tarilishiga olib keladi.

Talabalarni har tomonlama barkamol insonlar qilib tarbiyalashda ularning bo'sh vaqtlarini samarali tashkil qilish muhim omil hisoblanadi. Mustaqillik sharofati bilan ajoyib milliy an'analari, urf-odatlar, marosimlarni tiklash, boyitish, hayotga joriy etish uchun keng imkoniyatlar yaratildi. Harbiylashtirilgan xizmatchilar uchun yetuk va barkamol kadrlarni yetishtirib berish, ularda Vataniga, xalqiga, Prezidentga sadoqat, yuksak, nodir, yuksak ma'naviy, madaniy hamda insoniylik fazilatlarini kamol toptirish, mamlakat qudratini oshirish, fuqarolar

osoyishtaligini kafolatlashga xizmat qiladi. bunday tarbiyani berishda harbiy vatanparvarlik g'oyalari muhim o'rin tutadi.

Xulosa. Shunday qilib, tarbiyalash, o'z-o'zini tarbiyalash va qayta tarbiyalash jarayonlari o'zaro mustaqil bog'langan bo'lib, inson shaxsini tarkib toptirishning bir butun jarayonida doimo bir-biriga ta'sir o'tkazadi.

Tarbiya jarayonida tarbiyachi o'rnak bo'lgulik voqea va hodisalarni so'zlab beradi, hikoya qiladi, tarbiya berilayotgan soha bo'yicha o'gitlar, nasihatlar qiladi, yo xud ramziy, timsoliy til bilan gapiradi. Tarbiyachi aksariyat hollarda xalq og'zaki ijodi va badiiy ijod namunalaridan foydalaniladi.

Xullas tarbiyachi harbiylarni imkoniyatini, bilimi, iqtidori, iste'dodi, malakalari doirasida tarbiyalaydi. Lekin ular tarbiyachi uchun yetarli emas. Tarbiyachi tarbiya boshidan oldin, o'zi tarbiyalangan, axloq-odobli, xush xulq-atvorli, umuman olganda, o'zi o'rnak bo'ladigan darajada bo'lmog'i lozim. Uning bergan saboqlari bilan qilgan ishlari mos kelishi zarur. Shundagina tarbiyachi qo'l ostidagilariga ta'sir qila oladi, ishlari unumli va samarali bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A. Satib-aldiyev, A. Karimjonov. Harbiy Pedagogika O'quv qo'llanma. Toshkent 2004-yil.
2. Tolipov O', Ro'ziyeva D., Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma. "Innovatsiya-Ziyo" nashriyoti. Toshkent 2019-yil.
3. Xoliqov A Pedagogik mahorat. Darslik. "Iqtisod-Moliya" nashriyoti Toshkent 2011-yil.
4. Yo'ldoshev O'.J., Umumiy pedagogika. O'quv qo'llanma. Toshkent – 2017 y

INTERNET SAYTI:

1. <http://erus.uz/index.php/er/article/view/5355/6284>

INTEGRATION AND GLOBALIZATION OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Kodirova Nilufarkhon, Master student of Bukhara state pedagogical institute.

Annotation. In this article, the educational technologies used in the educational system of developed countries today and their effective use in the educational process. including introduction of distance education, electronic forum, video conferencing, creation of electronic textbooks and training manuals and their use in the educational process.

Key words: hybrid education, distance education, digital technology, educational cluster, strategy, educational information, educational technologies, information technologies, competence.

CHET TILLARINI O'QITISHNING INTEGRATSIYASI VA GLOBALLASHUVI

Qodirova Nilufarxon, Buxoro davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda rivojlangan davlatlarning ta'lim tizimida qo'llanilayotgan ta'lim texnologiyalari va ulardan ta'lim jarayonida samarali foydalanish, shu jumladan masofaviy ta'lim, elektron forum, videokonferensaloqa tizimini joriy etish, elektron darsliklar va o'quv qo'llanmalar yaratish va ulardan ta'lim jarayonida foydalanish dolzarbligi xususida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: gibrid ta'lim, masofaviy ta'lim, raqamli texnologiya, ta'lim klasteri, strategiya, ta'lim axboroti, ta'lim texnologiyalari, axborot texnologiyalari, kompetentsiya.

ИНТЕГРАЦИЯ И ГЛОБАЛИЗАЦИЯ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Кадирова Нилуфархон, Магистрант Бухарский государственный педагогический институт.

Аннотация. В данной статье рассматриваются образовательные технологии, используемые сегодня в образовательной системе развитых стран, и их эффективное использование в образовательном процессе. включая внедрение дистанционного образования, электронного форума, видеоконференцсвязи, создание электронных учебников и учебных пособий и их использование в образовательном процессе.

Ключевые слова: гибридное образование, дистанционное образование, цифровые технологии, образовательный кластер, стратегия, образовательная информация, образовательные технологии, информационные технологии, компетентность.

Today, in the conditions of integration and globalization of socio-cultural processes, the rapid development of information and communication technologies is increasing the need to learn foreign languages as a means of mutual communication. In this regard, the international information exchange system, individualization and differentiation of education in higher education institutions, methods of effective use of digital technologies in the development of communicative competence of students in the process of teaching English, development of criteria for measuring the level of development of speech skills, their modern ensuring compliance with educational requirements is becoming more and more important. Globalization of the information

system on a global scale has led to the increase in the effectiveness of socio-cultural strategies in the world's leading educational institutions, and the development of professional and socio-cultural competence of foreign language specialists. Competent approach to improving the knowledge, skills and abilities of future specialists in foreign languages and applying the latest achievements of science and technology to the educational process, introducing advanced methods of teaching in the environment of information and communication technologies in the world experience. from the point of view, there was a need to scientifically improve technologies that diagnose the level of development of foreign language skills in students.

The terms "distance education" and "distance teaching" have been regularly used since the 90s of the last century, when the distance education system was formed. At the same time, despite the improvement of the distance education system, there are different scientific views on the meaning of terms such as "distance education" and "distance teaching". We come across the following definitions and terms in the application of the distance learning system to the hybrid education process.

Distance education is the use of Internet technology or other methods of feedback at a certain distance, as well as the components of all educational processes - the goal, content, method, organizational forms of education and teaching methods. the relationship between the lim giver.

Depending on the knowledge needs, interests and abilities of students, the diversity and variety of teaching content, organizational forms, and methods are important at all stages of education, especially for future specialists, including , is very relevant at the stage of professional-pedagogical training of future teachers. It is for this reason that a necessary condition for achieving a modern new quality of education is the introduction of new forms of teaching in higher education institutions, the formation of a flexible system of education, and the provision of continuous education. As we mentioned above, distance education has been an alternative to traditional education for several years.

Another important advantage of a flexible curriculum for hybrid learning is that students have immediate access to help when they encounter problems or errors. The program immediately reports the error and offers additional training material on the same issue. The teacher will have a set of data that will allow him to analyze the most common errors and problems, and thereby make corrections to the teaching system. Knowledge level indicators help to group students according to knowledge levels to provide additional explanation of the learning material or to give practical tasks.

The hybrid educational environment places high demands on the level of professional skills of teachers. Such a model of teaching changes the work of the teacher, that is, taking him from the traditional teaching process and administrative tasks to working with databases and providing individual help and support to students. will come The tasks of the teacher extend from planning the lesson and providing information on the studied topic to solving the problem of motivating, stimulating and facilitating the learning process. This requires the teacher to constantly acquire independent knowledge and regularly expand his knowledge. Its tasks include assessment, analysis and data collection; use of databases for individual students,

groups and the entire audience as an integral part of the planning process; including the use of standardized tests and other assessment options to guide the work of students of varying readiness and achievement.

Information and communication technologies are designed to ensure the cognitive activity of students and introduce interactive forms of lessons, the most effective of which is currently hybrid education. In the higher education system, hybrid education means the integration of distance education technology (online), full-time education (working with a teacher) and Internet education. Such a model allows you to control the time, place, speed and method of studying the educational material. Hybrid education allows combining traditional methods and modern information and communication technologies in teaching academic subjects.

So, hybrid education technology consists of three main constituent components: distance learning (Distance Learning), classroom teaching (Face-To-Face Learning) and online learning (Online Learning). The components of this system works in constant interdependence and should be organized methodically. Achieving optimal results in teaching academic subjects depends on organizational and structural aspects, because all elements of the educational process are interrelated. "must merge and form a whole."

The importance of hybrid education is evident in the fact that it allows for the creation of a non-linear learning model without restrictions on the use of fixed programming, time, content and technologies. In this case, the teacher will not have an authoritarian leadership, and his main task will be to monitor the students' activities and create favorable conditions for the implementation of educational activities based on a person-oriented approach. The teacher supports and develops the personality of the student, the relationship between them is based on the principles of cooperation and initiative.

The ability of the teacher in the process of implementing hybrid education in higher education institutions; teaching regardless of time and place; individual control in teaching; control of training time and financial costs; The diversity of didactic approaches determines its important advantages and development prospects. The interactive component of hybrid education creates an opportunity to revive the educational material, independent learning and self-development of students.

It is desirable to develop students' readiness to work in hybrid educational conditions, that is, pedagogical competence through motivational, cognitive, operational, technological and interactive components. The direct introduction of a combination of classical and innovative forms and methods of teaching (research, solving creative problems, cases, "brainstorming", heuristics, design, creative works) to develop the pedagogical competence of students in the conditions of hybrid education leads to effective results. Currently, the traditional forms of education in the educational system are being replaced by elements of distance education and hybrid education. The introduction of modern information and communication technologies into the educational process led to the emergence of a new form of distance education in addition to traditional teaching methods. Hybrid education based on the use of Internet technologies provides access to the global educational information network. provides a number of important new functions based on the principle of integration

and interaction. For those who want to master their skills, hybrid learning allows for constant updates. In the process of such training, the student learns the independent educational materials interactively, passes control, controls directly under the guidance of the teacher.

Pedagogical competence is a set of professional and personal qualities necessary for effective and creative work in the conditions of hybrid education, conceptual knowledge about the essence, conditions and methods of implementing hybrid education.

References:

1. Alberth. How effective are technology enhanced teaching techniques in the EFL classroom? Doctor of philosophy dissertation. Malang; Sweeney., 2009. – 334 p.
2. Arifovna, K. N. "The Study of Turkic Nations Folklore and its Development." *Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT* 10 (2021): 55-59.
3. Jalolov J.J., Makhkamova G.T., Ashurov Sh.S. English Language Teaching Methodology (Theory and Practice). – T.: 2015. – 336 p.
4. Кади́рова Н. А. Элементы превращений и перевоплощений в некоторых значимых произведениях мировой литературы // Казанский вестник молодых учёных. 2019. №3 (11). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/elementy-prevrascheniy-i-perevoploscheniy-v-nekotoryh-znachimyh-proizvedeniyah-mirovoy-literatury> (дата обращения: 26.10.2023).

ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИЕ УСЛУГИ МАХМУДХОДЖИ БЕХБУДИ, МУНАВВАРА КОРИ, АБДУЛЛЫ АВЛОНИ, АБДУКАДЫРА ШАКУРИ В СОЗДАНИИ НОВЫХ МЕТОДИЧЕСКИХ ШКОЛ

Шоева Юлдуз Аминовна, Бухарский государственный педагогический институт,
Преподаватель кафедры «Начальное образование»

shoyevayulduz@gmail.com

Аннотация: данная статья содержит информацию о школах и их деятельности в современную эпоху.

Ключевые слова: царизм, школа, далаилхона, школы Атун-биби, медресе, русско-туземные школы, джадизм, тахта-хона, хафтияк-хона.

MAHMUDXO'JA BEHBUDIY, MUNAVVAR QORI, ABDULLA AVLONIY, ABDUQODIR SHAKURIYLARNING YANGI METODIK MAKTABLAR YARATISHDAGI TA'LIM XIZMATLARI

Shoeva Yulduz Aminovna, Buxoro davlat pedagogika instituti, Boshlang'ich ta'lim
kafedrasi o'qituvchisi

shoyevayulduz@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada maktablar va ularning zamonaviy davrdagi faoliyati haqida ma'lumotlar mavjud.

Tayanch iboralar: chorizm, maktab, daloilxona, otun-bibi maktablari, madrasalar, ruscha maktablar, jadidchilik, taxta-xona, haftiyak-xona.

EDUCATIONAL SERVICES OF MAHMUDKHOJI BEHBUDI, MUNAVVARA KORI, ABDULLAH AVLONI, ABDUKADYR SHAKURI IN THE CREATION OF NEW METHODOLOGICAL SCHOOLS

Shoeva Yulduz Aminovna, Bukhara State Pedagogical Institute Teacher at the
Department of Primary Education

shoyevayulduz@gmail.com

Abstract: this article contains information about schools and their activities in the modern era.

Key words: tsarism, school, dalailkhona, Atun-bibi schools, madrassas, Russian-native schools, Jadism, takhta-khona, haftiyak-khona.

Введение. Как подчеркнул Президент Ш.М.Мирзиёев, только знающие, сильные духом молодые люди могут вывести страну на вершину. Для этого мы должны сначала познакомить нынешнее молодое поколение с нашей историей, состоянием исторических школ и предками, которые пожертвовали своей жизнью ради науки.

В конце XIX – начале XX вв. в Туркестане развилось движение за преобразование мусульманских школ, называемое джадидизм (от араб. «усул-и-джадид» - новый метод). Сторонники этого движения стремились изменить содержание и методы обучения в медресе и мактабах, предлагали ввести общеобразовательные предметы, родной и русский язык. Реформаторское движение джадидистов появилось среди тюркоязычных народов Крыма,

Поволжья и Центральной Азии. Оно выражало взгляды зарождавшейся национальной буржуазии. Джадиды выступали с критикой старометодных мактабов и медресе и требовали: 1) унифицировать школу через введение единых учебных планов и программ; 2) из чисто религиозной сделать школу общеобразовательной, включив в нее арифметику, географию, историю, естествознание и др.; 3) допускать к преподаванию учителей с соответствующим образованием; 4) ослабить влияние духовенства на школу.

Методы. Отличие новометодных мактабов от старометодных:

- 1) организация учебного процесса строилась на основах научной дидактики;
- 2) введена классно-урочная система;
- 3) первым учебником был букварь на родном языке, а не Коран на арабском;
- 4) обучение грамоте и письму одновременно проводилось звукослогательным, а не традиционным буквослагательным методом;

5) введены реальные, в том числе естественные науки;

6) сидели за партами и пользовались учебниками на родном языке;

7) стали применяться методы обучения, ослабляющие прежнюю систему муштры и зубрежки. Гаспринский Исмаил (1851-1914), деятель мусульманской культуры в России, педагог, писатель. Сначала 70-х гг. путешествовал (Турция, Персия, Индия, Египет, Франция). В Сорбонне слушал лекции по философии, социологии, филологии. Служил переводчиком в Париже. По возвращении в Крым в 1884 г. основал новометодную школу для крымско-татарских детей. С 1883 г. издавал газету «Таржимон» (Переводчик). И. Гаспринский пишет учебники и пособия для учителей, в которых описывает методику организации джадидских школ. В 1893 г. приезжает в Туркестан (Самарканд, Ташкент, Бухара). Чиновники встречают его враждебно, его идеи о реформе мусульманских школ отвергают. Но туркестанские джадиды считали его своим наставником (в тюркоязычном мире его считали «идейным отцом» джадидизма). Под его влиянием стали создавать новометодные мактабы.

Новометодные мактабы. В 1890 г. в Ташкенте Мунаввар-кары Абдурашидханов; 1900 г. – в Бухаре Мулла Джирараб; 1901 г. – в Фергане Абдукодир Шакури; 1899 – в Андижане Шамсиддин.

В 1903 г. в Туркестане уже было 102 начальных и 2 средние новометодные (джадидские) школы.

Учебники для новометодных мактабов: 1) Букварь «Устози аввал» (Первый наставник) Саидрасула Саида Азизи на узбекском языке; 2) «Муаллими аль-Соний» (Второй учитель) Али Аскара ибн Байрамали; 3) «Адиби аввал» Мунаввара-кары Абдурашидханова; 4) «Биринчи муаллим», «Иккинчи муаллим» (первый, второй учитель) А. Авлони; 5) «Тахсил ул-Алифбо» А. Ибоди и др. азбуковники.

Мунаввар-кары Абдурашидханов (1878-1931), один из первых создателей новометодной школы родился в Ташкенте, в махалле Дархан, в семье учителя. Мунаввар-кары Абдурашидханов образование получил в Эшанкули Дадгох в Ташкенте и обучался в медресе Мирараб в Бухаре. Он начинает активно в движении джадидов.

В 1901 году открывает школу джадидов в своём доме, а затем и в различных кварталах Ташкента, в его школах преподавались светские современные предметы. Он предложил новые методические рекомендации в обучении, создал новые учебники «Адиби аввал» (Первый учитель), «Адиби соний» (Второй учитель), «Ер юзи» (Площадь земли) и др. В 1906 году выпускает журнал «Хуршид» (Светоч), после работает главным редактором газеты «Нажот», «Кенгаш» и редактором газеты Садои Туркистон».

Мунаввар-кары Абдурашидханов свободно владел персидским, арабским, русским, тюркским языками. Он был одним из основоположников узбекского театра, посредством театра показывает «испорченность привычек» и их исправление. Его труппа называлась «Турон». Труппа просуществовала с 1914 по 1924 годы.

После февральской революции в 1917 году Мунаввар кори открыто выражает идею создания Туркестанского демократического национального государства. Он поддерживает созданную в Коканде «Туркистон Мухторияти». В апреле 1918 года назначается ректором Туркестанского народного университета. В 1918 году открывает научно-просветительское сообщество «Турк ўчоғи» (Тюркский очаг). В 20-е года возглавляет тайные организации «Миллий иттиҳод» (Национальное единство) и «Миллий истиқдол» (Национальная независимость). В середине 20-х годов усиливается репрессия и Мунаввар кори отстраняется от всех должностей. Но и это не отгорило его идеи независимости. В 1929 он был арестован, а в 1931 году был расстрелян. Похоронен на кладбище Ваганьково в Москве.

Махмудходжа Бехбуди (1875-1919) родился в семье священника, окончил самаркандское, затем бухарское медресе; достиг высоких должностей имам-хатиба, казия, затем муфтия.

Арабский язык он изучил у младшего дяди Мулло Адила. В восемнадцать лет Махмудходжа уже работал секретарем казия (судьи).

В дальнейшем он достиг высоких чинов духовенства - казия, муфти. В формировании мировоззрения Махмуд ходжи огромную роль сыграл основоположник движения джадидизма Исмаил-бек Гаспринский. В 1882 году он приезжает в Туркестан и обращается к генерал-губернатору Н.О. Розен баху по вопросу реформировании школ. Не получив ответа, Гаспринский в 1883 году приезжает в Ташкент. Побывав в Самарканде, Бухаре, общаясь с простым народом, он открывает новые методные школы. Пройдут годы. Бехбуди с большой теплотой и уважением будет вспоминать свои встречи, беседы с учителем.

В 1899 году совершил паломничество в Мекку. Был сторонником справедливости и свободы, присоединился к мусульманскому джадидскому движению. Бехбуди после путешествия стал открывать новометодные школы, писал учебники и пособия для джадидских школ («Кискача умумий жуграфия» (Краткая общая география), «Болалар мактублари» (Детские письма), «Мухтасари тарихи ислом» (Краткая история ислама) и др.).

Пишет пьесу «Падаркуш» (Отцеубийца) – первый образец узбекской драматургии, вышедшая в Самарканде в 1911 году. В ней говорится о том, что молодежь должна быть образованной и культурной. Драма была напечатана в 1912 году в газете «Турон», а в 1913 году вышла отдельной книгой. Пьеса Бехбуди

имела большой успех и была поставлена на сценах театров Самарканда, Бухары, Ташкента. Несмотря на то, что произведение просто композиционно, но идейно очень весомо, отвечает требованиям жанра драмы. Из-за финансовых затруднений выпуск издания прекращается. Бехбуди издает еженедельный, иллюстрированный журнал «Оина», который распространяется на Кавказе, Татарстане, Иране, Афганистане и Турции. В 1914 году Бехбуди второй раз совершает путешествие по арабским странам. 16-23 ноября 1917 года в курултае (созыве) мусульман Туркестана, где приняли участие 150 делегатов, Бехбуди выступил с речью. Он призывал отречься от внутринациональных распрей и объединиться во имя высокой цели. 26 ноября того же года в Коканде начал свою работу чрезвычайный IV курултай. Вечером 27 ноября было объявлено об автономии Туркестана. Духовным вдохновителем этого шага, бесспорно, был Бехбуди. Однако все инициативы были подавлены Советами. Бехбуди, возвращается в Самарканд. Он предпринимает попытки вести переговоры с советским правительством Туркестана, но безуспешно.

Бехбуди, все планы, мечты которого были разбиты, 25 марта 1919 года уезжает из Самарканда. Однако в пути, в Шахрисабзе, он был арестован и брошен в зиндан города Карши. Позднее по приказу Тагой-бека был казнен. Только через год известие о насильственной смерти Бехбуди достигла Самарканда.

В 1977 году была издана книга Бехбуди «Избранные». Его произведения включены в учебники и учебные пособия, его именем названы улицы и школы. Махмудходжа Бехбуди признан основоположником и пропагандистом новометодных школ и как первый автор новых учебников. Он занял достойное место в национальной культуре как великий сторонник просвещения и ведущий деятель джадидизма.

Абдуррауф Фитрат – филолог, переводчик, писатель один из основоположников современной узбекской литературы родился в 1886 году родился в городе Бухаре. Он учился в традиционной мусульманской школе, а затем в медресе Мири Араб. После окончания медресе совершил паломничество, путешествовал по Османской империи, Индии, России. В 1909-1913 годах учился в университете Стамбула, где организовал «Общество образования Бухары», которая после ведет свою деятельность в продвижении светского образования и в Бухарском эмирате, и в других регионах Туркестана. В первый год своего пребывания в Турции, пишет и публикует на таджикском языке сборник своих стихов «Мунозара» о новых (джадидских) и старых школах и «Сайха», а в 1912 году роман «Сайёхи хинди» (также называется «Баёноти сайёхи хинди») также на таджикском языке. В 1920-е годы, эти три его произведения объявляются советской властью националистическими, пантюркистскими и исламистскими, но именно эти произведения становятся основной литературой туркестанского движения национального возрождения. Именно через эти публикации джадидисты привлекают молодёжь к своей идеологии.

После окончания учёбы в Стамбуле, Фитрат возвращается на родину и начинает работать преподавателем в школах Бухарского эмирата и распространяет идеи джадидизма, которые дают свои.

1913-14 году, вернувшись из Турции в Бухару, Фитрат возглавил левое, более прогрессивное, крыло джадидского движения. В 1915 году в Петрограде вышел его

философский трактат «Рахбар-и-Наджот» («Путеводитель освобождения»). Также в 1915 году он становится главой левого крыла младобухарцев, и станет одним из главных идеологов и лидеров данного движения. После Февральской революции в 1917 году, в Бухарском эмирате ухудшается обстановка для него и его единомышленников, и он переезжает в Самарканд. В Самарканде до марта 1918 года работает редактором в газете «Хуррият». В 1917 году Фитрат став главным редактором самаркандской газеты «Хуррият», приглашает сотрудничать в эту газету просветителя, муфтия Махмудходжу Бехбуди. После этого уезжает в Ташкент, и в течение двух лет работает переводчиком в представительстве Эмирата Афганистан, одновременно в это время основывает литературно-образовательное общество «Чигатой гурунги» начинает издавать журнал «Тонг», слоганом которого становится его любимая и известная фраза «Если в мозгу ничего не изменится, то не стоит ожидать других изменений!».

Полученные результаты. В период эмиграции в Ташкенте Фитрат вступил в ряды Бухарской коммунистической партии и входил в состав ЦК БКП, избранного на 1 съезде в июне 1919 года. После победы Бухарской революции Фитрат занимал различные должности: в 1922 заведовал вакуфным управлением назира (министра) иностранных дел, в 1923 году просвещения и заместителя председателя Совета Труда БНСР.

В июне 1923 года, снят с поста председателя СТО БНСР, официальная формулировка гласила: «За злоупотребление властью и присвоение народного добра» После снятия со всех постов Фитрат уезжает в Москву преподавать в Институте восточных языков, где он активно занимается литературной деятельностью. Через год в 1924 году Фитрат получает звание профессора. В этот период он много пишет и публикует. Его труды приобретают известность в Европе.

Обсуждение. В заключение отметим, что школы нового метода до сих пор служат основой системы образования. Для дальнейшего обеспечения системы образования необходимо знать нашу историю и глубоко ее изучать.

РЕКОМЕНДАЦИИ

1. Ш. Мирзиёев «Мы построим наше великое будущее вместе с нашим храбрым и благородным народом». Ташкент: "Uzbekistan". NMIU, 2017
2. Р.А. Мавлянова, Н. Рахманкулова «Педагогика начального образования, инновации и интеграция». Методическое пособие, Т.: Voris nashriyot, 2013
3. Б. Ходжаев "Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyot". 2017 г
4. Мавлонова Р.А., Тораева О., Халикбердиев К.М. "Педагогика". Учебник Т.: O'qituvchi 2008 г
5. Р.А. Мавлонова, Н.Х. Вохидова, Н.Х. Рахмонкулова. Теория и история педагогики. Учебник Т.: Fan va texnologiyalar. 2010 г
6. К. Хошимов, С. Очилов. «Антология узбекской педагогики». Образовательный гид. Т.: O'qituvchi 2010 г.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA INGLIZ TILINI O'RGATISH METODIKASI

Raximova Nargiza Mexriddinovna

Buxoro davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0004-6700-0686>

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quvchilarga ingliz tilini o'rgatish sirlari, yosh xususiyatlari, bolalarga tilni o'rgatish usulini tanlash.

Kalit so'zlar: *immersion usul, talaffuz, "ingliz qo'g'irchoq", so'z kartalari (ya'ni so'z + tarjima + rasm)*

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Рахимова Наргиза Мехриддиновна

Бухарский государственный педагогический институт

Преподаватель кафедры начального образования

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0004-6700-0686>

Аннотация: В этой статье раскрыты секреты преподавания английского языка школьникам, возрастные особенности, выбор метода обучения детей языку

Ключевые слова: метод погружения, произношение, «английская кукла», карточки со словами (т.е. слово + перевод + картинка)

METHODOLOGY OF TEACHING ENGLISH IN PRIMARY CLASSES

Rakhimova Nargiza Mekhriddinovna

Bukhara State Pedagogical Institute

Teacher of the primary education department

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0004-6700-0686>

Abstract: In this article, the secrets of teaching English to students, age characteristics, and the choice of the method of teaching children the language..

Keywords: immersion method, pronunciation, "English doll", word cards (i.e. word + translation + picture).

Kirish. Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi, Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi hamda boshqa manfaatdor vazirlik va idoralar bilan birgalikda 2022-yil 1-yanvargacha qadar maktabgacha ta'lim tizimida zamonaviy o'qitish shakllari, yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilinishi, jumladan, bolalarning o'sishi hamda maktabgacha ta'lim bilan qamrab olish jarayonlarini monitoring qilinishi bo'yicha "Bolalar bog'chasi" axborot boshqaruv tizimini ishga tushirilishi va unga kiritiladigan ma'lumotlarning shaffofligini ta'minlanishi ko'zda tutilgan.

Bugungi kunda o'quv jarayoniga kompyuter va axborot texnologiyalarini olib kirish va dasturiy ta'minotni amalga oshirishni taqozo qilmoqda. Va uning mantiqan

davomi bo'lgan yangi O'zbekistonning 2022-2026-yillarga mo'ljallangan "Taraqqiyot strategiyasi" muhim ahamiyatga egadir. Har bir yosh avlodni zamon ruhida, o'z fikri va tafakkuriga ega, dunyo minbarlarida qo'rqmasdan, dadil so'zlay oladigan etib ulg'aytirish dolzarb vazifadir. Bu vazifalarni bajarish avvalo maktabdan, boshlang'ich sinfdan boshlanishi maqsada muvofiq bo'ladi. Umumiy o'rta ta'lim tizimi o'quvchi shaxsini shakllantirish va uning kasb-hunar tanlashida muhim davr hisoblanadi. Shu ma'noda aytish mumkinki, Umumiy o'rta ta'lim bilimlarning zarur hajmini beradi, mustaqil fikrlash, tashkilotchilik qobiliyati va amaliy tajriba ko'nikmalarini rivojlantiradi, dastlabki tarzda kasbga yo'naltirishga va ta'limning navbatdagi bosqichi tanlashga ko'maklashadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga boshlang'ich ingliz tilini o'rgatishga asoslangan manbalariga A.M. Pishkalo, V.Manaxov, Y. M. Kolyagin, L.P. Stoylova, A. A. Stolyar, N. Y. Valenkin, I.K. Andronov, K. Muxammedov, N. G'aybullayev, N. Hamidova, Z. Ibragimova kabi olimlar salmoqli hissa qo'shgan.

Farzandingiz bilan ingliz tilini o'zingiz qanday o'rganishni boshlashingiz mumkin: "immersion" usuli. Yaqinda Bella Devyatkina ismli bola butun mamlakatimizni zabt etdi. 4 yoshida bu qiz 7 (ona tilidan tashqari) tillarda gapiradi: ingliz, nemis, frantsuz, ispan, italyan, xitoy va arab. Aslida, bola ko'proq tillarni o'rganishi mumkin, chunki Masaru Ibuka mashhur "Uchdan keyin juda kech" kitobida yozganidek: "... bolaning miyasi cheksiz miqdordagi ma'lumotlarga ega bo'lishi mumkin ..."

Agar oilada ona rus bo'lsa, otasi ingliz tilida, va enaga, aytaylik, nemis bo'lsa, bola hech qanday qiyinchiliksiz uchala tilda gaplashadi. Va tillarni "aralashtirish" bo'lmaydi (ko'p skeptiklar aytganidek). Ammo Bellaning ota-onasi ruslar! Qanday qilib bu mumkin? Ma'lum bo'lishicha, u ona bolaligidan u bilan faqat ingliz tilida gaplashar edi (ya'ni ikki tilli til uchun shart-sharoitlar sun'iy ravishda yaratilgan). Uning ota-onasi uning tillarga qiziqishini payqashganidan so'ng, ular ona tilida o'qituvchilarni yollashdi - va bu bolalar poliglotti edi. Agar siz ingliz tilida mukammal gapiring va faqat u bilan gaplashish uchun o'zingizni ishonchli his qilsangiz, unda hech qanday nazariya va maqolalar bo'lmaydi. Faqat chaqalog'ingiz bilan ingliz tilida gapiring, hammasi shu. Bu holda siz maktabgacha tarbiyachi bilan rus tilida gaplasha olmaysiz. Oila a'zolaringiz u bilan rus tilida gaplashadi, ammo siz faqat ingliz tilidasiz.

Bola bilan ingliz tilini qaysi yoshdan o'rganishni boshlash kerak? Ushbu masala bo'yicha o'qituvchilar o'rtasida to'liq munozara boshlandi: qachon boshlash yaxshiroq, bolalar bilan ingliz tilini o'rganishga arziydimi yoki yo'qmi? Bolaning ona tilini shakllantirish jarayonini tugatishini kutishdir... Ya'ni, u aniq ovoqli talaffuzga va to'g'ri rivojlangan nutqqa ega bo'ladi. Har bir bola har xil rivojlanayotganligi sababli, aniq vaqt oralig'ini nomlash mumkin emas, ammo eng kam 2,5 yoshdan oldin emas. Eng yaxshisi bolani maxsus til bog'chasiga yuboring iloji bo'lsa. Keyin siz bunday jiddiy mas'uliyatni o'z zimmangizga olmaysiz, bundan tashqari, bola ongida xuddi shunday "tillarni ajratish" ga ega bo'ladi (uyda - ruscha, bolalar bog'chasida - inglizcha). O'yinlar, multfilmlar, qo'shiqlar va boshqalar bilan siz o'zingizning bolaning qiziqishini va rivojlanishini qo'llab-quvvatlay olasiz. Agar siz hali ham farzandingiz

bilan ingliz tilini mustaqil ravishda o'rganmoqchi bo'lsangiz, unda siz uni "ingliz qo'g'irchoq" bilan motivatsiya qilishingiz mumkin... Qo'g'irchoq oling (siz qo'lqop qo'g'irchoq'idan foydalanishingiz mumkin) va u rus tilida hech narsani tushunmasligini aytib, uni chaqaloq bilan tanishtiring. "Ingliz ayol" bilan bog'lanish uchun u yangi, lekin juda ko'p narsalarni o'rganishi kerak.

Bolalar bilan ingliz tilini qanday o'rganish kerak: 5 aniq usul

1. Bolangiz bilan ingliz tilidagi multfilmlarni tomosha qiling. Sizningcha, u tushunmaydimi? Siz yanglishyapsiz this Bu yoshdagi bolalarda aql bovar qilmaydigan til sezgi bor. Ular so'zlarni tushunmasliklari mumkin, ammo ularga hissiyotlar qahramonlarning ovozi va bo'yalgan "yuzlarida" yordam beradi, musiqa ularga yordam beradi. Til o'rganish uchun maxsus rus tilidagi multfilmlardan ham foydalaning.

2. U bilan "o'rganing" inglizcha so'zlar va iboralar (birinchi so'z nafaqat tirnoqlarda). Bu darslar yoki mashg'ulotlar emas. Bu sizning bolangiz bilan kunlik aloqangiz, u davomida siz unga inglizcha lug'atni gapirasiz.

- Oyi, qarang - mashina!

- Ha, haqiqatan ham mashina. Ingliz tilida qanday bo'lishini bilasizmi? Avtomobil! Bu mashina.

3. U bilan bolalar bog'chasining qofiyalarini va qo'shiqlarini o'rganing. Bolaga ushbu oyatni kichik "dramatizatsiya" shaklida namoyish etish yaxshidir, chunki ko'plab she'rlar ularning ostida ma'lum bir s'ujetga ega va osongina ijro etiladi (jonli yoki qo'g'irchoqlarda).

4. Bolangiz bilan ingliz tilida kitob o'qing. Siz u muayyan so'zlarni bilganidan boshlashingiz mumkin. Oddiy syujetlar bolalar uchun juda tushunarli bo'ladi va rasmlar tushunarsiz narsalarni tushuntiradi. Agar biron bir kitob uni chindan ham qiziqtirsa, uni o'zi olib boradi va unga qaraydi, o'rganadi (bu o'qishni o'rganishga turtki beradi). Bundan tashqari, bola so'zlarni ko'zlari bilan "suratga oladi" va ularning tashqi qiyofasini yodlaydi. Bu chiqadi sizning vazifangiz - uni o'qishga qiziqtirish. O'qishni muntazam o'rganish faqat 4-5 yoshdan boshlanadi, oddiydan murakkabgacha bo'lgan tamoyilga ko'ra ingliz tilini o'rganib boradilar.

5. Kichkintoyingiz bilan qiziqarli o'yinlarni boshlang! Va u ushbu o'yin davomida siz unga biror narsani o'rgatayotganingizni sezmaydi. Bola juda yoshligida qo'shma o'yinlarni tashkil qiling. Katta yoshdagi "talaba" ga ingliz tilini o'rganish uchun onlayn o'yinlar taklif qilinishi mumkin. Quyida ikkalasining ham ro'yxati keltirilgan:

- Miya bo'roni

Ushbu uslub, shuningdek, muammoni muhokama qilish va hal qilishga qaratilgan. Biroq, ingliz tilini o'qitishning ushbu uslubiga ko'ra, tinglovchilar ikki guruhga bo'linadi - "g'oyani ishlab chiqaruvchilar" va aslida "bo'ron" oxirida har bir "generator" pozitsiyasini baholaydigan "mutaxassislar".

- Bolalar uchun ingliz tilini o'rganish uchun o'yin texnikasi.

Uning asosiy afzalliklari - darslarga majburlash mexanizmining yo'qligi va bolaning unga bo'lgan katta qiziqishi. O'qituvchi bolalar bilan o'rganilayotgan lug'at

va grammatik inshootlar uchun turli xil o'yinlarni o'tkazadi, ular davomida bolalar tezda eslab qolishadi va ularni nutqda qo'llashni o'rganadilar.

Xulosa

O'zbekiston Respublikasida jahonning rivojlangan mamlakatlari kabi bilingualizm texnologiyalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Chet tillarini o'rgatishning milliy tizimini shakllantirish, barcha sohalarida zamonaviy metodik yondashuvlarni joriy etish va undan foydalanish, jahon axborot resurslaridan bahramand bo'lishni kengaytirishga mustahkam zamin yaratilmoqda. Endilikda mamlakat iqtisodiyoti, insonlar hayoti va jahon hamjamiyatidagi o'rni axborot-texnologik rivojlanishning holatiga bog'liq bo'lib qolmoqda. Respublikada ta'lim-tarbiya jarayoni bilan bog'liq o'zgarishlar ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, uni milliy ruh bilan sug'orish, samarali an'anaviy uslublarni saqlab qolgan holda yangilarini yaratish va amaliyotda qo'llash borasida olib borilayotgan ishlarga bog'liq. Bu yo'nalish keng qamrovli bo'lib, mazmunan takomillashib bormoqda.

Ta'limda zamonaviy metodik yondashuvlarni qo'llash ta'limning butun jarayonini aniq reja asosida tashkil qilish va o'quv jarayonini maqsadga ko'ra individuallashtirishni nazarda tutadi. Shunday ekan, barcha fanlar bilan bir qatorda chet tili o'qitish jarayonini ham axborot texnologiyalari, interfaol metodlar asosida tashkil etish darsni nafaqat samarali, balki, qiziqarli qilishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Raximova N. M. Samatova M. O. ZAMONAVIY METODIK YONDASHUVLAR ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINFLARDA ULUSH VA KASR SON TUSHUNCHASINI O'RGATISH METODIKASI.649-651-BETLAR

2. BOSHLANG'ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA ULUSH VA KASR SON TUSHUNCHASINI O'RGATISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR Raximova Nargiza Mexriddinovna, Buxoro davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0004-6700-0686>
<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.2.2.038>

3. Saidova M. EDUCATE STUDENTS BY SOLVING TEXTUAL PROBLEMS //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – T. 7. – №. 12.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-son [Farmoni](#).

5. N.M.Raximova ,M.T. Temirqulova MAKTABGACHA TA'LIM JARAYONIDA KASR SON TUSHUNCHASINI O'RGATISH METODIKASI. YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOT STRATEGIYASI: MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMINING INNOVATSION RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI.243-246-BETLAR.

6. Opportunities to Evaluate Teachers' Work Rakhimova Nargiza Mekhriddinovna 1 1 Bukhara State Pedagogical Institute, Teacher of the "Primary Education" department

O'ZBEK TILIDA BELGI VA UNING IFODALANISHI

Olimova Sabina Utkirovna, Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi.

sabina.2006@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tilidagi leksik birliklarning belgi semantikasini ifodalash imkoniyatlari yoritilgan. Gap qismlarining belgi semantikasini ifodalash imkoniyati tahlil qilinadi. Doimiy va qiyosiy belgilar o'rganiladi va tahlil qilinadi, o'rganiladi: tavsiflovchi va subyektiv, to'g'ridan to'g'ri kuzatish bilan berilmagan belgilar, aniq va izohli belgilar.

Kalit so'zlar: belgi, substansiya, atribut, tavsif belgilari, subyektiv belgilar, konkret belgilar, izoh belgilari.

SIGN AND ITS EXPRESSION IN UZBEK

Olimova Sabina Utkirovna, A student of primary education

sabina.2006@gmail.com

Annotation: This article covers the possibilities of expressing the semantics of lexical units in the Uzbek language. Signs that are not given by proper observation, clear and interpretive signs.

Key words: sign, substance, attribute, descriptive signs, subjective signs, specific signs, explanatory signs.

ЗНАК И ЕГО ВЫРАЖЕНИЕ НА УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Олимова Сабина Уткировна, ученица начальных классов.

sabina.2006@gmail.com

Аннотация: В данной статье рассматриваются возможности выражения семантики лексических единиц узбекского языка знаками, не дающими должного наблюдения, ясными и интерпретативными знаками.

Ключевые слова: знак, субстанция, атрибут, описательные признаки, субъективные признаки, специфические признаки, пояснительные знаки.

Ma'lumki, ontologik nuqtayi nazardan voqelikda narsa va uning belgisi mavjud. Dunyo allomalari ichida ikkinchi muallim nomi bilan mashhur bo'lgan Farobiy «Ilmlarning kelib chiqishi to'g'risida» («Ixso al-ulum») asarida quyidagilarni bayon qiladi: «Olamda substansiya (javhar) va aksidensiya (oraz) hamda substansiya va aksidensiyaning yaratuvchi Marhamatli ijodkordan boshqa hech narsa yo'qdir» [Nurmonov, 2001:6]. Masalan, ongli, nutqqa ega jonli mavjudot, boshqacha aytganda, substansiya – «inson» mavjud va u turli belgilarga, atributlarga ega: aqlli, ongli, e'tiqodli, yuradi, uxlaydi, sevadi, do'stlashadi, son jihatdan ko'pchilikni tashkil qiladi. Umuman olganda, olam narsalardan va ularning turli belgilaridan mavjud ekan, ushbularni nomlovchi so'zlar ham narsani va belgilarini ifodalab keladi. Til sathida narsani ot va olmosh so'z turkumlaridagi, belgini sifat, ravish, fe'l, son turkumlaridagi so'zlar nomlab keladi. «... besh leksik turkum orasida yetakchisi – ot turkumi; sifat, son, fe'l shu turkum leksemasining belgilarini anglatadi» [Rahmatullayev, 2010:120]. Lekin abstrakt otlar narsani emas, uning muayyan belgisini predmet tarzida

nomlagani sababli ular ham belgi bildiruvchi soʻzlar qatoriga kiritiladi: kamtarlik, dangasalik, mehr, doʻstlik.

Yuqoridagi boʻlinishda «belgi» termini substansiyaning, narsaning barcha atributlari uchun qoʻllangan boʻlib, ular ham turlicha tabiatli boʻlishi mumkin. Narsaga xos atributlar boshqa narsa-hodisalarning taʼsirisiz, faqat oʻzida mavjud boʻlib, oʻzidan tashqaridagi muayyan obyekt, vaqt bilan shartlanmagan boʻlsa, bu belgi uning oʻziga xos xususiyati, sifatidir. Masalan, olmadagi «qizillik», bargdagi «yashillik», paxtadagi «yumshoqlik», odamdagi «dangasalik» belgisi alohida olingan olmaning, bargning, paxtaning, odamning oʻziga xos xususiyati, belgisi boʻlib, bu belgi boshqa bir narsa bilan shartlanmagan.

Narsaning boshqa narsa bilan qiyoslash orqali ham belgilar hosil boʻladiki, bunday aqliy jarayon natijasida past, baland, uzun, qisqa kabi belgilar shakllanadi. Masalan, narsaning uzunligi boshqa undan qisqa narsa yoki meʼyor bilan qiyoslanganda maʼlum boʻladi. Masalan, Sirdaryoning uzunligi Norin daryosiga nisbatandir, Nil daryosiga nisbatan esa qisqa. Demak, Sirdaryoning uzunligi yoki qisqaligi oʻzining doimiy barqaror belgisi emas, qiyosiy belgi. Mazkur belgilar boshqa predmetning belgilari bilan shartlangan.

Til sistemasida narsa-hodisalarning doimiy barqaror (yashil, qizil, shirin, achchiq, aqlli; yashillik, qizillik, aqllilik) va doimiy boʻlmagan beqaror (past, katta, kichik; pastlik, kattalik, kichiklik) belgilarini sifat turkumiga oid soʻzlar va belgini substansiya sifatida nomlovchi belgi maʼnoli otlar ifodalaydi.

Narsaning, substansiyaning belgilari boshqa obyektlar, vaqt va makon bilan shartlangan boʻlishi mumkin. Masalan, «doʻstlik» insonning belgisi, lekin ushbu belgi boshqa bir inson bilan shartlangan. Agar ikkinchi bir doʻstlashish obyekti mavjud boʻlmasa, bu belgi mavjud boʻlmaydi. Narsaning bu kabi belgisini ifodalovchi soʻzlar tilshunoslikda munosabat bildiruvchi soʻzlar deyiladi. Munosabat bildiruvchi soʻzlar ot (dushmanlik, ishonch), sifat (sevimli, suyukli), ravish (doʻstona, doʻstlarcha), feʼl (janjallashmoq, suhbatlashmoq) soʻz turkumlarida uchraydi.

Narsaning harakati yoki holati ham uning belgisidir. Tilda harakat feʼl turkumidagi soʻzlar bilan nomlanishi maʼlum. Feʼllar harakat yoki holatni vaqt va harakatni bajaruvchisi bilan bogʻliq holda ifodalaydi. Masalan, yozgan feʼli soʻzlovchi va tinglovchidan boshqa oʻzga shaxsning nutq jarayonidan avval bir oʻzi tomonidan bajarilgan yozish harakatini ifodalaydi. Harakatni substansiya sifatida nomlovchi harakat maʼnoli abstrakt nomlar esa vaqt bilan shartlanmagan boʻladi: izlanish, munozara, muhokama.

Ravish turkumiga mansub soʻzlar esa, harakat yoki holatning belgisini ifodalaydi. Ot tez yuguradi gapida yugurish otning belgisi, tez esa yugurishning belgisidir. Miqdor ham substansiyaning belgisi. Miqdoriy belgi aniq (ikkita, uchovlon, toʻrttasi) va noaniq (oz, koʻp, bir qancha, bir nechta) boʻlishi mumkin.

Yuqoridagi fikrlarimizda narsaning (substansiyaning) atributlari uchun «belgi» termini keng maʼnoda qoʻllanmoqda. Tilshunoslikda «belgi» atamasining tor, xususiyl qoʻllanishi narsa-hodisalarning oʻziga xos xususiyatlarini, qanday, qanaqa savollariga javob boʻluvchi sifatini nomlashda kuzatiladi. Sifat va ravish soʻz turkumiga oid soʻzlar ham aslida obyektidan ajratilgan belgini nomlaydi. Masalan, qizil, qora yoki

tez, shitob kabi leksemalar ma'lum bir obyektlar yoki harakatlarga xos sifat, ya'ni belgilardir: qizil gilosning, qora ko'mirning, tez ot harakatining, shitob odam harakatining. Ushbu so'zlar belgilarni mazkur belgi tashuvchi obyektidan alohida nomlashi ularni abstrakt so'zlar deyishga asos bo'la olmaydi. Belgi bildiruvchi so'zlarning abstraktligi ot so'z turkumidagi so'zlardan farqli mezonlar asosida belgilanadi. Belgi bildiruvchi nomlarning abstraktligi ularning ontologik yoki gnoseologik belgilarni nomlashi bilan aniqlanadi.

«Olam benihoya murakkab, muhtasham va ayni paytda muntazam voqelikdir, inson bolasi ibtidoiy sezgi organlari va intiho bilmas aqliy zakovati bilan bu murakkablikning tarkibini aniqlashga, bu muhtashamlikning hashamlarini idrok etishga, bu muntazamlik asosidagi mavjud intizomni inkishof qilishga tinimsiz urinish mashaqqatidan huzur qilib yashaydi»[Mahmudov, 2017:138]. Olamning turfa belgilarini sezgi a'zolari orqali bilish natijasida hosil bo'lgan sifatlar va aqliy zakovat orqali idrok qilish natijasida shakllangan belgilarni nomlovchi sifatlarni bir-biridan farqli ravishda o'rganish mumkin. Bu farqlilik konkret va abstrakt sifatlar oppozitsiyasini tashkil qiladi.

Narsaning belgisini bildiruvchi so'zlarda ifodalanayotgan belgi tashqi sezgi a'zolarimiz orqali his qilinsa, bu kabi so'zlar konkret belgi bildiruvchi so'zlardir. Masalan, ko'k, yumshoq, issiq, shirin, xushbo'y leksemalari ifodalayotgan belgi sezgi a'zolarimizga ta'sir qila oladi va biz uni empirik bilish orqali seza olamiz. Empirik bilish orqali his qilinuvchi konkret sifatlarga quyidagilarni misol qilish mumkin:

1. Ko'rish orqali his qilish mumkin bo'lgan belgini ifodalovchi nomlar: oq, qizil, ko'k, qora, sariq, yashil, pakana, oriq, semiz, ...

2. Eshitish orqali his qilish mumkin bo'lgan belgini ifodalovchi nomlar: shovqinli, tinch, ovozdor, sershovqin, sokin, notinch, jimjit,...

3. Hid bilish orqali his qilish mumkin bo'lgan belgini ifodalovchi nomlar: xushbo'y, achchiq, badbo'y, shirin, ...

4. Ta'm bilish orqali his qilish mumkin bo'lgan belgini ifodalovchi nomlar: shirin, sho'r, chuchuk, achchiq, nordon, mazali, bemaza,...

5. Teri orqali his qilish mumkin bo'lgan belgini ifodalovchi nomlar: issiq, sovuq, qattiq, yumshoq, mayin, dag'al, silliq, bo'rtgan,...

Demak, agar so'z muayyan ko'rish, eshitish, ta'm, hid, shaklini bilish mumkin bo'lgan belgini anglatga, konkret sifat, faqat aql bilan mushohada qilinadigan belgini bildirsa, abstrakt sifat bo'ladi. Abstrakt sifatlar nomlayotgan belgi bevosita kuzatishda berilmagan, uni beshta sezgi a'zosi bilan his qilish mumkin emas. Ular anglatayotgan belgi tafakkurning murakkab operatsiyasi jarayonida shakllangan gnoseologik tushunchalarni aks ettiradi. Masalan, ma'naviyatli, barkamol, kamtarin, serhimmat, noyob, antiqa, ijtimoiy, an'anaviy, tahliliy, obro'li kabi. **Obro'li** – ko'rish mumkin emas, hidi yo'q, ta'mi yo'q, ovozi yo'q, ushlab bo'lmaydi. Uni faqat anglash kerak.

Abstrakt sifatlar guruhi tarkibida subyektiv baholash xarakteridagi nomlar ham mavjuddir. Oppoq qor, dumaloq koptok kabi kontekstlardagi konkret sifatlarda faqat predmetning o'ziga xos deskriptiv belgilari ifodalansa, ajoyib qor, antiqa bola bog'lanishlaridagi abstrakt sifatlar esa subyektiv bahoni aks ettiradi. Tilshunoslikda predmetning o'ziga xos belgilari deskriptiv, obyektiv belgilar; subyektiv

munosabati orqali orttirilgan belgilar baholovchi yoki subyektiv belgilar deb yuritilishi ma'lum. Muayyan bir belgi faqat subyektiv yoki obyektiv komponentga ega bo'lishi yoki har ikkala komponent ham mavjud bo'lishi mumkin. Oq, qizil, qora, uzunchoq, dumaloq kabi konkret sifatlarda faqat obyektiv belgi, ajoyib, antiqa kabi abstrakt sifatlarda faqat subyektiv baho belgisi mavjud. "O'qimishli" so'zi esa "muayyan ilmiy muassasada ta'lim olganligi"ni ko'rsatuvchi obyektiv belgi va jamiyatda mazkur obyektiv belgiga nisbatan bo'lgan "ijobiy munosabat", "hurmat" kabi subyektiv belgilardan iborat. Predmetning shakli va ta'mi eng obyektiv, ya'ni konkret, ajoyib, antiqa, zo'r kabilar eng abstrakt belgilardir. Konkret yoki abstrakt belgilarda obyektiv belgi bilan birga subyektiv munosabat komponentlari mavjud bo'lishi mumkin. "Iliq" konkret ma'noli so'zda predmetning obyektiv belgisi – ma'lum bir harorati ifodalansa-da, ushbu haroratning «kishiga xush yoqishi», «me'yorning subyektga mosligi» kabi subyektiv tomonlari ham mavjud. O.Bozorov "sodda"dan "merov" gacha bo'lgan darajali qatorda denotativ belgining darajalanishiga hamohang tarzda konnotativ ma'noning ham darajalanishini yoritib beradi. Ushbu qatorda zukkolik belgisining (denotativ) tadrijiy kamayib borishiga salbiy munosabatning (konnotativ) oshib borishi darajalari to'g'ri keladi:

O'zbek tilida abstrakt sifatlarning ko'pchilikni tashkil etadi va ular turli ma'noviy guruhlariga bo'linadi. Abstrakt sifatlarning guruhini qanday substansiyalarning belgisini nomlashga ko'ra quyidagicha tasnif qilish mumkin:

- umumiy belgilarni nomlovchi abstrakt sifatlarning;
- insonning sifatini nomlovchi abstrakt sifatlarning;
- inson va hayvonlar uchun umumiy belgilar.

Umumiy belgilarga barcha narsalar uchun, jumladan, jonli va jonsiz, konkret va abstrakt mohiyatlar uchun birday qo'llanishi mumkin bo'lgan belgilarni kiritish mumkin. Masalan, haqiqiy, asl, benuqson, serqirra, aniq, murakkab, oddiy, nuqsonsiz, yaroqli, kerakli, qaytarilmas, soxta kabi abstrakt so'zlar ushbu guruhni tashkil eta oladi. Zero, ular barcha substansiyalarning belgisini atab kela oladi. Masalan, oddiy so'zini qog'ozga ham, gulga ham, hayvonga ham, insonga ham, tushunchaga ham, fikrga ham qo'llay olamiz. Quyida Erkin Vohidovning oddiy so'zini insonga ham, ruhga ham, pechak o'tga nisbatan ham mohirona qo'llaganini kuzatish mumkin:

Junun to'la ko'zlarida yonardi har vaqt

Bizga — **oddiy bandalarga** noayon shuur..

Bu olamning evaziga qodir tabiat

Bergan edi yuragiga olamcha surur (E.Vohidov. Ixlos).

Do'st, qarindosh — urug'larning

Ruhi — **oddiy ruh** emish.

Lek daholar,

Ulug'larning

Ruhi — oliy ruh emish (E.Vohidov. Oliy ruhlar to'g'risida naql).

Kimga muhabbatning o't firog'ini

So'ylaydur har oqshom botguvchi quyosh?

Kim ul bog'da ungan **oddiy pechakni**

Shuhrat gultojiga etdi barobar (E.Vohidov).

Nuqsonsiz sifati jonli va jonsiz narsalar uchun birday qo'llanishi mumkin: nuqsonsiz surat yoki nuqsonsiz inson kabi.

Insonning belgisini nomlovchi sifatlar ko'pchilikni tashkil etadi. Ushbu guruhni:

➤ insonning mental xususiyatlarini ifodalovchi bilimli, aqlli, nodon, esli, zakovatli, farosatli, ziyrak, dono, xushyor, loqayd, laqma, go'l, befarosat, bilimdon, bilag'on, ishbilarmon, mohir, ustakor, faol, qat'iy, qobiliyatsiz, landovur kabi;

➤ ruhiy holati bilan bog'liq asabiy, qo'rqqoq, shoshqaloq, mag'rur, uyatchan, qahrli, serjahl, qayg'uli, xursand, shod, g'amgin, quvnoq, xushchaqchaq, irodali, ko'ngilchan, oqko'ngil kabi;

➤ ma'naviyati bilan bog'liq sifatlarini ifodalovchi yaxshi, yomon, ma'naviyatli, ma'naviyatsiz, iymonli, e'tiqodli, tarbiyali, saxiy, johil, zolim, xasis, adolatli, mehribon, sodda, kamtar, sofdil, mag'rur, kamsuqum, odmi, g'ayir, ablah, xijolatparast, manman, xudbin, dimog'dor, erkatoy, dangasa, badgumon, yolg'onchi, rostgo'y kabi;

➤ estetik xususiyatlarini nomlovchi latofatli, nazokatli, jozibador, nozik (ko'chma ma'noda) kabi;

➤ jismoniy holati bilan bog'liq mard, jasur, dovyurak kabi;

➤ munosabatlardagi o'ziga xosliklarni ifodalovchi ishonchli, tilyog'lama, laganbardor, lo'ttibozi, sotqin, xoin, vafodor, vafoli, xiyonatkor, sodiq, dilozor, hurmatli, qadrli, qadrdon, qattiqqo'l, shafqatsiz kabi sifatlar tashkil etadi.

Abstrakt sifatlar guruhi elementlaridan ayrimlari insonning sifati bilan birga hayvonlarning belgisini ham nomlab kela oladi: ayyor, aqlli, beozor, beg'ubor, yuvosh, qo'rqqoq, qo'rqmas, vafodor kabi [Xakimova, 2020:134].

Demak, o'zbek tilida belgi tushunchasi keng va tor ma'noda qo'llanib, u substansiyaning barcha atributlariga nisbatan ham (keng ma'noda), faqat sifatiy belgilari uchun ham (tor ma'noda) qo'llanishi mumkin. Olamda nomlanishga asos bo'lgan belgilarning rang-barangligi til sathida turli turkumga oid so'zlarda nomlanishlarga ega bo'ladi. Substansiya belgilarining xilma-xilligi yana belgi bildiruvchi so'zlarni turli nuqtayi nazarlardan tasnif qilish imkonini beradi. Shu asnoda olam, tafakkur va tilning o'zaro shartlangan tabiatini aniqlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Бозоров О. Ўзбек тилида даражаланиш. Монография. –Тошкент, 1995.
2. Маҳмудов Н. Тил тилсими тадқиқи. – Тошкент: Mumtoz so'z, 2017.
3. Нурмонов А., Йўлдошев Б. Тилшунослик ва табиий фанлар. – Тошкент: Шарқ, 2001.
4. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Darslik. –Toshkent, 2010.
5. Хакимова М. Ўзбек тилида абстракт номлар семантикаси. Монография. – Тошкент, 2020.

PROKURATURA XODIMLARI KASBIY KOMPITENTLIGINI O'RGANISHNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Rasulov Mo'minmirzo Rustamovich, Buxoro Davlat universitetining Psixologiya kafedrası mustaqil izlanuvchisi

Rasulovmominmirzo@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada prokrotura xodimlari ijtimoiy-psixologik va kommunikativ kompetentligi omillarining namoyon etilishi va rivojlanishini tadqiq etish hamda uning o'ziga xos ijtimoiy-psixologik omillarini takomillashtirish haqida fikr yuritilib, xodim ijtimoiy-psixologik kompetentligi va kommunikativ kompetentligini rivojlantiruvchi ijtimoiy-psixologik omillar, komponentlarini aniqlash mexanizmlari ochib berilgan..

Kalit so'zlar: kasbiy kompetentlik, kompetensiya, maxsus kompetentlik, individual kompetentlik, shaxsiy kompetentlik.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ РАБОТНИКОВ ПРОКУРАТУРЫ

Расулов Муминмирзо Рустамович, независимый исследователь кафедры психологии Бухарского государственного университета

Rasulovmominmirzo@gmail.com

Аннотация: В данной статье рассматривается исследование проявления и развития факторов социально-психологической и коммуникативной компетентности работника прокуратуры, а также совершенствование ее отдельных социально-психологических факторов, выявление социально-психологических факторов и компонентов, развивающих социально-психологическую компетентность и раскрываются коммуникативные механизмы компетентности работника.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, компетентность, специальная компетентность, индивидуальная компетентность, личностная компетентность.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF STUDYING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF PROSECUTOR'S EMPLOYEES

Rasulov Muminmirzo Rustamovich, an independent researcher at the Department of Psychology of Bukhara State University

Rasulovmominmirzo@gmail.com

Abstract: This article discusses the research of the manifestation and development of the factors of the socio-psychological and communicative competence of the prosecutor's office, as well as the improvement of its specific socio-psychological factors, and the identification of the socio-psychological factors and components that develop the socio-psychological competence and communicative competence of the employee mechanisms are revealed.

Key words: professional competence, competence, special competence, individual competence, personal competence.

Jahonda jinoyatchilikni oldini olish va xavfsizlikni ta'minlash masalasiga e'tibor kundan kunga ortib bormoqda. O'zbekiston 2023 yilning birinchi yarmida jinoyatchilik va xavfsizlik darajasi bo'yicha 144 davlat orasidan 115-o'rinni egallab, jinoyatchilik darajasi bo'yicha 31,3 ball, xavfsizlik darajasi bo'yicha 68,7 ball bilan baholangan. Reytingda quyi o'rinlarni egallashi mamlakatda xavfsizlik darajasi yuqoriligidan dalolat beradi. Reytingda jinoyatchilik eng avj davlat sifatida Venesuela (jinoyatchilik darajasi 82,1 ball), Papua-Yangi Gvineya (80,4 ball), Afg'oniston (78,4 ball) o'rin olgan. Eng xavfli davlatlar TOP-10 taligiga Gaiti, Janubiy Afrika, Gonduras, Trinidad va Tobago, Suriya, Gayana, Yamayka kirgan. Qatar eng xavfsiz davlat deb topilgan, xavfsizlik darajasi 85,7 ballga baholangan. Shuningdek, BAA (85,4), Tayvan (83,9), Man oroli (82,1), O'mon sultonligi (80,4), Armaniston (78,4), Gonkong (78,3), Yaponiya (77,1), Singapur (76,9), Baxrayn (75,8) xavfsiz davlatlar o'ntaligiga kirgan². Shu nuqtai nazardan, jahonda muvaffaqiyatli tarzda olib borilayotgan islohotlar jarayonida jinoyatchilikni oldini olish va xavfsizlikni ta'minlashda huquq-tartibot organlari xodimlari faoliyatiga qo'yiladigan talablar, ularning shaxsiy, kasbiy va intellektual salohiyatini har tomonlama, xususan psixologik jihatdan yuksak darajaga ko'tarish masalasi bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda.

Respublikamizda so'nggi yillarda huquq-tartibot organlari faoliyati samaradorligini oshirish, prokratura xodimlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va ularning kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirish masalalariga alohida e'tibor qaratilib kelinmoqda. Shu boisdan, prokratura xodimlari kasbiy kompetentligini oshirish, ularning shaxsiy sifatlariga xos bo'lgan xususiyatlarni ro'yobga chiqarish, psixokorreksion va rivojlantiruvchi usullar orqali ularning kasbiy faoliyat samaradorligiga bevosita ta'sir etuvchi kasbiy, kommunikativ va ijtimoiy-psixologik kompetentlik omillarini shakllantirish dolzarb muammo sifatida belgilangan.

Ko'pgina xorij va mahalliy psixologiya, shuningdek pedagogik adabiyotlarni tahlil qilar ekanmiz, xodim kasbiy kompetentligining turlicha xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarda kasbiy kompetentlik metodologiyasiga dahldor bo'lgan pedagogik psixologik xususiyatlarni nazariy jihatdan izohlashga harakat qildik. Ko'pgina ilmiy adabiyotlarning tahliliga qaraganda, kasbiy kompetentlikni aniqlashga doir tadqiqotchilar tomonidan turli yondashuvlar mavjud.

Jahon va respublikamizdagi psixologiya maktablarida inson omilini tahlil qilish, ularni har tomonlama rivojlantirishda turli xil psixologik usullardan foydalanishga alohida e'tibor qaratilib kelinmoqda.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, xorijiy va mahalliy adabiyotlarda «Kompetentlik» tushunchasini ta'riflashda yagona yondashuv mavjud emas. Kompetentlik so'zining ma'nosi lotinchadan olingan bo'lib, «competo» «erishayapman, munosibman» degan ma'nolarni anglatadi, hamda ma'lum faoliyat turidan xabardorligini bilishini bildiradi. «Kompetensiya» bu – inson faoliyatiga namoyon

² https://www.numbeo.com/crime/rankings_by_country.jsp?title=2023-mid

bo'ladigan, yetarli darajada boxabar faoliyat yoki sohada insonning amaliy jihatdan qodirligi, shuningdek, kasbiy faoliyatning ma'lum bir tizim bo'yicha shakllanganligini belgilovchi xususiyat hisoblanadi. Shunga qaramay, aksariyat mualliflar tomonidan kompetentlik faoliyat yoki harakatning samarali ishlashi bilan bog'lanadi.

Shunday qilib, kompetentlik insonning yuksak xislatlaridan biri bo'lib, uning shakllanishi zamonaviy ta'lim-tarbiyaning asosi hisoblanadi.

Jumladan, Yevropa va amerikalik tadqiqotchilar kasbiy kompetentlikning amaliy jihatlarini, ya'ni muhitga ta'sir etuvchi (I.Borg, M.Muller, V.I.Lupandin), vazifani muvaffaqiyatli uddalashga xizmat qiluvchi bilim, ko'nikma va malakalar majmuasi (O.O.Gonina, M.Kaplan, L.Nugust); faoliyat tuzilmasidagi alohida hatti-harakatlarni amalga oshirishni ta'minotchisi (A.A.Blaginin, G.Birkgoff), amaliyotga tatbiq etiladigan usullarni bilish jarayonlariga qo'llovchi (S.P.Destra, S.Dollinger) sifatida o'rganishgan.

Nazariy manbaalarning tahliliga ko'ra prokratura xodimlarining «kompetensiya» va «kompetentligi» bo'yicha aniq talqin juda kam uchraydi. Bu esa ushbu atamani zamonaviy psixologik mazmundagi muammolarni o'rganishda dolzarb ekanligini ko'rsatadi.

«Kompetentlik» tushunchasi dastlab kognitiv psixologiya sohasi vakillari tomonidan qo'llanila boshlagan. Ushbu tushuncha shaxsning o'zini-o'zi anglashi, o'z-o'zini hurmat qilishini belgilovchi omil bo'lib hisoblanadi va shaxsning umumiy xususiyatlari hamda uning kasbiy faoliyati xususiyatlaridan ko'ra ko'proq bog'liqligini bildiradi.

Deyarli barcha lug'atlarda «kompetentlik» va «kompetensiya» muammolari alohida bir kategoriya sifatida o'rganiladi. Kompetentlik ta'riflari bir-biriga juda o'xshash va bir-birini takrorlaydi, «kompetentlik» uchun yagona talqin bo'lmasa-da, bu konsepsiya «har qanday tashkilot yoki mutaxassisning bilimlarga egalik qilish vakolatlari (huquq va burchlari) yig'indisi» deb talqin qilinadi. Shunday qilib, «kompetensiya» – bu «kompetentlik» so'zidan olingan termin bo'lib, insonning bilim, ko'nikma va malakalarni to'g'ri anglay olishiga, «kompetentlik» esa semantik tomondan birlamchi yo'nalish bo'lib, ularning intro (insonning ichki imkoniyatlari) jamlanmasi, tizimi, shaxsning ma'lum bir tajribalari «jamlanmasi» ni bildiradi [49].

I.A.Zimnyaya «kompetentlik»ni uch guruhini keltirib o'tadi:

- o'z-o'ziga shaxs sifatida va hayot faoliyatining sub'ekti sifatida qarashligi;
- insonning boshqa kishilar bilan o'zaro ta'sir munosabati bilan bog'liqligi;
- inson faoliyati bilan bog'liq kompetensiyalar uning barcha turlari va shakllarida namoyon bo'lishi[135].

Bizning fikrimizcha, qo'riqlash xizmati xodimlarining kasbiy tayyorgarligini tashkil etish jarayonida I.A.Zimnyaya asarlari juda muhim sanaladi.

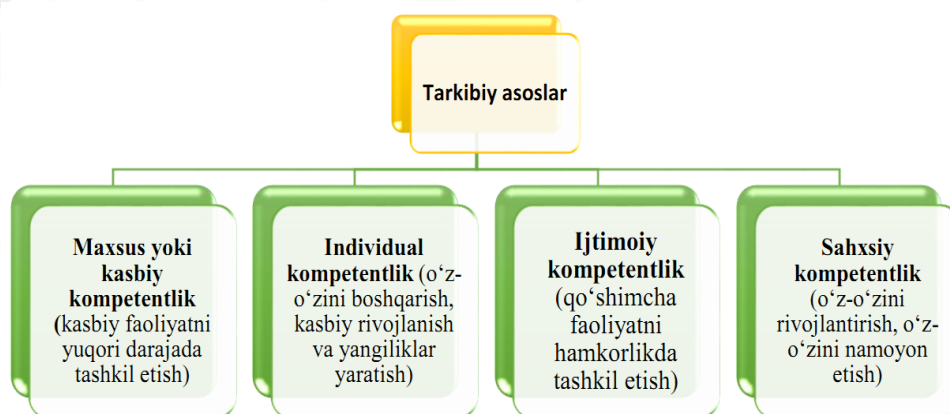
Kompetentlik keng ma'noda qobiliyat bilan bog'liq bo'lishi mumkin, ko'nikma, malaka va boshqalar. Kompetentli shaxs - yetarli malakaga, bilim va imkoniyatlarga ega shaxs hisoblanadi.

So'nggi yillarda kompetentlik muammosi yangicha talqinlarda namoyon bo'lmoqda. Ko'pgina olimlar nafaqat kompetentlik balki professional kompetentlik haqida mutaxassisning kasbiy mehnat talablariga muvofiqligi ko'rsatkichi sifatida fikr yuritishgan (E.F.Zeer [133], A.K.Markova [176] va boshqalar.

Shaxsning professional kompetentlik muammosi bo'yicha K.K.Platonova, N.S.Ribakov [200] tadqiqotlarida mutaxassislarning kasbiy faoliyati bo'yicha o'zini-o'zi anglaganligi, kasbiy yutuqlari, o'z kasbining ustasi ekanligi, kasbiy malaka kabi asosiy psixologik kategoriyalarning mazmunini anglashga yordam beradi. Ushbu yo'nalish doirasida professional yondashuv usullari ham takomillashtirilgan.

Bir qator tadqiqotlarda bevosita kasbiy kompetentlik va uning o'ziga xos jihatlari o'rganilgan. Ana shunday tadqiqotlar sirasiga A.K.Markova va B.Nazarovalar tomonidan olib borilgan izlanishlarni kiritish mumkin.

O'z tadqiqotlarida A.K.Markova kasbiy kompetentlikni quyidagi tarkibiy asoslardan iborat ekanligini qayd etadi.

1.-rasm. Kompetentlikning muhim tarkibiy asoslari (A.K.Markova)

Ayni paytda prokuratura xodimlarining kasbiy kompetentligi uning kasbiy bilimi va malakalari, boshqa bir tomondan kasbiy pozitsiyasi va psixologik sifatlar mutanosibligi bilan baholanishi mumkin. Zero, taniqli psixolog olim A.K.Markova tomonidan to'g'ri ta'kidlanganidek, kasbiy faoliyatda protsessual ko'rsatkichlarining ya'ni u yoki bu natijalarga erishishga olib keluvchi ta'sir vositalari va muhitning roli katta. Prokuratura xodimlari professionalizmi uning kasbiy faoliyati sharoitida o'zini turlicha namoyon qiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, prokuratura xodimlarining kasbiy kompetentligining namoyon etilishi, har bir prokuratura xodimida o'ziga xos tarzda shakllangan ijtimoiy-psixologik va kommunikativ kompetentlik kabi omillarga bevosita bog'liqligi aniqlandi. Bu borada kasbiy kompetentlik, eng avvalo, kasbiy faoliyat samaradorligini belgilashga uning barkamolligini ta'minlashga xizmat qilishi aniq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (o'zgartirish va qo'shimchalar bilan.) URL:<http://lex.uz/uz/docs/20596>.

2.Reynolds C.K., Gutkin T.B. School Psychology: Essentials of theory and Practice – IV.V., 1984.

3.Lyman W. Porter and Edward E. Lawler, Managerial Attitudes and Performance: Homewood, III: Irwin, 2006, - 432 p.

Агеев В.С. Межгрупповое взаимодействие. Социально-психологические проблемы. Текст. /В.С.Агеев. – М. 1990-239 с.

OILAVIY TARBIYA VA BOLALAR PSIXOLOGIYASI

To'rayeva Munira Xayriddinovna, Buxoro innovatsiyalar universiteti talabasi
turaevamunira@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada oilaviy tarbiyaning bola psixologiyasi rivojidadagi o'rnini haqida ma'lumot berilgan. Mamlakatimizda barkamol avlodni tarbiyalash borasida ulkan ishlar amalga oshirilmoqda. Bundan keyin ham bajarilishi zarur bo'lgan ishlar ko'p, zero, yurtimizning kelajakda jahon hamjamiyatida munosib o'rin egallashi o'sib kelayotgan farzandlarimiz salohiyatiga, ularning ma'naviy va jismoniy kamolotiga bog'liqdir.

Kalit so'zlar: oila, psixologiya, muhit, oilavit ta'lim, tarbiya

FAMILY EDUCATION AND CHILD PSYCHOLOGY

Torayeva Munira Khairiddinovna, student of Bukhara Innovation University
turaevamunira@gmail.com

Abstract: This article provides information about the role of family education in the development of child psychology. In our country, great work is being done to raise a mature generation. There are many things that need to be done after that, because the country's future position in the world community depends on the potential of our growing children, their spiritual and physical maturity.

Key words: family, psychology, environment, family education, upbringing

СЕМЕЙНОЕ ВОСПИТАНИЕ И ДЕТСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ

Тораева Мунира Хайриддиновна, студентка Бухарского инновационного университета
turaevamunira@gmail.com

Аннотация: В данной статье представлена информация о роли семейного воспитания в развитии детской психологии. В нашей стране проводится большая работа по воспитанию зрелого поколения. Многое предстоит сделать и после этого, ведь от потенциала наших подрастающих детей, их духовной и физической зрелости зависит будущее положение страны в мировом сообществе.

Ключевые слова: семья, психология, среда, семейное образование, воспитание

Oilajamiatning tayanchi. Farzandlarimiz ongida elu yurtga, Vatanga muhabbat tuyg'ulari oilada, yashab turgan mahallada shakllanadi. Mamlakatning ertangi kuni, tinch va obod bo'lishi eng oldin mana shu kichik jamiyatda o'sib-unayotgan bolalarimizga bog'liq. Qaysi oilada, qaysi mahallada tarbiya yaxshi yo'lga qo'yilar ekan, o'sha oila, o'sha mahalla gullab-yashnaydi.

Farzand tarbiyasini qachondan boshlamoq kerak?, degan savol ko'pchilikni o'yantiradi. Ko'pchilik olimlar unga turlicha javob berib kelganlar. Xususan, Ibn Sino bola tarbiyasi bilan uning tug'ilishidan avvalroq, ona qornidan boshlaboq shug'ullanish lozim, deb javob bergan.

Oilal, odob-axloq va ta'lim-tarbiyaga e'tibor qon-qonimizga singib ketgan burchlarimizdandir. "Bir bolaga yetti qo'shni ota-ona" degan ibratli maqol ham aynan

xalqimizga xos. Mana shu maqolning o'zi ham farzand tarbiyasi, oilaparvarlik biz uchun nechog'lik muhim ekanini bildiradi. Mahalla ahli, ayniqsa keksalar ko'chada nobop ish qilayotgan bola oldidan hech qachon beparvo o'tib ketmagan, shu zahotiy oq tanbeh berib to'g'ri yo'lga chaqirgan. Zero, har tomonlama chiroyli, odobli, go'zal xulqli bo'lish, nafsni poklashga buyuruvchi muqaddas dinimiz oilaga katta ahamiyat beradi.

Oiladagi muhit ota-ona o'z ma'suliyatlarini his qilishi bilan barqaror bo'ladi. Bolalarning odobli bo'lib ulg'ayishi uchun ota-ona bilan bir qatorda mahalla-kuy ham katta ibrat maktabidir. "Qush uyasida ko'rganini qiladi", deb bejiz aytmagan xalqimiz. Farzand tarbiyalayotgan ota-ona har bir harakati, yurish turishi, muomalasi, boshqalar bilan o'zaro munosabatida olijanob fazilatlarni namoyon eta bilishi kerak. Chunki bola tabiatan nihoyatda taqlidchan va kuzatuvchan bo'ladi. Shuning uchun uning atrofdagilari o'z odatlari bilan ba'zan o'zlari sezmaganda holda ularga ta'sir qiladilar. Oiladagi qo'pol munosabatlar, ko'p yolg'on gapirish, yoqimsiz xatti-harakat bola tarbiyasiga salbiy ta'sir qiladigan nosog'lom muhitni keltirib chiqaradi. Ota-onalar bola hayotining birinchi kunlaridan boshlab unga sog'lomo'sish, rivojlanish va xulqini shakllanishiga yordam beruvchi ijobiy odatlarni tarbiyalash, ularga axloq madaniyatini shakllantirish, ularga umumiy qoidalarni tushuntirib berish jumladan, uyda, bolalar bog'chasida, maktabda, ko'chada, jamiyat joylarida qanday tutish kerakligi haqida aytib o'tishi shart. O'zidan katta va tengdoshi bilan muomala madaniyatini o'rgatish, kattalarni hurmat qilish, ular bilan sizlab gapirish kerakligi haqida aytishsa foydadan xoli bo'lmaydi.

Oilada o'g'il farzand voyaga etgandan keyin har bir ota o'z bolasiga erkakning vazifasi nimadan iborat bo'lishi ya'ni oilani ma'naviy, iqtisodiy qo'llab quvvatlash, ayoli va farzandlarining tashvishlariga sherik bo'lish, oila mabodo xavf-xatarga yo'liqsa qalqon bo'la olish va umuman oila a'zolariga g'amxo'r bo'la olishni tushuntirib berishi lozim.

Agar oilada qiz voyaga etsa onasi unga ayolning vazifasi nimadan iborat ekanligini ya'ni oilada farzand tarbiyasi bilan shug'ullanishi, ularni oq yuvib, oq tarashi, erkakning olib kelgan oziq-ovqatlarini pishirishi, mehmon kutish va eng muhimi er va bolalarini ishga va o'qishga kuzatish, kutib olishni hayotiy misollar bilan aytib bersa nur ustiga nur bo'ladi. Oilada qat'iy intizom va kun tartibining bo'lishi bolalar tarbiyasiga ijobiy ta'sir qiladi.

Farzandlarning bilim olishdagi yutug'i, axloqi, sog'lig' darajasi ko'p jihatdan oilada qaror toptirilgan rejimiga bog'liq.

Ota-onalar o'zlari ham ana shu tartibga amal qilib, namuna bo'lishlari zarur.

Oilada ota-onalar o'rtasidagi o'zaro samimiyat, hamjihatlik, mehru oqibat, o'zaro hurmat, shirinsuxanlik, bir-biriga g'amxo'rlik qilish kabi munosabatlar farzand tarbiyasiga ijobiy ta'sir qiladi.

Ota-ona har narsadan urush-janjallarni chiqarib, farzandlari oldida bir-birini so'kib, qarg'ab hurmatsizlik qilsa, bu farzandlar tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi aniq, keyin „Qush uyasida ko'rganini qiladi“-degan maqolni ham esdan chiharmaslik lozim. Donolarimiz bekorga aytishmagan: "Bir kun janjal bo'lgan uydin qirq kun baraka, xayr ketadi". Oilaviy janjallar xonadon muhitini buzadi.

Yana muhimvazifa ota-onalar bosh tarbiyachilar sifatida va farzandlariga avlodlarimiz tarixi, ularning qahramonligi, jamiyatdagi obro'-e'tibori haqida ehtiros bilan gapirib bermog'i va shu asosda yoshlarda Vatan tuyg'usini uyg'otishi lozimdir.

Dono halqimiz aytganidek, "Inson o'zining etti avlodini bilmog'i kerak". Bolalikda tarbiyalangan vatanparvarlik hissi insonni hech qachon tark etmaydi. Shu bois ota-onalar bolalarida milliy qadriyatlar asosida vatanparvarlik hislarini tarbiyalash tamoyillari ustida ishlamoqlari kerak. Bunda yashab turgan muqaddas zaminimiz, uning quyoshi, suvi, havosi, bog'i rog'lari, mehmondo'stligi va insonparvarlik bola qalbini cho'lg'ab olmog'i lozim. Buning uchun ota-onalar bolalariga xalq pedagogikasi janrlarida talqin etilgan ertaklar, hikoyalar, qo'shiqlardan foydalanish kerak.

Ota-onalar o'z farzandlari bilan birgalikda tabiat qo'yniga sayr qilishlari ham yaxshi natija beradi. Ular farzandlarining tabiatdan bahramand bo'lishdan tashhari, ona vatanga bo'lgan muhabbatini, yashab turgan ona diyori go'zalligini tabiat ne'matlarining qadriga etishi, ularni avaylab –asrashni farzandlarning ongiga singdirib borishlari lozim.

Xullas, har bir ota-ona o'z farzandi tarbiyasiga e'tibor bilan harasa, ota-onalik burchini ado etsa jamiyatning rivojlanishiga o'z hissalarini qo'shgan bo'ladi natijada oiladasog'lombola, barkamol inson tarbiyalanadi.

Dunyo taraqqiyoti insonlar tomonidan kashf etilgan yangiliklar bilan ta'minlanadi. Shu kashfiyotlarni eng buyugi – bu oila bo'lsa ajab emas. Zero, oila u qaysi millat, qaysi davlatga oid bo'lishidan qat'iy nazar aynan mana shu millatni, mana shu davlatning hususiyatini o'zida mujassam etadi.

Shu ma'noda birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning "... bu yorug' dunyoda hayot bor ekan, oila bor. Oila bor ekan, farzand deb atalmish bebaxo ne'mat bor. Farzand bor ekan, odamzod xamisha ezgu orzu va intilishlar bilan yashaydi",- degan fikri ayni muddaodir. Shuning uchun ham oila insoniyatning ilohiy va mo'jizaviy kashfiyotidir.

O'zbek xalqining madaniyati tarixida Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" romani alohida xurmat, ehtirom ila tilga olinadi. Unda ma'naviyat, madaniyat, axloqiy-estetik munosabatlarning klassik namunalarini ko'rishimiz mumkin: Oilaning har bir a'zosini o'z munosabat uslublari, xatti-harakat tamoyillari bor. Ular oilaning har bir a'zosi, har bir vaziyat uchun alohidalik, o'ziga xoslik kasb etadi. Otabek – Kumush, Otabek – Yusufbek Hoji, Otabek –Qutidor, Otabek – Zaynab munosabatlari bunga misol bula oladi. Munosabatning har bir vaziyatida ma'naviy namuna mavjud. Shuning uchun ham oilaviy munosabatlar, uni bolalarda ma'naviyatli, sog'lom bola qilib tarbiyalashda "O'tgan kunlar" senariysini andoza qilib olish mumkin .

Oilada sog'lom bola, barkamol shaxs tarbiyasiga zamin yaratishda ota-onaga nisbatan bobo-buvilarning o'rni ko'proq. Mirzo Ulug'bekni buvisi Saroymulxonim nabirasini buyuk olim, ma'naviyati yuksak darajadagi inson va davlat arbobi sifatida rivojlantirishida muhim o'rin tutgani tarixdan ma'lum. Madaniyat tarixida yuksak pog'onalarni zabt etgan buyuk shoirlar A.S.Pushkinni enagasi, Sergey Esenin va hamid Olimjonni buvisi o'zlarining ertaklar olami bilan nabiralarni madaniyat gulshaniga yo'llaganlar. Bunday misollarni mashxur yozuvchilar, xofizu sozandalar, aktyorlar, rassomlar xayotlaridan misollarni yuzlab keltirish mumkin.

Oila sharoitida ota-onalar alohida e'tibor qaratishi lozim bo'lgan muhim jihatlardan biri bu – atrof-muhitni, olamni, shu jumladan oiladagi mikromuhitni bola tomonidan qiziqish bilan idrok etish ma'naviyat va vatanparvarliklarni rivojlantirishining belgilovchi omilidir. Ota-onalarning bu boradagi faoliyati uch yo'nalishda olib boriladi. Birinchi yo'nalish– ota-onalar farzandlarida ma'naviyat va vatanparvarlikni rivojlantirishi uchun qulay oilaviy mikromuhit yaratishlari lozim. Ikkinchi yo'nalish – ota-onalar o'z farzandlarining faoliyatlarini kuzatib, lozim bo'lgan vaziyatlarda bu jarayonga ma'lum ijodiy o'zgartirishlar kiritish, bu jarayonni pedagogik-psixologik jihatdan boshqarishlari lozim. Uchinchi yo'nalish – bu bevosita ota-onalarning o'z xatti-harakatlari, faoliyatlari, estetik qiziqishlari, bilan bolalarini o'z ortlaridan ergashtira olishlari, ya'ni o'rnatqichlik, ibrat bo'lishlari lozim .

Kezi kelganda ta'kidlash joizki, ko'p hollarda ota-ona va bola munosabatlarida ta'qiqlovchi ko'rsatmalar ustuvorlik qiladi. Bu jarayonda bir qator noto'g'ri qarorlar qabul qilinadiki, uning zahirida pedagogik–o'quvsizlik, ta'bir joiz bo'lsa, savodsizlik yotadi. Aslida, ota-ona o'z farzandiga ta'qiqlab qo'ygan narsasini o'zi xotirjam bajaradi. Masalan, uzoq muddat davomida televizor ko'radi, bir-biriga, shu jumladan farzandlariga qo'pol muomalada bo'ladi, qo'shnisiga yolg'on gapiradi va hokazo.

Axloqiy jihatdan xunuk bu holatlar, bevosita ma'naviyat va vatanparvarliklarni to'g'ri rivojlantirishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Zero, taqlid bolalar faoliyatida ustuvor ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham ota-onalarning faoliyatlarida, bolalarga nisbatan munosabatlarida haqqoniylik, ob'ektivlik bosh mezon bo'lmog'i lozim. Muhimi, ular nimaiki qilsa yoki bajarishsa, bola ongida ijobiy, ijodiy xis hosil qilsin.

Oilaviy ta'lim- tarbiyada oilaviy -psixologik ruxiy holatini yaratish barcha yo'nalishdagi tarbiyaviy ishlarning asosiy shartidir. Amaliyotda ota-ona va farzand munosabatlarida ko'p uchraydigan oddiy maishiy holatni tahlil etib ko'raylik. Birinchi xolat, ota-onalar, ayniqsa, onalar o'z farzandlariga salbiy extiroslarini “izhor etadilar”, “sochadilar”.

Ayrim hollarda tushinarsiz holatlar yuzaga keladi. Faraz qilaylikki, uyingizga mehmon keldi. Siz uning farzandiga alohida iltifot ko'rsatasiz. O'z farzandlaringizdan “charchash” holati yuzaga keladi. Bu vaziyat farzand tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi. Ota-ona va farzand munosabatlarida “buyruq, topshiriqlar”ning bir xilligi, ya'ni ota-onalarning o'z farzandlariga bir xil mazmundagi ko'rsatma berishlari e'tiborga molikdir. Agar ota bir yo'nalishda, ona boshqa yo'nalishda va mazmunda topshiriq bersa, bola otasi uchun “u ishni”, onasi uchun “bu ishni” bajarishga odatlanib boradi. Bu bola ruhiyatida qat'iyatsizlik, ikkiyuzlamachilikni keltirib chiharadi. Uning salbiy o'ibati shakllanayotgan ma'naviyat va vatanparvarliklarda ham o'z “izi”ni qoldiradi.

Mustaqil O'zbekiston zaminida yashayotgan har qaysi inson o'z farzandining baxtu saodati, fazlu kamolini ko'rish uchun butun hayoti davomida kurashadi, mehnat qiladi va o'zini ayamaydi. Oilada ota-onalar va bolalarning o'zaro munosabatlarida pedagogik va psixologik bilimlarning qo'llanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday bilimlarga – bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish, ijtimoiy va umumiy psixologiya asoslarini hamda tarbiya metodlarini bilish kabilar kiradi. Ko'ngilchan ota-onalar qattiqqo'l ota-onalarga nisbatan o'z farzandlarining turli qiliqlariga,

sho'xliklariga e'tiborsizlik bilan qaraydilar, ularning shovqin-suronlariga e'tibor bermaydilar, turli o'yinlarda bolalariga haddan tashhari erkinliklar beradilar.

Mamlakatimizda barkamol avlodni tarbiyalash borasida ulkan ishlar amalga oshirilmoqda. Bundan keyin ham bajarilishi zarur bo'lgan ishlar ko'p, zero, yurtimizning kelajakda jahon hamjamiyatida munosib o'rin egallashi o'sib kelayotgan farzandlarimiz salohiyatiga, ularning ma'naviy va jismoniy kamolotiga bog'liqdir.

Umuman barkamol avlod-sog'lomavlod tarbiyasi, istiqbolli kelajak uchun qayg'urish demakdir. Chunki, Vatanni sevgan odamgina unga munosib farzand tarbiyalay oladi. Kasbi, yoshi, jinsi, millatidan qat'iy nazar bugun har bir yurtdoshimiz barkamol avlod tarbiyasiga daxldor bo'lmog'i lozim. Ana shundagina birinchi Yurtboshimizning "Sog'lomavlod deganda, shaxsan men, eng avvalo, sog'lom naslni, nafaqat jismonan baquvvat, shu bilan birga ruhi, fikri sog'lom, iymon-e'tiqodi butun, bilimli, ma'naviyati yuksak, mard va jasur, vatanparvar avlodni tushunaman. Buyuk davlatni faqat sog'lom millat, sog'lom avlodgina qura oladi", degan dono fikrlari zahirida o'sib kelayotgan barkamol avlodga buyuk ishonch mujassamligini yanada chuqurroq tushunib etamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoev 2017—2021 yillarda O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakat strategiyasi. 7 yanvar 2017 yil.
2. Akramova F.A. Oilada sog'lom psixologik muhitni tarkib toptirishning ijtimoiy-psixologik asoslari. o'quv-uslubiy qo'llanma.T., 2014. 185 b.
3. Oila psixologiyasi: Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun o'quv qo'llanma. / G'.B. SHoumarov tahriri ostida / - Toshkent: "Sharq", 2008. - 296 b
4. O. E. Eshmuradov "Oilaviy muhit va oilaviy munosabatlar psixologiyaning o'rganish predmeti sifatida" "O'zMU xabarleri" Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti ilmiy jurnali 2019 yil 1/6/1-soni. 162- be
5. Tilakova, M. A., and O. E. Eshmuradov. "Kreativ kobiliyatlarni rivojlantirish mexanizmlari." Scientific progress 1.6 (2021).

OILADA KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNING IJTIMOIIY XUSUSIYATLARINING SHAKILLANISHINING PEDAGOGIK ASOSLARI

Mamedova Maftuna Muxidinovna Maktabgacha talim kafedrası o'qituvchi
maftunamamedova94@gmail.com

Annotatsiya: Jamiyatimizning kata qismini yoshlar tashkil etadi. Yoshlarning ilmiy salohiyatining yuqori bo'lishining asosiy sababi kichik maktab yoshidanoq uning ta'limiga berilgan e'tibor asosiy rol o'ynaydi, chunki bola psixikasidagi jarayonlar aynan shu darvga to'g'ri keladi va rivojlanadi.

Kalit so'zlar: psixologik faollik, idrok, psixika, fiziologiya, intellekt.

PEDAGOGICAL BASIS OF THE FORMATION OF SOCIAL CHARACTERISTICS OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN IN THE FAMILY

Mamedova Maftuna Mukhidinovna, a teacher at the Department of Preschool Education
maftunamamedova94@gmail.com

Abstract: The majority of our society is made up of young people. The main reason for the high scientific potential of young people is that the attention given to their education from the elementary school age plays a key role, because the processes in the child's psyche correspond to this period and develop.

Key words: psychological activity, perception, psyche, physiology, intellect.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В СЕМЬЕ

Мамедова Мафтуна Мухидиновна, преподаватель кафедры дошкольного образования
maftunamamedova94@gmail.com

Аннотация: Большую часть нашего общества составляет молодежь. Главная причина высокого научного потенциала молодежи заключается в том, что внимание, уделяемое ее воспитанию с младшего школьного возраста, играет ключевую роль, так как процессы в психике ребенка соответствуют этому периоду и развиваются.

Ключевые слова: психологическая деятельность, восприятие, психика, физиология, интеллект.

Oila - bu jamiyatning bir qismi, unda yangi odam tug'iladi; bu kichik ijtimoiy guruh uchun hayotning boshlang'ich maktabi hisoblanadi. Ota-onalar bolaning birinchi ustozlari va tarbiyachilari sifatida birinchi navbatda ruhiy jihatdan tayyor bo'lishi kerak. Har bir ota-ona farzandining bilimlari, baxtli, saodatli, istiqbolli porloq bo'lishini orzu qiladi va shu maqsadga erishish uchun butun umrini, bor-yo'g'ini sarflaydi. Ayniqsa, bu bolasevar xalqimizning qalbiga singib ketgan fazilatdir. Sharq mutafakkirlaridan biri Abul Lays Samarqandiy "Bo'ston-ul orifiyn" asarida «Ey o'g'il, farzandlaringni

tarbiyalashdan oldin o'zingni tarbiyala, tarbiya ko'rgan oilada baodob, yaxshi fazilatli, bilimli odam voyaga etadi» -yaxshi tarbiya muhimligini ta'kidlaydi.

Uning psixikasi bilim olishga etadigan darajada rivojlanadi. Kichik maktab Yoshidagi bolaning muhim xususiyatlaridan biri, unda o'ziga xos ehtiyojlarning mavjudligidir. Bu ehtiyojlar o'z mohiyatiga ko'ra faqat muayyan bilim, ko'nikma va malakalarni egallashga qaratilmay, balki o'quvchilik istagini aks ettirishdan ham iboratdir. SHu ehtiyojlar asosida bolaning o'z portfeliga, shaxsiy o'quv qurollariga, dars tayyorlash stoliga, kitob qo'yish javoniga ega bo'lish, kattalardek har kuni maktabga borish istagi yotadi. Ana shu ehtiyoj bola shaxsining shakllanishida, Shuningdek uning ijtimoiylashuvida katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Bu davrda bola, fan asoslarini o'rganish uchun biologik va psixologik jihatdan tayyor bo'ladi. Fiziologlarning fikriga ko'ra, 7 Yoshga kelib bolaning katta miya yarim sharlari ma'lum darajada rivojlangan bo'ladi. Lekin bu Yoshda inson miyasining psixik faoliyatni rejalashtirish, boshqarish, nazorat qilish kabi murakkab shakllariga javob beradigan maxsus bo'limlari hali to'liq shakllanib bo'lmagan bo'ladi.(miyaning bu qismlari 12 Yoshda rivojlanib bo'ladi.)

Miyaning boshqaruv funksiyalarini to'liq shakllanib bo'lmaganligi kichik maktab Yoshidagi bolalarning xulq-atvorida, faoliyatlarini tashkil etishlarida va emotsional sohalarida yaqqol namoyon bo'ladi. Ayrim 6 Yoshli bolalar ota-onasining xohishi bilan hali o'qishga tayyor bo'lmay turib, maktab ostonasiga qadam qo'yishadi. Afsuski, o'qish davomida aqliy-ruhiy zo'riqish oqibatida turli xil kasalliklarga chalinib, jismoniy va psixik rivojlanishda nuqsonlar paydo bo'ladi. Bunday bolalarda eng avvalo miya strukturasining va nerv psixik jarayonlarining maktabda o'qish uchun to'liq etishmaganligi, ko'ruv harakat koordinatsiyasi va kichik motorikaning rivojlanmaganligi, mantiqiy fikr mahsuldorligining pastligi kuzatiladi. Undan tashqari motivatsiya, irodaviy jihatlarining ayniqsa, ixtiyoriy diqqat va xotiraning shakllanmaganligi, xatti-harakatlarni ixtiyoriy boshqaruvdagi muammolar, bir so'z bilan aytganda hali "O'quvchi ichki pozitsiya"sining shakllanmaganligi maktabda o'qishga tayyor bo'lmagan bolalarning muqaffaqiyatli o'zlashtirib ketishlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Pedagoglar, ota-onalar, bolalarni erta maktabga berishning foyda yoki zarari to'g'risida o'ylaganlarida inson miyasi rivojlanishining neyrofiziologik qonuniyatlarini ham alohida e'tiborga olishlari lozim. Bolani erta o'qish, yozish, sanashga o'rgatib uning bilish jarayonlari zo'riqtirilsa, bolaning emotsional hissiy rivojlanishi uchun zarur bo'lgan miya quvvatining tanqislashuviga sabab bo'ladi. Bundan bolalarning emotsional hissiy jarayonlarining kechishida yoki jismoniy rivojlanishida kamchiliklar sodir bo'ladi. Bunday xolatda energiya taqsimlanishining majburan buzilishi sodir bo'lib, u 7-8 Yoshli bolalarni qo'rquv, agressivlik yoki giperaktivlik holatlariga olib keladi. Bu bolani maktabda o'qishga tayyorlash kerak emas degan fikr emas, lekin bolaning aqliy rivojlanishiga erta o'qishni, sanashni, yozishni o'rgatish bilangina erishib bo'lmaydi. Ma'lumki, rivojlanish qonuniyatiga ko'ra, har qanday taraqqiyot ko'rgazmali obrazlilikdan abstrakt mantiqiylikka qarab boradi. Agar bola xali o'qishga aqliy, ma'naviy-ruhiy jihatdan tayyor bo'lmay turib, unga harf va raqamlarni yozish, o'qish o'rgatilsa psixik rivojlanishning teskari tomonga ketishiga sabab bo'ladi. Psixolog olimlarning fikricha, psixik va evolyusiya taraqqiyot qonunlari ham fizik qonunlardek buzilmas, hamda universaldir. YUqoridagi fikrlarni

umumlashtirib aytish mumkinki, neyrofiziologik jihatdan ixtiyoriy diqqat va o'qish uchun zarur bo'lgan ko'plab miyada kechadigan jarayonlar asosan 7-8 Yoshda (aqliy Yoshi o'zib ketgan bolalarda olti Yoshda ham) shakllanadi. YA'ni shu Yoshda bola 45 minutlik aqliy mehnatga tayyor bo'ladi. Maktabda o'qishning boshlanishi 7 Yoshda bo'ladigan uchinchi fiziologik krizis bilan mos keladi (bola organizmida jadal bo'yni o'sishi, ichki organlarning kattalashuvi, vegetativ o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan keskin endokrin o'zgarishlar ro'y beradi). 6-7 Yoshli maktabga tayyor bolada "Men shuni xohlayman" motividan "Men shuni bajarishim kerak" motivi ustunlik qila boshlaydi. Maktabda birinchi sinfga kelgan har bir o'quvchida psixik zo'riqish kuchayadi. Bu nafaqat uning jismoniy salomatligida, balki xatti-harakatida ham, masalan, ma'lum darajada qo'rquvni kuchayishi, irodaviy faollikning susayishida namoyon bo'ladi. Bolaning ijtimoiy munosabatlar tizimi va faoliyatidagi kardinal o'zgarishlar uning organizmidagi barcha tizimlar va funksiyalaridagi o'zgarishlarga to'g'ri kelib boladan kuchli zo'riqish va o'z ichki imkoniyatlaridan to'liq foydalanish zaruriyatini taqazo etadi. Maktabga tayyor bo'lgan boladagi ushbu o'zgarishlar salbiy oqibatlarni olib kelmay, aksincha uning yangi sharoitlarga muvaffaqiyatli moslashuviga yordam beradi. O'qituvchining munosabat uslubi o'quvchining faolligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Kichik maktab Yoshidagi bolalar tez chalg'iydilar, uzoq vaqt diqqatlarini bir narsaga qarata olmaydilar, ta'sirchan hamda emotsional bo'ladilar. Maktabda o'qishning boshlanishi 7 Yoshda bo'ladigan ikkinchi fiziologik inqiroz bilan mos keladi (bola organizmida jadal bo'yni o'sishi, ichki organlarning kattalashuvi, vegetativ o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan keskin endokrin o'zgarishlar ro'y beradi). Bolaning ijtimoiy munosabatlar tizimi va faoliyatidagi kardinal o'zgarishlar uning organizmidagi barcha tizimlar va funksiyalaridagi o'zgarishlarga to'g'ri kelib, boladan kuchli zo'riqish va o'z ichki imkoniyatlaridan to'liq foydalanish zaruriyatini taqazo etadi. Ushbu Yoshdagi o'zgarishlar salbiy oqibatlarni olib kelmay, aksincha uning yangi sharoitlarga muvaffaqiyatli moslashuviga yordam beradi. O'qituvchining munosabat uslubi o'quvchining faolligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Kichik maktab Yoshidagi o'quvchi faolligining asosan uch xil ko'rinishi mavjud bo'lib, bular: jismoniy, psixik va ijtimoiy faollikdir. Jismoniy faollik - sog'lom organizmning harakat qilishga bo'lgan turli mavjud to'siqlarni engishdagi tabiiy ehtiyojdir. Bu Yoshdagi bolalar nihoyatda serharakat bo'ladilar. Bu jismoniy harakat bolaning atrofdagi narsalarga qiziqish bilan qarayotganligi, ularni o'rganishga intilayotgani bilan ham bog'liqdir. Bolaning jismoniy va psixik faolligi o'zaro bog'liqdir. Chunki, psixik sog'lom bola harakatchan bo'ladi, charchagan, siqilgan bola esa deyarli hech narsa bilan qiziqmaydi. Psixik faollik - bu normal rivojlanayotgan bolaning atrof olamdagi predmetlarni, insoniy munosabatlarni bilishga nisbatan qiziqishdir.

Psixik faollik deganda, bolani o'zini bilishga nisbatan ehtiyoji ham tushuniladi. Maktabga birinchi bor kelgan bolada qator qiyinchiliklar yuzaga keladi. Ularning, avvalo, bir qancha maktab qoidalariga bo'ysunishi qiyin kechadi. Boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun eng qiyin qoida bu dars vaqtida jim o'tirishdir. O'qituvchilar o'quvchilarning doimo jim o'tirishlariga harakat qilishadi, lekin kamharakatli, passiv, quvvati kam bo'lgan o'quvchigina dars jarayonida uzoq vaqt jim o'tira oladi. Birinchi

sinfning birinchi kunlaridan boshlab bola engishi kerak bo'lgan bir qancha qiyinchiliklarga uchraydi. Bu qiyinchiliklar: maktab hayotini o'zlashtirish, yangi kun tartibini yaratish va unga moslashish, u uchun yangi bo'lgan sinf jamoasiga qo'shilish, xatti-harakatlarini chegaralovchi qoidalarini qabul qilish, o'qituvchi bilan munosabatlarni o'rnatish, oilaviy munosabatlarni qabul qilish v.h. Bunday vaziyatlarda kattalar, ya'ni ustoz va ota-onalar bolalarga albatta yordam berishlari zarur. Birinchi bor maktabga kelgan bola hali o'zini to'liq anglashi va o'z xatti-harakatlarini aniq bilishi qiyin. Faqat o'qituvchigina bolaga me'yorlar qo'yishi, ularning xatti-harakatlarini baholashi, o'z xatti-harakatlarini boshqalar bilan moslashtirishga sharoit yaratishi mumkin. Boshlang'ich sinfda o'quvchilar o'qituvchi tomonidan qo'yiladigan yangi talablar va shartlarni qabul qiladilar, Shuningdek ularning qoidalariga to'la amal qilishga harakat qiladilar.

O'g'il bolalar va qizlar rivojlanish tempidagi o'zgarishlar saqlanib qoladi. Qiz bolalar hamma tomondan rivojlanishda o'g'il bolalardan oldinga o'tib oladilar. Kichik maktab Yoshidagi bolalarning asosiy faoliyati o'qish hisoblanadi. Bolaning maktabga borishi, uning psixologik rivojlanishi va xulq-atvoridagi o'rni nihoyatda katta. Bu davrda axlokiy xatti-harakat koidalari o'zlashtiriladi, shaxsning ijtimoiy yo'nalishi tarkib topa boshlaydi. Kichik maktab Yoshidagi o'quvchilarning axlokiy onglari I va IV sinfdagi o'qish mobaynida muhim o'zgarishlarga uchraydi va axlokiy sifatlar, bilim va tasavvurlar sezilarli darajada boyiydi. Bola o'quv faoliyatida o'qituvchi rahbarligida insoniy an'analar asosida harakat qilishga o'rganadi, o'z irodasini o'quv maqsadlariga erishish uchun mashq qildiradi. O'quv faoliyati boladan nutq, diqqat, xotira, tasavvur va tafakkurini kerakli darajada rivojlanishini talab etgan holda, bola xulq-atvorining rivojlanishi uchun yangi sharoitlarni yaratadi. Kichik maktab davri bu anglanilgan va ixtiyoriy xatti-harakatlarga o'tish davridir. Bola faol ravishda o'zini o'zi boshqarishga, qo'yilgan maqsadlarga ko'ra o'zining faoliyatini tashkil etishga o'rganish davridir. Kichik maktab davrida xatti-harakatlarning yangi shakllarini paydo bo'lishi bevosita o'quv faoliyati bilan bog'liqdir. Hech bir o'qituvchi maktabga birinchi bor kelgan boladan o'zi o'rgatmagan arifmetik misol va masalalarni echishni talab etmaydi, lekin afsuski, juda ko'p o'qituvchilar ulardan qunt bilan o'qishni, uyushqoqlikni, ma'suliyatlilikni, tartibga aniq rioya etishni talab etadilar. Vaholanki, ushbu ko'nikmalar o'qituvchi tomonidan ma'lum odat va malakalarga o'rgatilinganidan so'nggina paydo bo'ladi. Ixtiyoriy ravishda harakat qilish layoqati butun kichik maktab davri davomida shakllanadi. Psixik faoliyatning oliy shakli singari ixtiyoriy xatti-harakatlar ularning shakllanishini asosiy qonuniga bo'ysunadi. Unga ko'ra yangi xatti-harakatlar avvalo kattalar bilan bo'lgan umumiy faoliyatda yuzaga kelib, bola shunday xatti-harakatlarni tashkil etish imkoniyatlarini o'rganadi va shundan keyingina u bolaning individual xatti-harakat usuliga aylanadi. Kattalar bolalarni amaliy jihatdan o'z vaqtlarini to'g'ri taqsimlash borasida yaxshi o'qish, o'ynash, sayr qilish va boshqa narsalar bilan shug'ullanish qoidalariga o'rgatadilar. Demak, oilada bola u bilan hisoblashadigan, maslahatlashadigan yangi bir o'rinni egallaydi. Kichik maktab davri bu ijobiy o'zgarishlar va yangilanishlar davridir. Shuning uchun ham rivojlanishning shu bosqichida har bir bola erishgan muvaffaqiyatlar darajasi nihoyatda muhim hisoblanadi. Agar shu Yoshda bola bilish, o'rganish quvonchini his etmasa, o'qish

malakalarini egallay olmasa, do'stlashishni bilmasa, o'ziga nisbatan, o'z imkoniyat va layoqatlariga nisbatan ishonchli bo'la olmasa, bu ishlarni kelgusida amalga oshirish qiyinroq bo'lib, boladan yuqori ruhiy va jismoniy zo'riqishni talab etadi. Bu davrda bolaning "Men shuni xohlayman" motividan "Men shuni bajarishim kerak" motivi ustunlik qila boshlaydi. Maktabda birinchi sinfga kelgan har bir o'quvchida psixik zo'riqish kuchayadi. Bu nafaqat uning jismoniy salomatligida, balki xatti-harakatida ham, ya'ni ma'lum darajada qo'rquvni kuchayishi, irodaviy faollikning susayishida namoyon bo'ladi. Bu davrga kelib bola atrofida gilar bilan o'zaro munosabatda ma'lum bir natijalarga erishgan, o'zi xohlayotgan narsalarni hamda, o'z sinfi va oilasida o'zi egallagan o'rnini aniq biladigan bo'ladi. Shuningdek, u o'zini-o'zi boshqarish malakasiga ega bo'ladi, vaziyat va holatga qarab ish yurita oladi. Bu Yoshdagi bolalar xatti-harakatlari va motivlari ularning o'zlariga beradigan baholariga qarab "Men yaxshi bolaman" emas, balki bu xatti-harakatlar o'zgalar ko'z o'ngida qanday namoyon bo'lishiga qarab baholanishini tushuna boshlaydilar. Bola maktabda noaniqlikka duch kelsa, kattalarning xatti-harakatlari ma'nosini tushunmasa unda taqlidchanlik rivojlanadi. Bolaning taqlidchanligi ixtiyoriy va ixtiyorsiz bo'lishi mumkin. Ixtiyorsiz taqlidchanlik ustoz va sinfdoshlarining xatti-harakatlarini o'zlashtirishga olib keladi. Bunda xatti-harakatlarni anglamagan ravishda egallaydi. SHuni hamisha yodda saqlash lozimki, bola ixtiyorsiz ravishda nafaqat chiroyli va kerakli narsalarga balki turli salbiy ko'rinish va holatlarga ham taqlid qilishi mumkin.

Ixtiyoriy taqlidchanlik irodaviy zo'riqishni talab etadi. Bunday vaziyatlarda bola maqsadga yo'naltirilgan ravishda u – yoki bu xatti-harakatni amalga oshiradi, bu xatti-harakatlarini qoida, namuna etalonga moslashtirishga intiladi. O'qituvchi boladagi ixtiyoriy taqlidchanlik xususiyati orqali ularda samarali ijtimoiy odat va hislatlarni rivojlantirishi mumkin. Har qanday xatti-harakat va faoliyatda o'qituvchi bolani baholaydi, o'quvchi shu baholash asosida esa o'z-o'zini baholashga o'rganib boradi. Bolaning ustoziga bo'lgan munosabati yomon baho olib xafa bo'lgan taqdirda ham ijobiy bo'lib, unga ishonch bilan qarashi saqlanib qolaveradi. 3-4 sinflarda o'quvchilarda o'rtoqlari va sinfdoshlari o'rtasida mavqeli bir o'rinni egallashga harakat yuzaga kelib, o'rtoqlari fikrlariga asoslanish paydo bo'ladi. O'qishning ijtimoiy ahamiyatini tushunish (2- 3 sinflarda) o'qish mazmunini va bilimlarni egallash yo'llariga qiziqishning yuzaga keltirilishi bilan mustahkamlanishi mumkin. Bunday holda kichik maktab davrining oxirlarga borib o'qishga nisbatan motivatsiyaning pasayishi ko'zga tashlanmaydi. Kichik maktab davrida maqsadni qo'yish shu bilan xarakterlanadiki, o'quvchi o'qituvchi tomonidan berilgan maqsadlarni qabul qilishga tayyor bo'ladi. Kichik maktab davrida o'quvchining o'z xatti-harakatlarini o'qituvchi qo'ygan maqsad va vazifalarga moslashtirishi sinfdan-sinfga ko'tarilgan sari kuchayib boradi. Bu o'quvchining maktab qoidalariga amal qilishida, sinfdagi vazifalarini bajarishida ko'rinadi. O'quvchi darsdagi va darsdan tashqari o'z vaqtini mustaqil tashkil etish borasidagi maqsadlarining ahamiyatini belgilashni o'rganib boradi. Bu uy vazifalarini bajarish tartibiga amal qilishda ko'rinadi. Mustaqil ravishda o'qituvchi tomonidan qo'yilgan maqsadlardagi oraliq maqsadlari tizimini masalan, masalani echishning o'z yo'llari va bosqichlarini mustaqil aytib bera oladi, Shuningdek, oraliq maqsadlarga erishish vositalarini belgilay oladi. Kichik maktab davrida maqsad

qo'yishning murakkab xarakteri birinchi sinf o'quvchisining irodaviy xatti-harakatlari bilan bog'liqligi tadqiq etilgan.(Kotirlo V.K.Razvitie volevogo povedeniya u doshkolnikov. Kiev,1971, S.179-182.). YUqorida ko'rsatib o'tilganlar kichik maktab davridagi o'quvchilarning motivatsion sohasi o'zgarib borishini, maktabgacha davrda bo'lgan umumiy bilish va motivlarning ijtimoiy yo'nalganligi aniqlashib, "o'quvchi mavqe'i"ni egallashiga, ya'ni maktabga borishga intilish, bu pozitsiya qondirilganidan so'ng esa yangi munosabatlarning – o'quv motivlari va bir qadar murakkab shaklda bo'lgan ijtimoiy motivlarning yuzaga kelishidan dalolat beradi. Kichik maktab davrining oxirlariga kelib o'quvchilarda o'quv-bilish motivlari, ya'ni faqat yangi bilimlarnigina emas, hatto umumiy qonuniyatlarni emas, balki yangi bilimlarni topishning aynan biron bir yo'llarini egallashga qiziqish shakllantirilgan bo'lishi lozim. Ushbu motivlarning shakllantirilishi kichik maktab Yoshidagi bolalarning o'rta maktabga tayyorgarligining zaruriy jihati hisoblanadi. 5.2.Kichik maktab Yoshidagi bolalarning aqliy rivojlanishi O'qish faoliyati kichik maktab Yoshidagi o'quvchining aql-idroki, sezgirliigi, kuzatuvchanligi, eslab qolish va esga tushirish imkoniyatlarining rivojlanishi uchun muhim shart-sharoitlar yaratadi, hisoblash malakalarini shakllantiradi. Shu Yoshdagi bola idrokining o'tkirligi, ravshanligi, sofligi, aniqligi, xayolining yorqinligi, xotirasining kuchliligi, tafakkurining yaqqolligi o'zining qiziquvchanligi, ishonuvchanligi bilan boshqa Yoshdagi bolalardan ajralib turadi. Kichik maktab davrida o'qish faoliyati bilan shug'ullanish, jumladan, moddiy narsalarning har xil xossalari bilan tanishish sezgilarning o'sishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Kichik maktab Yoshidagi o'quvchilarda asosan farq qila olish, ko'rish va eshitish sezgilari ayniqsa tez o'sadi. 7-10 Yoshli bolalarda ranglarning tuslarini sezish 45% ortishi,10-12 Yoshgacha bolalarda esa 65%gacha ortishi rus olimlari tomonidan aniqlanilgan. Kichik maktab o'quvchilarini rasm chizishga o'rgatish ranglarni farqlash sezgirligining o'sishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Ohanglarni farq qilish sezgirliigi, ayniqsa bolalarga musiqa va ashula o'rgatish jarayonida kuchli suratda o'sadi. Sezgilarning o'sishida Shuningdek, jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining ham ahamiyati katta. Aniq harakat qilishga jalb etuvchi mashqlar bolalarning muskul-harakat sezgilarini o'stiradi. Kichik maktab davriga kelib idrokning hamma turlari asosan ta'lim- tarbiya tufayli mazmun, aniqlik, ravshanlik jihatdan ko'p darajada takomillashadi. Mazkur Yoshdagi bolalar o'z idroklarining aniqligi, ravonligi, o'tkirligi bilan boshqa Yosh davrdagi insonlardan keskin farq qiladi. Ular har bir narsaga berilib, o'ta sinchkovlik bilan qarashlari sababli idrokning muhim xususiyatlarini o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Birinchi sinfga kelgan bola predmetlarning rangi, shakli va kattaligini, ularni maqonda joylashishini bilish bilan, birga ularni taqqoslay oladi. Boshlang'ich maktabda bolalar yangi talablarni qabul qiladilar va ularga qat'iyatlilik bilan amal qilishga harakat qiladilar. Bola uchun o'qituvchi uning psixologik holatini belgilab beruvchi asosiy figura hisoblanadi. Chunki uning bolaga bo'lgan munosabati uning nafaqat sinfdagi, balki, umuman tengdoshlari bilan bo'ladigan munosabatiga, bu munosabat esa o'z-o'zidan oilasidagi munosabatlariga ham bevosita ta'sirini ko'rsatadi. Shuningdek, bu munosabatlar uning o'quv faoliyati muvaffaqiyatini ham belgilab beradi.

O'qituvchining bolaga munosabati uning o'rtoqlari va oilasi bilan bo'lgan munosabatiga ham bevosita o'z ta'sirini ko'rsatadi. SHuni ham aloxida ta'kidlab o'tish kerakki, yangi muloqotning xarakteri kichik maktab Yoshidagi o'quvchi ta'limining motivlariga, undagi axloqiy sifatlarning rivojlanishiga, o'z-o'ziga beriladigan bahoning shakllanishiga hamda bolaning qiziqishlari darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bolalarning o'quv faoliyati muvaffaqiyati hamda shaxsining shakllanishi ko'p jihatdan ularning o'qituvchisi bilan munosabatlaridagi o'ziga xos xususiyatlariga, sinfdagi o'z mavqeini qay darajada anglab etishiga, tarkib topgan o'quvchilar jamosi bilan o'zaro munosabatlariga bog'liq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1 Dusmuxamedova Sh.A, Tillashayxova X.A, Baykunosova G.Yu, Ziyavitdinova Umumiy psixologiya (yosh davrlari pedagogik psixologiya)2021 yil
- 2 Ivanov I., Zufarova M.Umumiy psixologiya O'z.FMJ, 2008 yil.
- 3 Давлетшин М.Г., Мавлонов М.М, Тўйчиева С.М. Ўқув қўлланма Т.: ТДПУ 2008
- 4 Nishonova Z.T., Alimova G.K.Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma T.: TDPU, 2006
- 5 Сафаев Н.С., Мираширова Н.А. Одилова Н.Г.Умумий психология назарияси ва амалиёти Ўқув қўлланма. Т.: ТДПУ, 2013
- 6.E.G'oziyev "Umumiy psixologiya" Toshkent 2008 y.
- 7.Y.Jumanazarov"Yosh davrlar psixologiyasi" Namangan 2013 y.
8. T.Sodiqova "Sevib qolgan qizning onasiga maslaxat" qo'llanma. Toshkent 2018.

FILOLOGIYA FANLARI

“REZISTANS” ADABIYOTI NIMA?

*G'aniyeva Nozanin G'ayratovna, Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchi,
ganiyevanozanin97@gmail.com*

Annotatsiya: Qarshilik adabiyoti dominant mafkuralarga qarshi turish uchun ijtimoiy-siyosiy faoliyat sifatida tushunilishi mumkin bo'lgan adabiy mahsulotni o'rganish uchun bitta kichik maydon. Qarshilik adabiyoti isyonning ifodasidir. Qarshilik adabiyotining ikki qutbi qarshilik va zulmdir. Zulm qarshilikni keltirib chiqaradi, ya'ni qarshilik zulmning mantiqiy reaksiyasidir. Qarshilik adabiyotiga badiiy adabiyot, kino, drama, she'riyat, tasviriy san'at va qo'shiq kiradi, ular tarix davomida siyosiy qarshilikning ko'plab shakllarini aks ettiradi. Qarshilik adabiyoti va ommaviy axborot vositalari zulm yoki zolim tizimlarga ijodiy tarzda faol qarshilik ko'rsatadi. Qarshilik adabiyoti-bu harakatlarning qarshilik hikoyalarini yetkazish va saqlashga imkon beradigan san'at doiraligidan biridir.

Kalit so'zlar: Rezistans, qarshilik, zulm, roman, teatr, fotosuratlar, rezistans she'riyati, rivoyat, autobiografiya

WHAT IS "RESISTANCE" LITERATURE?

*Ganiyeva Nozanin Gayratovna, teacher, Bukhara State Pedagogical Institute,
ganiyevanozanin97@gmail.com*

Annotation: Resistance literature is one small area to study a literary product that can be understood as a socio-political activity to counter dominant ideologies. Resistance literature is an expression of rebellion. The two poles of resistance literature are resistance and oppression. Oppression causes resistance, i.e. resistance is a logical reaction of oppression. Resistance literature includes fiction, film, drama, poetry, Fine Arts, and song, which reflect many forms of political resistance throughout history. Resistance literature and the media actively oppose oppression or oppressive systems in a creative way. Resistance literature is one of the artistic circles that allows movements to convey and preserve resistance stories.

Key words: resistance, resistance, oppression, novel, theater, photography, resistance poetry, narration, autobiography

ЧТО ТАКОЕ ЛИТЕРАТУРА «ДВИЖЕНИЕ СОПРОТИВЛЕНИЯ»?

Ганиева Нозанин Гайратовна, преподаватель, Бухарский государственный педагогический институт, ganievanozanin97@gmail.com

Аннотация: литература сопротивления-это одна небольшая область для изучения литературного продукта, который можно понимать как социально-политическую деятельность по противодействию доминирующим идеологиям. Литература сопротивления-это выражение восстания. Два полюса литературы сопротивления-это сопротивление и угнетение. Угнетение порождает сопротивление, то есть сопротивление является логической реакцией угнетения. Литература сопротивления включает художественную литературу, кино, драму, поэзию,

изобразительное искусство и песню, которые отражают многие формы политического сопротивления на протяжении всей истории. Литература сопротивления и средства массовой информации творчески активно сопротивляются угнетающим или репрессивным системам. Литература сопротивления-это одна из областей искусства, которая позволяет сообщать и сохранять истории сопротивления движениям.

Ключевые слова: *Сопротивление, сопротивление, угнетение, роман, Театр, фотографии, поэзия сопротивления, повествование, автобиография.*

Kirish

“Rezistans” ingliz tilidan tarjima qilinganda qarshilik ma’nosini ifoda etadi. Qarshilik adabiyoti o’zining estetik qiymatidan ancha yuqori bo’lgan sabablarga ko’ra ahamiyatlidir, chunki u inson ruhi qiyinchiliklarga duch kelganda qanday qilib sabr-toqatli bo’lishining ta’sirchan tasviri bo’lib xizmat qiladi. Bu siyosiy xabardorlik uchun platforma bo’lib xizmat qiladi, odamlarni adolatsiz kuch tuzilmalariga qarshi chiqishga ilhomlantiradi va ularning tasavvurlarini yoqadi. Qarshilik, ijodkorlik va siyosiy ong o’rtasidagi murakkab munosabatlarni tushunish turli xil tarixiy sharoitlarda adabiyotning transformatsion ta’sirini tushunish uchun zarurdir. Asosan, qarshilik adabiyoti zolim rejimlar, g’oyalar va ijtimoiy me’yorlarni so’roq qilishga va tanqid qilishga jur’at etgan bir guruh odamlarning sa’y-harakatlari va tajribalarini hujjatlashtiradi. U qarshilik va chidamlilik ruhini o’zida mujassam etgan romanlar, she’rlar, dramalar, insholar va xotiralar kabi adabiy asarlarning keng doirasini qamrab oladi.

Qarshilik adabiyoti qimmatlidir, chunki u insoniyat tarixining eng noaniq davrlarini yoritib, ezilgan va marginallashtirilganlarning ovozi ko’tarishi mumkin. Baxtsizlikka duch kelganlarning 40 haqiqiy tajribalarini tasvirlash, ularning qiyinchiliklarini kuzatishga imkon beradi va o’quvchilar orasida hamdardlik va tushunishni kuchaytiradi.

Qarshilik adabiyoti, shuningdek, qarshilik adabiyoti faqat "adabiyot" sifatida qabul qilinishi mumkin bo’lgan auditoriyaga murojaat qiladi. Xarlou tadqiqotlari nafaqat u muhokama qilayotgan matnlarning adabiy ahamiyati, balki ularning adabiyotning ta’rifi, adabiy janrlar, adabiyotning kontekstual va siyosiy ahamiyati to’g’risida davom etayotgan G’arbning akademik va akademik bo’lmagan dalillariga ajralmasligi uchun ham bahs yuritadi. Bunday tomoshabinlar uchun qarshilik adabiyoti o’zini chinakam tarbiyaviy harakat sifatida taqdim etadi. Bu harakat ham "kelajakka sodiqlik" dir.”

Qarshilik adabiyotidagi o’qishlar o’quvchilarga ijtimoiy kuch dinamikasi haqida ma’lumot berish orqali siyosiy jihatdan xabardor bo’lishga yordam beradi. Ijtimoiy adolatsizlik, diktatura, kamsitish va inson huquqlarining buzilishi kabi mavzularni o’rganish orqali u status-kvoga qarshi chiqadi va o’quvchilarni mavjud g’oyalar va tuzilmalarni shubha ostiga qo’yishga undaydi.

Ijodkorlik qarshilik adabiyoti bilan chambarchas bog’liq bo’lsa, u adolatsizlik oldida o’zgaruvchan kuchga aylanadi. Bu odamlarga kelishmovchiliklar, umumiy noto’g’ri tushunchalarni rad etish va muqobil imkoniyatlarni tasavvur qilish erkinligini beradi. Til, ramziylik va metaforadan samarali foydalanish o’quvchilarni harakatga

undashi va ular bilan rezonanslashadigan tushunchalarni etkazish orqali o'zgarishlarga ta'sir qilishi mumkin. Qarshilik, ijodkorlik va siyosiy ong o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishda biz avtoritar hukumatlarning yuksalishiga guvoh bo'lgan tarixiy kontekstlarni o'rganamiz. Shuningdek, biz qarshilik adabiyotining muhim ta'sirini ko'rib chiqamiz. Biz muxolifatni manipulyatsiya qilish va bostirishdagi o'xshashliklarni aniqlash uchun tarixiy misollarni ko'rib chiqamiz, qarshilik adabiyotining repressiv kuch tuzilmalariga qarshi qurol sifatida doimiy ahamiyatini namoyish etamiz. Tarixiy qarshilik adabiyotidan olingan saboqlar, shuningdek, siyosiy ongni, tanqidiy fikrlashni va shaxsiy imkoniyatlarni qanday tarbiyalashi haqida ham muhokama qilinadi. Shuningdek, biz zamonaviy istiqbollarni ko'rib chiqamiz, bugungi kunda qarshilik yozishning dolzarbligini va Internet platformalarining qarshilik ovozlarni kuchaytirishdagi rolini tan olamiz.

Qarshilik adabiyotining ko'plab tarixiy kontekstlarda ahamiyatini tushunish va uning siyosiy ongni targ'ib qilish qobiliyatini anglash bizga adabiyotning o'zgaruvchan kuchini to'liq anglashga yordam beradi. Ushbu chuqur tahlil siyosiy ong, ijodkorlik va qarshilik o'rtasidagi murakkab aloqalarni tushunishga intiladi. Bu, shuningdek, qarshilik adabiyotining adolatli va adolatli jamiyatni rivojlantirishga bo'lgan uzoq yillik sadoqatini tan olish va qo'llab-quvvatlashimizni iltimos qiladi.

Inson sifatida aniqlangan ijtimoiy ob'ekt, shaxslar o'rtasida o'zaro ta'sir va tushunish vositasini ifodalovchi tilsiz mavjudlik yoki ahamiyatga ega emas. Inson ishlari va hissiyotlari qanchalik murakkab bo'lsa, ularni ifodalash uchun ishlatiladigan lingvistik shakldan oshib ketadi. Adabiyot tilning timsolidir; chunki bu insonning tashvishlari va tushunchalarini eng yuqori darajadagi uslublarda ifodalash uchun eng rivojlangan shakldagi tildir. Demak, adabiyot insonparvarlik masalalari sifatida zulm va qarshilik ko'rsatish vositasidir. Insoniyat a'zolari orasida zulmning mavjudligiga olib keladigan asossiz omillardan qat'i nazar, zulmning paydo bo'lishi qarshilik bilan intensiv ravishda qavslanadi; natijada. Qarshilik o'zini atrofdan ajratib qo'ymaydi yoki uning sharoitlaridan uzilib qolmaydi, balki uning o'ziga xos holatiga bog'liq

Tadqiqot obyekti

Maqolaning tadqiqot obyekti bu shaxslar va jamoalar o'zlarining o'ziga xos tajribalari, qarashlari va kurashlari bilan bo'lishish uchun zamonaviy qarshilik yozuvlaridan forum sifatida foydalanishlari mumkin. Bu marginal ovozlarga eshitis uchun platforma berib, dominant rivoyatlarning bir hilligini qiyinlashtirib, jamoat nutqida ochiqlik va xilma-xillikni targ'ib qiladi. Qarshilik adabiyoti tanqidiy aloqalarni rag'batlantiradi va o'quvchilarni ijtimoiy tengsizlik, atrof-muhitning buzilishi, inson huquqlarining buzilishi va tizimli kamsitish kabi zamonaviy siyosiy masalalarni o'rganish orqali hozirgi kvoga qarshi chiqishga undaydi. Bundan tashqari, qarshilik adabiyotining o'quvchilar orasida hamdardlik va tushunishni targ'ib qilish qobiliyati zamonaviy siyosiy istiqbollarni rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Biz boshqa odamlarning ertaklariga sho'ng'ish orqali insoniyat tajribasining nuanslarini chuqurroq tushunamiz va marginallashtirilgan jamoalar duch keladigan qiyinchiliklarni yaxshiroq tushunamiz. Ushbu hamdardlik odamlarni ijtimoiy o'zgarishlarning katalizatori bo'lib

xizmat qiladigan yanada adolatli va adolatli jamiyat uchun harakat qilish va himoya qilishga undaydi.

Qo'llanilgan metodlar

Rezistans adabiyotini tahlil qilish jarayonida tematik tahlil usullaridan foydalanildi. Bunda yozuvchining umumiy dunyoqarashi emas, aniq faktlarga e'tibor qaratildi. Jumladan rezistans adabiyoti quyidagilarda ifoda etilar ekan:

Roman Yozish

Tarixning ko'plab davrlari davomida qarshilik davrlarini boshdan kechirgan mualliflar tomonidan badiiy romanlar yozilgan va bu hikoyalarning kuchi ijobiy ijtimoiy o'zgarishlarni keltirib chiqardi. Bunga ba'zi taniqli misollar kiradi Upton Sinkler 1906 yilgi roman o'rmon va g'azab uzumlari tomonidan jon Shtaynbek, ikkalasi ham ishchilar sinfi uchun ko'proq huquqlarga olib keldi.

Teatr

G'arb tsivilizatsiyasi boshlanganidan beri spektakllar ijtimoiy muammolarga qarshi norozilik va jamiyatning ijtimoiy va siyosiy tendentsiyalarini aks ettirish usuli sifatida ishlatilgan, masalan, San-Frantsisko mim truppasi spektakllar va musiqiy filmlar ko'rinishidagi siyosiy satira orqali adolatsizliklarni fosh qiluvchi teatr yaratish uchun yaratilgan.

Fotosuratlar

Tarix davomida fotosurat urush va zo'ravonlikka qarshi turish, repressiv rejimlarga qarshi turish va irqchilik va heteronormativ patriarxiyaga qarshi turish uchun ishlatilgan. Faye Shulman, ikkinchi Jahon urushi paytida partizan fotograf, kimdir fotografiyani qarshilik ko'rsatish shakli sifatida ishlatishiga misoldir.

Kino

Tarixiy jihatdan filmlar rejissyorlar tomonidan urush va zo'ravonlikka qarshi turish va xalqaro tushunishni rivojlantirish vositasi sifatida hukmron rivoyat va tarixlarga qarshi turish vositasi sifatida ishlatilgan. [39] hujjatli filmlar kabi film usullari haqiqiy dunyo kadrlarini va odamlarni zolim mafkuralarga qarshi turish bo'yicha katta guruhga spektakl yoki xabarning bir qismi sifatida birlashtirish qobiliyatiga ega.

Beton She'riyat

Beton she'riyat shaklidir she'riyat bu sahifadagi so'zlarning shakllanishining vizual tasviriga alohida e'tibor beradi. So'zlarning ma'nosi ushbu tipografik ahamiyat bilan ikkinchi o'rinda turishi yoki kuchayishi mumkin

Musiq

Musiq an'anaviy ravishda ijtimoiy harakatlarda yoki jamoaviy harakatlarga ilhom berish uchun ishlatiladigan oddiy, takrorlanadigan qo'shiqlarni namoyish etdi. Billie bayrami tomonidan " g'alati meva " (1939) yuz an'anaviy jihozlardan buzadi birinchi norozilik qo'shiqlaridan biri hisoblanadi, qorong'u ta'minlash, Amerika Qo'shma Shtatlarida linchings haqida unutilmas sharh

Olingan natijalar va ularning tahlili

Bugungi kunda adabiyot Falastin jamoalarining ijtimoiy va siyosiy tarkibiga singib ketgan bo'lib qolmoqda va qarshilik adabiyoti Falastin ichida va tashqarisida ishlab chiqarishda davom etmoqda. Ta'kidlash joizki, o'sib borayotgan diaspora

anglofon dunyosida mavjud bo'lgan ko'plab nashrlar va tarjima asarlariga hissa qo'shdi. Falastin kitob mukofotlari (2012) va Shimoliy Amerika Falastin yozadi festivali (2020) bunday ishlarni targ'ib qilishda yordam berdi, veb-saytlar esa Baffler va elektron Intifada rivojlanayotgan Falastin yozuvchilari va rassomlarining yozuvlarini baham ko'ring. Shunga qaramay, ming yillikgacha bo'lgan davr yozuvchilari erishgan maqom keyingi avlodlarga meros bo'lib o'tmagan. 1990-yillarda PLO o'zini o'zi himoya qilishining kombinatsiyasi va Falastin jamoalarining parchalanishining kuchayishi qarshilik adabiyotining nashr etilishi va tarqatilishi keskin o'zgarganligini anglatadi. Falastin jamoalari uchun uy nomlari bo'lib qolgan buyuklar haqidagi davomiy ishoralarni ko'rish uchun har qanday zamonaviy Falastin romani yoki she'riy to'plamining sharhlariga qarash kerak. Natijada, bu yozuv bir vaqtning o'zida uning siyosiy ta'sir Mac institutsional qo'llab-quvvatlash yo'q esa qizg'in, qarshilik adabiyot tarixiy merosi bilan bog'liq, bir noqulay o'rtasida o'tiradi.

Bugungi yozuvchilar chiqish paytida futbol stadionlarini to'ldirmasliklari hunarmandchilik yoki notiqlik etishmasligi uchun emas. Siyosiy rahbarlar adabiyotning moddiy harbiy qudrati va shoirlar pen UN-nutqlari haqida gapirganini ko'rgan vaqt uchun nostalji tushunarli, ammo agar biz bunday maqom hozirda erishib bo'lmaydigan institutsional yordamga bog'liqligini tan olsak, qanday qilib o'qishimiz va o'ylashimiz mumkin? shartlari u belgilab? Kabi raqamlar nur Hind, Sara M Solih va Muhammad El-Kurd qarshilik adabiyotining imkoniyatlari va cheklovlari to'g'risida zukko mulohazalar bilan hozirgi kunda serhosil yozmoqda.

Post-Oslo, post-ming yillik, Post-Intifada davrida qarshilik adabiyotini tushunish ushbu moddiy siljishni tan olishni talab qiladi. Ammo bu bu aloqalar va meroslarni butunlay bekor qilishni anglatmaydi. O'tgan asrning qarshilik adabiyotiga asos bo'lgan jamoatchilik va qat'iyatlilik ruhi muhim biriktiruvchi ip bo'lib qolmoqda va boshqa yo'l bilan juda uzoqqa borish—bugungi Falastin yozuvlarini qarshilik adabiyoti tamoyillaridan norozi sifatida o'qish—bu ham yomon xizmat qiladi. Ushbu asarlarning tarixiy va siyosiy asoslarini yashirib, faqat hunarmandchilik yoki shaxsiy ifodaga qaratilgan o'qish adabiyot haqidagi fikrlashning eng generativ va hamkorlikdagi usullarini xiralashtiradi.

Xo'sh, qanday qilib biz, xususan, falastinparast ittifoqchilar va mutafakkirlar, qarshilik adabiyotining qonuniy salohiyatidan kuch topib, hozirgi sharoit va imkoniyatlar haqida aniq ma'lumotga ega bo'lishimiz mumkin?

Menimcha, ushbu yozuvda biz izlayotgan aloqalar va talqinlarda kengayishga qaratilgan yanada foydali va saxovatli adabiy nutq mumkin. Zamonaviy yozuvchilarning so'zlari hali ham maktab o'quvchilari tomonidan kuylanishi ehtimoldan yiroq bo'lsa-da, bizning hozirgi media manzaramizda yozuvni keng, rasmiy nashrsiz, ko'proq tarjima qilingan va ingliz tilidagi asarlarni onlayn ravishda tarqatishga imkon beradigan sig'im mavjud. har qachongidan ham.

Ilmiy yangiligi

Qarshilik adabiyoti ilmiy yangiligi shundaki, unafaqat badiiy matnlarni tahlil qiladi. Shuningdek, u o'quvchilarga ozodlik harakatlarida sodir bo'layotgan ba'zi shoshilinch siyosiy va madaniy munozaralar haqida qisqacha ma'lumot beradi. Xarlou

Livan, Janubiy Afrika, Salvador, Nikaragua, Keniya, Misr va Nigeriyada adabiyotini olib boradigan turli mintaqalardagi so'nggi ijtimoiy va siyosiy voqealar haqida qisqacha ma'lumot beradi. U matnlar va madaniyatning o'zini qarama-qarshilik maydonlari sifatida muhokama qiladi, ko'pincha aniq uyushgan ozodlik harakatlari bilan, shuningdek, odamlarning o'z hayotlarini boshqarish uchun jamoaviy kurashlari bilan bog'liq. Qarshilik adabiyotining adabiy qarshilik matniga tizimli hurmati Xarlouning tanqidiy yondashuvining ajralib turadigan xususiyatlaridan biridir. U matn va muallifning siyosiy va tarixiy kontekstlari va niyatlari bilan bog'liq bo'lib, odatda torroq aniqlangan madaniy yoki adabiy masalalar bilan bog'liq. Xarlouning o'z ishi asosida kim uchun va nima uchun yozadi, degan savollar, chunki u o'z tadqiqotida muhokama qilingan yozuvchilar va matnlar ishini qamrab olgan juda o'xshash savollarga ishora qiladi. Xarlouning "nazariy-tarixiy kontekst" ochilish bobida, ehtimol, uning ish taxminlaridan eng muhimi nima — "qarshilik adabiyoti nazariyasi uning siyosatida" Xarlouning "qarshilik adabiyoti" atamasi uchun keltirgan so'zlari Gassan Kanafani 1966 yilgi tadqiqot, ishg'ol qilingan Falastindagi qarshilik adabiyoti: 1948-1966. Bu mustamlakachilikka va uning vorislariga qarshilik ko'rsatadigan adabiyot. Xarlou odatda umumiy adabiy toifalar — she'riyat (2-bob), rivoyat (3-bob) va avtobiografiya (4-bob: "siyosiy mahbuslarning qamoqxona xotiralari") doirasidagi keng milliy va lingvistik matnlar/kontekstlarning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rib chiqadi.

"Kelajakka sodiqlik: Utopiya, Distopiya va mustaqillikdan keyingi o'zgarishlar" yakuniy bobida umumiy bo'linmalar biz bilgan adabiy va siyosiy toifalar mavjud bo'lgan kelajakni shakllantirishga harakat qiladigan badiiy matnlarni ko'rib chiqishga imkon beradi tubdan o'zgartirildi. Qizig'i shundaki, bu yerda boshqa har qanday adabiy shakldan ustun bo'lgan rivoyat. Qarshilik adabiyoti davomida hikoya she'riyat yoki teatr yoki savodli qarshilik madaniyati emas, balki ommabop turli xil shakllarga nisbatan oqilona imtiyozga ega. Bu afzallik qarshilik adabiyoti uchun ham, tanqidiy tadqiqotlar uchun ham mumkin bo'lgan yo'nalishlar va muammolarni, keyingi ish uchun unumli boshlanishni — hech bo'lmaganda janr siyosatida taklif qiladi

Xulosa

Shunday qilib aytishimiz mumkinki, boshqa maktablar va savodxonlik harakatlari kabi o'rtacha qarshilik o'z oqimlari va kamchiliklariga ega edi dunyo bo'ylab turli xil qarshilik harakatlarini ag'darish uchun shakllantirgan ushbu inqilobiy adabiyotning hissasiga e'tibor bermangulturalimperializm va super kuchlarning siyosiy hukmronligi va inson tafakkurini shakllantirishga yordam beradi. Faylasuflar va mutafakkirlar har qanday tarzda yoki qaysidir ma'noda qarshilik harakatlarining orqasida turishdi. Ular, ozodlik va adabiyot o'rtasidagi bog'liqlikni sinchkovlik bilan ko'rib chiqish orqali bu asarlar o'z-o'zidan va tabiatan siyosiy ekanligini ko'rsatadi va bu adabiyotni o'qish uchun qilingan harakatlar aks holda to'liq bo'lmagan va mas'uliyatsiz talqin qilishni taklif qiladi. She'riyat, gazetalar va qo'shiqlar odatda abolitsionistik harakatga bo'lgan ishtiyoq va qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish uchun ishlatilgan. Bundan tashqari, ba'zi qul bo'lgan odamlar qul haqidagi rivoyatlarni nashr etishdi, ular o'zlarining qullik tajribalari haqida hujjatlashtirdilar va gapirdilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sa'dāwī, Nawāl (2007). *Woman at point zero*. ISBN 978-1-350-22401-8. OCLC 1241540108.
2. ^ Olsson, Göran; et al. *The Black Power Mixtape 1967-1975*. OCLC 1204753681.
3. ^ Doris Y. Kadish; Deborah Jenson, eds. (January 2015). *Poetry of Haitian independence*. Translated by Norman R. Shapiro. ISBN 978-0-300-19559-0. OCLC 946294720.
4. ^ Pussy Riot (Musical group) (5 February 2013). *Pussy Riot! : a punk prayer for freedom: letters from prison, songs, poems, and courtroom statements, plus tributes to the punk band that shook the world*. ISBN 978-1-55861-834-3. OCLC 812258791.
5. ^ Pozdorovkin, Maxim; et al., *Pussy Riot- A Punk Prayer*, OCLC 1202533007
6. ^ Accilien, Cécile (2016-06-01), "Peck, Raoul", *African American Studies Center, Oxford University Press*, doi:10.1093/acref/9780195301731.013.74764, ISBN 978-0-19-530173-1
7. ^ Pontecorvo, Gillo; et al. *La Bataille d'Alger = The Battle of Algiers*. OCLC 1246183406.
8. ^ DuVernay, Ava; et al., *Selma*, OCLC 1117277733
9. ^ White, Edmund. *The Stonewall reader*. ISBN 978-1-9848-4633-4. OCLC 1099657074.
10. ^ "The African American Odyssey: A Quest for Full Citizenship: Abolition, Anti-Slavery Movements, and the Rise of the Sectional Controversy"
11. . Library of Congress. Retrieved 2021-05-04.
12. ^ Olney, James (1984). "'I Was Born': Slave Narratives, Their Status as Autobiography and as Literature". *Callaloo* (20): 46–73. doi:10.2307/2930678. ISSN 0161-2492. JSTOR 2930678.
13. ^ "A People's History of the United States", Howard Zinn on Democratic Education, Routledge, pp. 73–92, 2016-01-08, doi:10.4324/9781315636245-7, ISBN 978-1-315-63624-5
14. <http://www.dwrl.utexas.edu2>.
15. <http://www.wikipedia.com3>.
16. Harlow, Barbara.
17. *Resistance Literature*
18. . Methuen, 19874.
19. Fanon, Frantz.
20. *The Wretched of The Earth*.
21. Grove Press:France.19617.
22. Gandhi,M.K
23. . *Hind Swaraj*.(online)1909.
24. Musinovna , R. M. ., & G'ayratovna, G. N. . (2023). DEVELOPING CULTURE,LANGUAGE AND LITERATURE THROUGH INTERNATIONAL LITERATURE. *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes*, 82–84. Retrieved from <https://www.conferenceseries.info/index.php/online/article/view/970>
25. <https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=11607666595275531003&btnI=1&hl=en>

“NAMUNAI ADABIYOTI TOJIK”DA ADABIY-TANQIDIY QARASHLARNING IFODASI

*Ulug'murod Amonov, BuxDPI dotsenti, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori,
amonov_ulugmurod@mail.ru*

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif Sadridin Ayniyning “Namunai adabiyoti tojik” tazkirasini ilmiy tahlil qilib, adibning Buxoro adabiy muhiti bilan bevosita bog'liq holda ijod qilgan Afzal Masum Pirmasti, Hayrat, Abdulqodirxo'ja Savdo (Bepul), Sabboq Buxoriy kabi ijodkorlarga adibning munosabati, ularning ijodiga, keltirilgan misollarga adabiyotshunos, tanqidchi sifatida bildirgan munosabatlarini keltirilgan. So'ng S.Ayniyning mahoratini va nomlari zikr qilingan ijodkorlarning adabiy muhitdagi o'rnini manbalar asosida tahlil qilgan. Shuningdek, XX asarning 30-yillarida Buxorodan Saudiya Arabistoniga borib muqim yashagan adib Sabboq Buxoriyning “Armug'oni Sabboq” tazkisasi haqida ham ma'lumot berib o'tgan.

Kalit so'zlar: tazkira, tazkirachilik, adabiyot tarixi, adabiy tanqidchilik, jadid adabiyoti, matnshunoslik, manbashunoslik, shoir, g'azal, qit'a, ruboiy.

ВЫРАЖЕНИЕ ЛИТЕРАТУРНО-КРИТИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ В ПРОИЗВЕДЕНИИ «НАМУНАИ АДАБИЁТИ ТОЖИК (ОБРАЗЦЫ ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ)»

*Улугмурад Амонов, Доцент БухГПИ, доктор философских наук по
филологическим наукам, amonov_ulugmurod@mail.ru*

Аннотация: В данной статье автор научно проанализировал произведение «Намунаи адабиёти тожик Образцы таджикской литературы» Садриддина Айни, а также отношение литератора к таким писателям, как Афзал Масум Пирмасти, Хайрат, Абдулкадирходжа Савдо (Бепул), Саббоку Бухари, которые писали непосредственно в связи с бухарской литературной средой, его отношение как литературоведа и критика к их произведениям и приведённым примерам. Затем он проанализировал мастерство С. Айни и место упомянутых писателей в литературной среде на основе источников. Также в дал информацию о тазкире «Армугони Саббак» Саббака Бухари, который 30-е годы 20 века переехал из Бухары в Саудовскую Аравию для постоянного жительства.

Ключевые слова: тазкира, тазкираписание, история литературы, литературная критика, джадидская литература, текстоведение, источниковедение, поэт, газель, кит'ба, рубай.

EXPRESSION OF LITERARY-CRITICAL VIEWS IN "SAMPLE LITERATURE TAJIK"

*Ulugmurod Amonov, Associate professor of BukhSPI, doctor of philosophy in
philological sciences, amonov_ulugmurod@mail.ru*

Annotation: In this article, the author has scientifically analyzed Sadridin Aini's "Sample Tajik literature", and the attitude of the writer to writers such as Afzal Masum Pirmasti, Hayrat, Abdulkadirkhoja Savdo, Sabbok Bukhari, who created the writer in direct connection with the Bukhara literary environment. His attitude as a literary critic and critic to their works and examples is given. Then, based on sources, he analyzed Sadridin Ainyi's skills

and the place of the mentioned artists in the literary environment. Also, in the 30s of the 20th century, Sabbak Bukhari, who moved from Bukhara to Saudi Arabia, gave information about the "Armugoni Sabbak" Tazkiras.

Key words: *tazkira, tazkira culture, history of literature, literary criticism, modern literature, textual studies, source studies, poet, ghazal, rubai.*

O'zbek, tojik xalqining fuzalolari asrlar davomida ilm-fanning ko'pgina sohalari qatorida badiiy adabiyotda ham ko'pgina durdona asarlar yaratganlar. Hozirgi kunga kelib adabiyot tarixi fanida biz o'tmishda badiiy ijod bilan shig'illangan adiblarimizning nisbatan ozchiligini bilamiz desak, xato qilmaymiz. Bu gapdan so'ng adabiyot tarixidan kimlarning hayoti hayoti va ijodi bilan tanishmiz, shubhasiz, xotiramizda darrov tiklanadi. Ammo biz bilmaydigan juda ko'plab adiblarimiz borki, ularning asarlari hozirgi kunda kutubxona, muzeylarning qo'lyozmalar fondida, Sharqshunoslik ilmiy tekshirish institutida, xorij kutubxonalarda, ozroq bo'lsada, xalqimizning qo'lida, o'z tadqiqotchisini kutib yotibdi. Bunga sabab sobiq sho'rolar davlatining 70 yil davomida buyuk tarixga ega buyuk xalqimizning o'z o'tmishidan bexabar qoldirish siyosati bo'ldi. Shukr, hozirgi kunga kelib, Republikamizda o'tmish adabiy-ilmiy merosni o'rganishga davkat siyosati darajasida e'tibor berilmoqda.

Buxoro azal-azaldan ilm-fanning markazi bo'lib kelgan. Bu ona zaminda yashovchi o'zbek, tojik xalqlari ikki tilda ham birday so'zlasha olganlari uchun turkiy adiblar forsiyda, tojik adiblari esa turkiy tilda ham qalam tebratganlar. Shu sababli biz ham Sadridin Ayniyning "Namunai adabiyoti tojik" tazkirasi orqali Buxoroda yashab ijod qilgan adiblarni merosiga nazar tashlamoqdamiz.

Buxoro azal-azaldan ilm-fanning markazi bo'lib kelgan. Bu ona zaminda yashovchi o'zbek, tojik xalqlari ikki tilda ham birday so'zlasha olganliklari uchun turkiy adiblar forsiyda, tojik adiblari esa turkiyda qalam tebratganlar. Buxorodan adabiyot olamiga ko'plab ijodkorlar yetishib chiqqan. Shulardan "Namunai adabiyoti tojik"da buxorolik 100 ga yaqin adiblarni keltirganligini aytishimiz mumkin.

Biz quyida "Namunai adabiyoti tojik"da tartib berilgan bir necha shoirlar haqida fikr yuritamiz.

Sadridin Ayniy "Namuna"ning 2-qismida Buxoroning mashhur adiblaridan sanalgan **Afzal Masum Pirmasti** asarlaridan namuna va adiblarning hayoti haqida shunday ma'lumotlarni keltiradi. Sadridin Ayniy Afzalning ikkita g'azalini to'laligicha keltirgan. Biz shu g'azaldan parchani keltirganmiz.

Afzal Maxdum Pirmasti Buxoriy (vafot 1334-hijriy. Az tazkira Manzumai Sadr Ziyo Buxoriy).

Allo badida jilvagar; Zilvast bahorho zi dog'i tu xashida sari "za" sina lolazorxo.

Biroq, lag'li chun, Mulat chaxonda xun zi didaxo.

Havoyi ruyi chun chulat ba dil halonda xorho

Chun man batabat eyki afzali bafan dilbari

Mador dast va gulbari, zi Afzal figarho.

Mazmuni: Qora maston, jilvagar ko'z, shu jilva ila bahorni,

Bog' birla chizibdursan siynangga lolazorni.

Firoqingda anjuman diydasidin qon oqur,

Yuzingni anbar hidi, dilga suqar tikonni

Seni dardingdan o'zga mani tazimga

Agar yuragimni qo'llaringa olib ketsang, Afzaldan fig'onlar (yig'i)

Afzal qoidadan tarix shuaroyi ahdi oxirin ast. Dar maydon xayoli duri bedili namebarat nazm va nasrro bag'oyat ravoi va sodame saroyad. Bifarmoyash amir Abdulahad "Tazkirat ul-shuaroyi" mushtgamil bar tarochi xol maosiri navista (az 1322 to 1203) har chand bilobar xatir amir dar in kitob shu'aroro sariho tanqid nakardam, sara va saqtaro dar el qator jilva dodast, mazol bod boy maosarin bisabab ahyon nomashon monadi bo'zurgi nihoda ast.

Afzal dar sol 1334 ro'z dushanba 12 zulhija dar kasabai Gajdumak dar xonai xud az tuman pirmast Buxoro vafot karda dar injo maffun shud baqirro dar mareya va tarix vafot u chand parcha she'r astki yoki az onhoro bar sabil namuna naql menamoyam:

Qit'a

Afzal on shami shabiston suxan?

Ki az u bud mahofil pur nur.

Bud azu bazm adab bo ravnas,

Bud az u incha man fan basrur ...

Mazmuni: Afzal she'rshunoslikda yuksak shoirlardan biri edi. Adabiyotning xayolot maydoniga kuchli yurak bilan chiqar edi. Nazm va nasrda qalami juda ham ravon edi. Garchi Afzal "Tazkirat ul-shuaro" (1203 yildan 1322 yilgacha)sida Amir Abdulahadni maqtagan bo'lsa-da, Amir Afzalni taqdirladi.

Afzal 1334-yil zulhijja dushanbe kuni Gajdumak mavzeidagi o'z uyida vafot etdi va shu yerda dafn etildi. Uning o'limi haqida adabiyotda ko'plab marsiyalar yozilgan. Misol tariqasida birini taqdim qilaman:

Qit'a

Afzal qorong'u kechaning yorug' shami edi,

Undan har bir qorong'u charog'on nur edi.

U bazmu kechalarda odobli va ravon edi.

Uning bir fan haqidagi fikri mantiqli edi

Qit'aning matni to'la holicha berilgan.

Ushbu ilmiy-tarixiy matndan ko'rinib turibdiki S. Ayniy 1- bor adibning vafotini aniq sanasini keltiradi. (hijriy 1334-y., milodiy 1913-y.). Shundan so'ng adibning g'azallaridan namuna keltiradi. Bu berilgan g'oyalardan Afzalning oshiqona tarzda yozgan g'azalidan namuna keltirdik. Mazkur she'ring o'zidanoq Afzalning yuksak badiiy qobilyatli ekanini ko'ramiz

Bizning fikrimizni Ayniyning Afzalga bergan ta'rifi isbotlaydi. S. Ayniy Afzalning zamonasidagi yuksak she'rshunos ekanligini yozadi. Bu matndan biz Afzalning adabiyot nazariyasini chuqur bilganligini tafakkurining kuchliligidan, nasrda ham nazmda ham yaxshi ijod qilganini bilib olamiz. Bundan tashqari Ayniy Afzalni "Tazkirat ul- shuaro" tazkirasi haqida ma'lumot berib, tazkira 1788-yildan 1898-yilgacha yashagan Afzalga zamondosh adiblar ekanligini bilsak bo'ladi.

Bu matndan yana o'sha davr adabiy muhitiga amirlar tomonidan yetarlicha e'tibor berilmaganini ko'ramiz. Hatto Afzalning o'zi saroy mansabdorlaridan bo'lsa ham, unga e'tibor berilmaydi.

Afzalga kim shunday e'tibor bo'lsa, oddiy xalqdan chiqqan shoir-u yozuvchilarga qanday e'tibor berilganini tasavvur qilish qiyin emas. Bundan tashqari adibning 1913-yilning 23-iyulida Gajdumakda vafot etgani aniq ko'rsatilgan. Bu ma'lumot haqida shubha tug'ilmaydi.

Tazkirada yana Afzalning vafotiga marsiyalar yozilgani aytiladiki, Buxoro adabiy muhitida uning qancha obro'si borligi bilinadi. Bu hatto keltirilgan marsiy qit'a mazmunidan ham anglashilib turibdi [6.217-221].

"Namunai adabiyot" da o'zining she'rlari bilan zamonasining iste'dodli shoiri **Hayrat** haqida ham ma'lumot berilgan. Ayniy bu shoir asarlariga boshqalarning ijodiga qaraganda ko'proq 261-272-sahifasiga qadar joy beradi. [6. 261-272]

"Muhammad Sidiq Hayrat Buxoriy- vafotash 15 Rabiul soniy shabi dushanba sol 1320 hijriy dar soniy 27 solagi".

Mazmuni: "1920-yil Rabi- ul- avval oyining 15 da (Milodiy 1902-yil 27-oktabr), Dushanba kechqurun 27 yoshida vafot etdi".

S. Ayniy Hayratning munozara tarzida yozgan bir g'azalini adibning o'z qo'l yozmasidan keltiradi.

Ey sarv be ibo, bi chamon sar kashida (i)!
Mano ki sarv qomat o'ro na didan?

Orom sarv man bo'd az jo'ybor chashm,
Ey sarv agar tu bar lab jo' or lidan !

O' sarv dilbar as tu, ravon ast dar xrom,
Tu sarv be bariu bi kunji xazidai!

O' resha dar dil astu zi dil ob mexurad
Tu resha dar gil asti voz gil damedai!

U noz parvar astu bud shoh- shox lutf,
Tu boz parvar, az du sad shox buridan!
Hayrat ziyoda mao'kard sarv nozi o':
Gashti, magar munozarai, shunidam.

Mazmuni:

Ey beibo sarv, chaman ichra o'sibsani,
Menda sarv (sarv qomat yor) borki, sen uni qomatini ko'rmabsan.

Meni sarvim ariq yoqalab sayr qila oladi,
Ey sarv, sen bo'lsang, bir joyda muqim turasan.

U sarvi dilrabo sarvi xromondir,
Sen bo'lsang, bir burchakda turasan!

Uning tomiri yuragida va shu yurakdan oziqlanadi.
Seni tomiring tuoriqda- yu, o'sha tuproqdan oziqlanasan!

Uning nozi pardozi bor shoh- shox lutf etadi,
Sen bo'lsang, bir qari-yu, ikki yuzta shoxing kesilgan.

Hayrat o'zi sarvini nozini juda ta'rifladi
Magar sen bu munozarani eshitmadingmi.

Hayratning ushbu g'azali, ma'lumotlarga qaraganda, jadid adabiyoti uslubida yozilgan. Shoir sarv daraxti bilan munozara qilib, o'z yorining bu daraxtdan chiroyli va ustunligini qiyosiy tahlil bilan asoslab beradi. Bunday g'azal klassik adabiyotida yaratilmagan desak, xato qilmaymiz. Zero lirik qahramon o'z ma'shuqasini sarv deb ta'riflaydi. Hayrat esa aksincha tik o'sadigan sarv daraxtining tik, go'zal qomatli ma'shuqasiga teng kelmaydi, deb chiroyli badiiy obraz yaratgan.

Sharq xalqlari mumtoz adabiyotida g'azal juda keng tarqalgan janr sifatida mashhurdir. Lug'aviy ma'nosiga ko'ra "g'azal" – "ayolga xushomad qilmoq", "oshiqona so'z", "go'zallikni ta'rif-u tavsif qilmoq" bo'lsa-da, keyinchalik uning mavzu doirasi kengayib borgan. Ishq - muhabbat, tabiat tasviri, insoniylik, vatanni sevis, komillikka erishish yo'llari kabi qator mavzular g'azalda o'ziga xos badiiy mohiyat darajasida in'ikosini topdi.

Shoir Hayratning mazkur g'azalida ham biz oshiq – lirik qahramonning o'z sarvi (yori) ni go'zalligini ta'riflayotganini ko'ramiz. Lekin bu madh ma'shuqaning o'ziga aytilmasdan, ariq yoqasidagi sarv (daraxt)ga qarab, istiora, tashbeh, muqobala – qarshilantirish san'ati orqali mohiyati bilan ochib beriladi. S.Ayniy iste'dodli shoir Hayratni o'zining ustoz deb bilgan, desak ham bo'ladi. Bu haqda u tazkirasida shunday yozadi: "Hayrat, az sherik dar son faqir ast. Ammo az kamoli iste'dod va ishq adabiyot dar xurd soli ba martabai ustodi rasida bud. Faqir **a'ruz** va ba'z nozikiho san'at adabiyaro az o' omuxta budam. **Hayratki** in iste'dod mujassam dar ayom javoni (dar 27 solagi) jahon foniyro nadrud namud, va agarla az in qudrat favqulod xorqa hozor olami adab bavujud memond".

Mazmuni: "Hayrat mening birga dars tayorlaydigan sherigimdir. U yoshligidan adabiyotga qiziqqanligi sababli, yosh bo'lishiga qaramay, ustozlik darajasiga yetgan edi. Jumladan, men ham aruz ilmi va ba'zi badiiy san'atlarning nozik sirlarini undan o'rgandim. Afsuski, shunday buyuk iste'dod egasi 27 yoshida vafot etdi. Agar hayot bo'lganida favqulotda iste'dod egasi, adabiyot olamida ko'pgina qirralarni ochar edi".

Ushbu matndan ko'rinib turibdiki, Hayratning o'zi mustaqil ravishda adabiyot nazariyasini chuqur o'rganishi va bu sohaga qiziqishi tufayli, hatto saboqdoshlaridan o'zib, ustozlik darajasiga yetganligini anglab olishimiz mumkin. Ayniy tazkirasida Hayratning necha yoshda vafot etganini aytadi-yu, lekin qaerda va qachon tug'ilganini yozmaydi. Biz ushbu kemtiklikni aniqlash maqsadida Ne'matulloh Muxtaramning "Tazkirat-ush-shuaro" siga murojaat qildik. Unda "Hayrat ... Mullo Muhammad Siddiq ast mavludash (shu yerdagi jumla tushib qolgan) dar guzor po'stin do'zon Buxoroyi sharif...[N.Muhtaram. 106 bet.].

Mazmuni: "Hayrat ... Mulla Muhammad Siddiq bo'lib, (tug'ilgan joyi tushib qolgan), Buxoroyi sharifning Po'stin do'zlar guzariga tug'ilgan".

Ko'rinib turibdiki, Muhtaramning tazkirasidan jumboqni faqat bittasini topdik, ya'ni adib Buxoroning Po'stindo'zlar mahallasida tug'ilgan ekan.

Afsuski, tazkiradan ba'zi so'z va jumalarning tushib qolgani natijasida tug'ilgan yilini aniqlay olmadik, shuning uchun biz oddiy matematik yo'l bilan aniqlashga qaror qildik.

Hayratning vafot etgan 1902-yil sanadan uning yoshini ayirib tashladik. Chiqqan ssana 1875. Demak, Hayrat 1875-yilda Buxoroning Po'stindo'z guzarida tug'lib, 1902-yilda vafot etgan ekan.

Bu manbalardan tashqari Sadridдин Ayniy o'zining "Qisqacha tarjimai holim" asarida ham Hayrat haqida ma'lumot bergan. "Uning (Hayratni.U) vafotiga men shunchalar qayg'urdimki, hatto ota-onam o'lganda ham bunchalar qayg'urmagan edim. Ota-onam o'lganda ko'p yig'lamagan edim. Uning o'limiga esa faryod chekib yig'ladim. Yillar davomida dunyoda bezib xafa bo'lsam, Hayratning qabriga borib yig'lab, ko'nglimni bo'shatar edim." [S.A.1 tom 54b. 60b.]

Ushbu xotiradan Hayrat S.Ayniy uchun nafaqat saboqdoshi, balki ma'nan eng yaqin do'sti, birodari, maslakdoshi bo'lganini anglash mumkin. Vabo sabab bolaligi og'ir kechgan: avval otasidan, keyin onasidan ayrilgan, otasining vasiyatiga ko'ra o'smirligida ilm olish uchun Buxoroga kelib, mehrga, ma'naviy madadga muhtoj bo'lgan damlarda mana shu mehrni, suyanchni Hayratdan topgan. Maslakdoshi, birodarini juda erta vafoti Sadriddinga juda katta ayriliq bo'lgan. Keyinchalik ham tashvishlar, muammlardan zerikkanida, Hayratning qabr boshiga borib, yig'lab bo'shalib kelishi ularning qay darajada bir-birlariga bog'langanlarini ko'rishimiz mumkin.

S.Ayniyning "Namuna"si bizga nomi noma'lum bo'lgan ko'pgina shoirlarni hayoti va ijodini o'rganishda nihoyatda qimmatli manbadir.

Ko'pgina shoir-u adiblar qatori mazkur tazkirada Abdulqodirxo'ja Savdo (Bepul) haqida ham nihoyatda keng ma'lumot beriladi.

Savdo 1824-yilda Buxoroda tug'ilgan. [S.Aliyev. Bitilgan baytlar. 86b.] bo'lib, u dastlabki boshlang'ich ta'limni eski maktabga olib, keyinchalik madrasada tahsil oladi. U o'z zamonasining etuk kishilardan bo'lgan. S.Ayniy u haqda shunday deb yozadi:

"Abdulqodirxo'ja Savdo o'z davrining nodir kishilaridan edi, rasmiy fazlu kamoliga ilova naqqoshlik, lavhlar, rassomlar, zargarlar kabi hunarlarni bir mutaxis kabi bilar edi. Muzikada mahorati bor edi, shahsmaqom advorini bo'limlari bilan o'zlashtirgan edi va o'rniga qo'yib ijro eta olar edi. Nujum ilmiga ham biroz qiziqar edi. Davrani qizituvchi, hozirjavob, askiyachi, xushsuhbat edi. Katta va kichikka teng edi. Takabbur va mag'rurlikdan hayiqar edi. Nasrda ham, nazmda ham sodda va ravon asarlar yaratgan" ["N.A.T." 317-330.]

"Savdoning "Ne"("Yo'q") radifli g'azalini tanlab, undan namuna keltiramiz.

Ey dil! Az mizra' omid bari didi? – Ne!

Va nihol amol xud samari didi? – Ne!

Amirho dar talabi yor david, ohr!

G'ir u hech ba olam digari didi? – Ne!

Digar az man makun amid saloh, nosh!

Bar man oxir zi nasihat asri didi? – Ne!

Kosh bar said harifon zi manu, man guyam!

Dar jahon g'ayr muhabbat hunari didi? – Ne!

Mazmuni: Ey yurak! Umidingga yetdingmi? – Yo'q!
Qilgan ishingdan foyda ko'rdingmi? – Yo'q!
Yor vasfida olamni charx urib chiqding.
Va lekin yor (do'st) topdingmi? – Yo'q!!
Mendan o'zgaga qilding nasihat,
Mendek nasihatga zor kishini ko'rdingmi? – Yo'q!
Koshki dushmanlar boshiga musibat solsang, bu mening ishim desam.
Jahonda muhabbatdan boshqa hunar topdingmi? – Yo'q!

Ushbu iqtibosdan ko'rinib turibdiki, S. Ayniy Savdo haqida nihoyatda qimmatli ma'lumot bergan. Bu matn orqali biz adibning nihoyatda serqirra hunarlar va ilm: musiqashunos, astronom va adabiyotshunos xabardorligini bilib olamiz.

“Yo'q” radifli g'azalining o'zi Savdoning iste'dodli shoirligini aytib o'tiribdi. Mazkur g'azal tasavufiy yo'nalishda yo'zilgan bo'lib, inson hayotining butun mohiyatini o'zida mujassamlashtirgan. Shoir nido san'atidan foydalanib, o'ziga (ey dil) murojaat qilib, bu dunyoning o'tkinchi hoyi-havaslari, tashvishlari, hayot tarzining Ollohga bo'lgan muhabbat oldida hech narsa emasligini muxlisga uqtiryapti.

S.Ayniy o'zining “Esdaliklar” asarida Savdo davlat ishlari bilan muzofotlarga chiqib turishini, shunday safarlardan birida 1873-yilda Norak ko'prigida, Vaxsh daryosiga g'arq bo'lganligini yozadi.[S.Ayniy 6-tom.96 bet.] Abdulqodirxo'ja Savdo nafaqat fors-tojik tilida, o'zbek tilida ham she'rlar yozgan. Sadriddin Ayniy esa “Namuna”da bu haqda umuman ma'lumot bermaydi. 1958-yilda nashr etilgan “Muntaxabot”ga o'zbek tilida yozilgan she'rlaridan to'rttasi (ikkita g'azal, bitta muxammas va bitta qit'a – jami 61 misra) kiritilgan.[S.Ayniy 90b.]

Shu o'rinda biz “Nozanin erur” radifli g'azalidan misol keltiramiz:

Yoy uoshi baski g'amzalari nozanin erur,
Ul g'amzalar o'qi borisi dilynishin erur.
Bemorlarga boqmasa bemor nargisi,
Bemor boqmoq endi yaqindurki qiyin erur.
Savdo demaki she'r rasolig' shoiridur;
Rasvolig'ing bahonasi bir ofarin erur.

An'ana davom etadi

Sadriddin Ayniy an'analari yillar osha davom etib kelmoqda. Shulardan biri vatan hasratini yurahi to'riga muhrlagan, umr bo'yi Vatan yodi bilan yashagan Sabboq Buxoriydir.

Sabboq Buxoriy hozirgi kunda Saudiya Arabistonining Jidda shahrida istiqomat qiladi. Shayx Abduqodir ibn Karomatullo Sabboq Buxoriy hijriy 1327-yili (milodiy 1909) Buxoroning Hammomi Kunjak guzarida tavallud topadi. U fors, turk, arab tillariga oid dastlabki bilimini Buxoro madrasasida oladi. U Payrav Sulaymoniy Qurbat, Savdoiylar G'ijduvoniylar bilan yaqin do'st bo'lib, ularning mushoiralarida ishtirok etadi. 1930-yillari vujudga kelgan gayriinsoniy siyosat uni Afg'onistonga hijrat qilmoqqa majbur etdi. U Makkai Mukarammada hind musulmonlari tomonidan bunyod etilgan "Savlatiya" madrasasida tahsil oladi, arab tilini puxta egallaydi. 1939-yildan e'tiboran turli madrasalarida mudarrislik qiladi. U fors, turk(o'zbek) va arab tillarida she'r yozadi. Shoirning "Guzidayo az ali'ori Sabboh Buxoriy" (Sabbob Buxoriyning saylanma she'rlari) kitobi mana shu uch tilda yozilgan g'azal, ruboiy, muxammas qasida va tarji'bandlardan tashkil topgan. Shoirning to'plami asosan ishq, vafo, yor mavzundagi

oshiqona she'rlardan iborat. Lekin ular orasida Vatandan judolikning og'ir iztiroblarini aks ettiruvchi she'rlar yo'q emas. "Vo so'xt" nomli tojikcha she'ri shular jumlasidandir.

Sabboq Buxoriy "Armug'oni Sabboq" nomli kitobini esdaliklar deb ataydi. Shoir ushbu kitobida badiiy adabiyot bilan bog'liq xotiralarini qalamga oladi. Kitob XIX asr oxiri-XV boshlaridagi o'zbek va tojik adabiyotiga doir ilmiy, badiiy manba sifatida qimmatlidir. "Armug'oni Sabboh" tazkira uslubida yozilgan. Muallif unda Muhtaram, Sadri Ziyozadeh, Idris Maxdum bayozid, Sadridin Ayniyning "Namunayi adabiyoti tojik" kitobidan foydalangan. Biroq u shoirlar va ularning asarlaridan keltirilgan ma'lumotlarni yuqorida tilga olingan tazkiralardan aynan ko'chirgan emas. Ularda mavjud ma'lumotlarni o'zi o'qigan, bilgan, manbalar asosida to'ldirgan. S. Buxoriy Hashmat, Sadri Ziyozadeh, Muhtaram kabi shoir tazkiranavislar va ularning asarlari xususida ham o'z xotiralarini bayon etadi. Ayniqsa, Muhtaramning o'tmish va zamondosh shoirlarning she'rlaridan iborat "Radoif ul-ash'ar" majmuasining taqdiri to'g'risida Sabboq bergan ma'lumotlar adabiyotshunoslik uchun engillikdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sadridin Ayniy. Namunai adabiyoti tojik. Moskva. 1926-y.
2. Энциклопедияи совети тожик. 5 том. Душанбе – 1980.
3. Энциклопедияи адабиёти ва санъати тожик. Душанбе – 1982.
4. B. Valixojayev, R. Vohidov. "Muhaqqiqi buzurgi du adabiyot". Irfon.: Dushanbe – 1978-yil.
5. Amonov U. S., Eshonqulova M. Z. Buxoroning ikki farzandi haqida mulohazalar. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7383200>
6. Amonov U. S. Turkiston o'lkasida usuli jadid maktablarining shakllanish jarayoni, muammolari va taraqqiyoti //Pedagogs jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 412-414.
7. Амонов У. С. Научный подход а. Фитрата к пословицам //Современные тенденции развития науки и технологий. – 2016. – С. 5.
8. Amonov U. S., Saparova S. R. The mother tongue textbook of the primary school in Elbek's interpretation //Academia: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 6. – C. 403-407.
9. Amonov U. S. Folklore in the works of Abdurauf Fitrat //Theoretical & Applied Science. – 2016. – №. 10. – C. 9-12.
10. Amonov U. S. Abdurauf Fitrat is one of the earliest researchers of uzbek folklore. "Academia" An International Multidisciplinary Research Journal, India. June 2020. 669-673p. DOI:10.5958/2249-7137.2020
11. Amonov U.S. Jadidchilik harakati va "Buxoroyi sharif" ro'znomasi. "Ta'lim va innovatsiyalar" jurnali №5. 2022-may. 62-68-betlar. <http://wsrjournal.com/index.php/new/article/view/1183/448>
12. Ulug'Murod Amonov. Sadridin ainiy is a connoisseur of tajik literature (as an example of a tajik work of exemplary literature). [Issue: Vol. 3 No. 10 \(2023\): Volume 03 Issue 10](#) | Pages: 142-146 | CrossrefDOI: <https://doi.org/10.37547/ijasr-03-10-22>. Published Date: 2023-10-17.

MAQOLLARDA SO'ZLAR POLISEMIYASINING LINGVISTIK TAHLILI

Xamdamova Gulshan Xamroyevna, BuxDPI, Xorijiy tillar kafedrası dotsenti, PhD
xamdamovagulshan@gmail.com

Annotatsiya: Maqollar inson tili va madaniyatining asosiy qismi bo'lib, jamiyat qadriyatlari, an'analari va e'tiqodlari haqida tushuncha beradi. Biroq maqollarda qo'llanilgan so'zlarning ko'p ma'noliligi ularning talqini va tushunilishiga murakkablik qo'shadi. Ushbu ilmiy maqolada maqollardagi so'zlarning ko'p ma'noliligi o'rganiladi, maqol ichidagi bir so'zdan turli ma'no va talqinlar kelib chiqishi tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqot lingvistik tahlil orqali so'zlar o'rtasidagi murakkab munosabatlarni, ularning ko'p ma'nolarini, maqollarda qo'llanish kontekstini ochishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: metafora, ko'p ma'nolilik, lingvistik tahlil, psixologik kontseptsiya, lingvistik nuans.

LINGUISTIC ANALYSIS OF THE POLYSEMY OF WORDS IN PROVERBS

Khamdamova Gulshan Khamroevna, BukhSPI, associate professor of the department of Foreign Languages, PhD, xamdamovagulshan@gmail.com

Abstract: Proverbs are an essential part of human language and culture, and provide insight into society's values, traditions, and beliefs. However, the multiple meanings of the words used in proverbs add complexity to their interpretation and understanding. This scientific article examines the multiple meanings of words in proverbs, analyzes the origin of different meanings and interpretations of the word in a proverb. This study aims to reveal the complex relationships between words, their multiple meanings, and the context of their use in proverbs through linguistic analysis.

Key words: metaphor, polysemy, linguistic analysis, psychological concept, linguistic nuance.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МНОГОЗНАЧНОСТИ СЛОВ В ПОСЛОВИЦАХ

Хамдамова Гульшан Хамроевна, БухГПИ, доцент кафедры иностранных языков

xamdamovagulshan@gmail.com

Аннотация: Пословицы являются неотъемлемой частью человеческого языка и культуры и дают представление о ценностях, традициях и верованиях общества. Однако множественность значений слов, используемых в пословицах, усложняет их интерпретацию и понимание. В данной научной статье рассматривается многозначность слов в пословицах, анализируется происхождение различных значений и толкований одного слова в пословице. Целью данного исследования является выявление сложных взаимосвязей между словами, их множественных значений и контекста их употребления в пословицах посредством лингвистического анализа.

Ключевые слова: метафора, полисемия, лингвистический анализ, психологическая концепция, языковой нюанс.

Kirish:

Maqollar an'anaviy hikmat yoki axloqiy tamoyillarning ixcham ifodasi bo'lib, ko'pincha metafora va allegorik tarzda ifodalanadi. Maqollarning qiziqarli jihatlaridan biri ularning tildan foydalanishidir, bunda so'zlar ma'lum bir madaniy yoki tarixiy kontekstda bir nechta ma'no va talqinlarni o'z ichiga oladi. Maqollardagi so'zlarning bunday ko'p ma'noliligi bu lo'nda gaplarga "Dardsiz boshingni dardga solma!" degan ham borki, bu bilan o'shanday odamlarni yo'ldan qaytarmoq maqsadida nasihat qiladilar."³

Tahlil qilingan misollardan ko'rinib turibdiki, maqollarni tahlil qilishda ko'p ma'nolilikni hisobga olish muhimdir. Maqollardagi so'zlarning turli talqin va ma'nolarini anglash orqali tadqiqotchilar tilning murakkabligi va xilma-xilligi haqida chuqurroq tushunchaga ega bo'lishlari mumkin.

Xulosa:

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, mazkur ilmiy tadqiqot maqollardagi so'zlarning polisemiyasi haqida ma'lumot beradi va bu madaniy komponentlarni tahlil qilishda ko'plab talqin va ma'nolarni hisobga olishning ahamiyatini ko'rsatadi. Maqollarning murakkab so'z munosabatlari, ko'p ma'noli xarakteri, o'zaro bog'langan madaniy kontekstlarni tilshunoslikni o'rganish orqali ko'rish mumkin. Tadqiqotchilar maqollarning murakkab so'z polisemiyasini anglash orqali til, madaniyat va odamlar bilan muloqot qilish bo'yicha bilimlarini oshirishlari mumkin, bu esa qisqa maqollardagi ulkan bilimlarni ochib beradi. Maqollarda topilgan ko'p ma'noli so'zni qo'shimcha tekshirish til, madaniyat va ma'no o'rtasidagi qiziqarli munosabatlarni yoritishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh. Ma'nolar mahzani. – T., 2018
2. Honeck R. Proverb in Mind. The Cognitive Science of Proverbial Wit and Wisdom. – Mahwah: Erlbaum, 1997.
3. Khamraevna K. G. Folk proverb-as a national and spiritual wealth //Middle European Scientific Bulletin. – 2020. – T. 5.
4. Xamroyevna X. G. PROBLEMS OF STUDYING SOMATIC EXPRESSIONS IN MODERN LINGUISTICS //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 02. – C. 70-73.
5. XAMDA MOBA T. MEANING PECULARITIES IN PROVERBS //Social sciences.
6. <https://www.fluentu.com/blog/english/english-proverbs-about-love/>
7. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/bird-in-the-hand-is-worth-two-in-the-bush>

³ Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh. Ma'nolar mahzani. – T., 2018

MUSIQA VA TASVIRIY SAN'AT

ABDURAUF FITRAT TALQINIDA MUSIQA ILMINI O'QITISH

Ulug'bek G'ofurovich Sobirov, Pedagogik kafedrası o'qituvchisi

ulugbek.sobirov.2022@mail.ru

Karimova Azimabegim Halimovna, Buxoro davlat pedagogika instituti 2-bosqich talabasi

azimabegimkarimova@gmail.com

Annotatsiya Ushbu maqolada buxoro jadid ma'rifatparvarlaridan biri, o'zbekning birinchi professori Abdurauf Fitratning musiqa sohasidagi ilmiy izlanishlari, milliy musiqa madaniyati, o'zbek musiqa san'atining tarixi haqida fikr mulohazalari hamda musiqa sohasiga qo'shgan hissalarini bayon etilgan. Shunindek, buyuk Abdurauf Fitratning milliy musiqachiligimizning yoshlar ongida nechog'lik tarbiyaviy ahamiyati to'g'risidagi fikrlari ham keltirilgan.

Kalit so'zlar: musiqa, madaniyat, klassik, maqom, musiqashunoslik.

TEACHING THE SCIENCE OF MUSIC IN THE INTERPRETATION OF ABDURAUF FITRAT

Ulugbek Gofurovich Sobirov, teacher of the Pedagogical Department

ulugbek.sobirov.2022@mail.ru

Karimova Azimabegim Halimovna, Student of Bukhara State Pedagogical Institute

azimabegimkarimova@gmail.com

Abstract: This article describes the scientific researches of Abdurauf Fitrat, one of the enlighteners of Bukhara modernism, the first professor of Uzbek, in the field of music, his opinions on national music culture, the history of Uzbek musical art, and his contributions to the field of music. Also, the thoughts of the great Abdurauf Fitrat about the educational importance of our national music in the minds of young people are also presented.

Key words: music, culture, classical, status, musicology.

ОБУЧЕНИЕ МУЗЫКАЛЬНОЙ НАУКЕ В ИНТЕРПРЕТАЦИИ АБДУРАУФА ФИТРАТА

Собиров Улугбек Гофурович, преподаватель педагогического факультета

ulugbek.sobirov.2022@mail.ru

Каримова Азимабегим Халимовна, студентка Бухарского государственного педагогического института, azimabegimkarimova@gmail.com

Аннотация: В данной статье описаны научные исследования Абдурауфа Фитрата, одного из просветителей бухарского модернизма, первого профессора узбекского языка, в области музыки, его взгляды на национальную музыкальную культуру, историю узбекского музыкального искусства, его вклад в область музыки. Также представлены мысли великого Абдурауфа Фитрата о воспитательном значении нашей национальной музыки в сознании молодежи.

Ключевые слова: музыка, культура, классика, статус, музыковедение.

Ayni jadidchilik davrida ham mutaffakir, olimlarimizdan biri bo'lgan Abdurauf Fitrat yozuvchi, tarixchi, adabiyotshunos, tilshunos, siyosatshunos bolsa-da shu bilan birga musiqa san'ati bilan ham mashg'ul bo'lgan o'sha davrda ham musiqa san'atining amaliy va nazariy qismlari to'g'risida buyuk asarlar ijod qilinganki bu asarlar hozirgi davrda ham jahon musiqa ta'limi –tarbiyasida va madaniyatida olamshumul ahamyat kasb etib kelinmoqda. Buyuk sharq mutaffakirlarining yozishicha inson jamiyatda yashab kamol topadi. Uning baxt saodati, xulq atvori, ma'naviy qiyofasi shu jamiyat quchog'ida shakllanadi. Shuning uchun oiladagi ijobiy muhit ijtimoiy hayot oqimidagi bir yo'nalish deb qarash lozim.

Musiqa bu - qadimgi yunoncha “muzalar san'ati”-inson hissiy kechinmalari, fikrlar, tasavvus doirasini musiqiy tovushlar izchilligi yoki majmui vositasida aks etuvchi san'at turi. Musiqa insonning turli kayfiyatlarini (masalan, ko'tarinkilik, shodlik, zavqlanish, mushohadalik, g'amxo'rlik, xavf-qo'rquv va boshqalar)ni o'zida mujassamlashtiradi. Xalq og'ir kunlarda musiqadan najot izlagan, xursandchilik kunlarida ham qo'shiq va musiqa ularga hamroh bo'lgan. Zero, bugungi muborak mustaqillikka erishgan kunimizda, o'zligimizni anglab borayotgan bir davrda ulkan ma'naviyatimizning bir bo'lagi bo'lgan ota-bobolarimizdan meros bo'lib kelgan milliy musiqiy madaniyatimizga suyanish, an'anaviy qo'shiqlarimizga murojaat qilish tabiiy bir holdir. Bularning barchasi barkamol avlod tarbiyasida, yoshlarning ma'naviy dunyoqarashni shakllantirishda muhim ahamyat kasb etadi. An'anaviy musiqa odamlarni hamisha iymonga, mehr oqibatga, odamiylikka chorlab kelgan. Bugungi kunda mana shu dolzarblikni yo'qotmagan holda mustaqillikka, mehnatkashlar ongini shakllantirish yo'lida barkamol avlod tarbiyasida vosita sifatida asosiy omillardan bo'lib qolaveradi. Ayniqsa, xalqimizning an'anaviy ruhdagi qo'shiqlari o'lmas meros bo'lib, barcha davrlardagidek bugun ham o'z o'rnini saqlab kelmoqda. Musiqa odamning ongi va hissiyotiga ta'sir etishning ajoyib kuchi uning ruhiy jarayonlariga hamohang bo'lgan protsessual-muayyan jarayonli tabiat bilan bog'liq.

Musiqiy madaniyatdan bahramand bo'lish inson tarbiyasining ajralmas qismidir. Chunki musiqaviy tarbiya insonni qalban pok va go'zal sog'lom fikrli, badiiy didli hamda fikrlash qobiliyatini o'tkir qilib o'stiradi, shu bilan nafosat olamiga chorlaydi. Ulkan tarbiyaviy ahamyatga ega bo'lgan o'zbek xalq musiqa merosining zarchashmalari tarixan olis zamonlardan bog'lanib ijtimoiy hayot bilan uzviy aloqada rivojlanadi. Musiqiy madaniyat o'zining serqirraligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, o'zining chuqur ildizlari qadimgi davrlarga yetib boradigan o'zbek xalqining boy musiqa merosi hozirgi kundalik hayotimizdan ham ketgani yo'q. U xalq ijodining yuksak namunalari, kuy tuzulishi folklor ijrochiligi, mazmunan rivojlangan cholg'u va ashula asarlari ,murakkab ijrochilik turkum atalmish maqom musiqasi hamda dostonlar ijrochiligini o'z ichiga oladi.

XIX asrda Rossiya tomonidan Turkistonning istilo qilinishi ikki tomonlama qarashlarga olib keldi. Chunki ba'zi hollarda milliy musiqa madaniyatimizga salbiy ta'sirni kuzatsak, ikkinchi tomondan o'ziga xos rivojlanish davri bo'lganligini ham e'tirof etish zarur bo'ladi. Bu sohadagi rivojlanishda ma'rifatparvarlarimizdan biri bo'lgan Abdurauf Fitratning ham o'rni beqiyosdir. Abdurauf Fitratning musiqa madaniyati sohasidagi say harakatlarning mutassil davomi sifatida bir tarixiy voqeani

misol qilib olishimiz mumkin. U ham bo'lsa rus etnograf va musiqashunosi V.Uspenskiy Shashmaqomni ilk bor zamonaviy notaga olish uchun Buxoroga taklif etildi. Abdurauf Fitrat homiyligi va V.Uspenkiyning zahmatli mehnati samarasi sifatida 1924-yilda "Shashmaqom" ("shest muzikalniz poem") ("Olti musiqiy doston") nomi ostida Moskvada nashr etildi. Abdurauf Fitrat adab, ilm-fan va marifat peshvosi o'rnida o'zining serqirra ijodi orqali tariximizda chuqur iz qoldirgan ulkan shaxs. "Ozbek musiqa to'g'risida" maqolalari va "Ozbek klassik musiqasi ham uning tarixi" risolasi bilan XX asr o'zbek musiqashunoslik fanini boshlab beradi. Abdurauf Fitratning musiqashunoslikka kirib kelishi Abdurauf Fitratning ilm yo'lida qilayotgan ishlari Buxoro Kompartiyasi tomonidan qoralandi va ushbu qarorga muvofiq Buxoro hukumati tarkibida Fitratning chiqishi barcha lavozimlardan chetlatilishi va uning Buxorodan haydalishi Abdurauf Fitratning siyosiy faoliyatiga qaysidir ma'noda yakun topdi. Shundan so'ng Abdurauf Fitrat o'zini ilmiy hamda o'qituvchilik faoliyatiga bag'ishladi. Moskvaga ketgach Lazerov nomidagi "Sharqshunoslik Instituti", 20-yillarida esa Toshkentga ko'chib keladi. Samarqandda Pedagogika Institutida ishlaydi. Ayna o'sha davrda Abdurauf Fitratning o'zbek musiqa san'ati sohasidagi ishlari Samarqandda milliy musiqa san'atini rivojlantirish va uni ommalashtirish bo'yicha faol ishlarni amalga oshiradi. Abdurauf Fitratning tashabbusida o'tkazilgan Musiqa va xoreografiya ilmiy tadqiqot instituti tashkil etilgan bo'lib unga birinchi marta N.N.Mironov rahbarlik qiladi. Institut bitiruvchilaridan biri bo'lgan M.Burxonov Abdurauf Fitratning institutidagi o'qish, imtihonlarida qatnashganini iliq xotira sifatida eslaydi. 1927-yilda Abdurauf Fitratning musiqaga oid yagona yirik tadqiqoti bo'lmish "Ozbek klassik musiqasi va uning tarixi" arab yozuvida kitobni o'zbek tilida, o'z nihoyasiga yetkazadi. Ushbu kitobda o'zbek musiqasiga bo'lgan ehtiyoj uning qadr qimmatini va uni millatning qadryati sifatida qadrlash zarurati, o'zbek milliy musiqasining kelib chiqishi haqida, madaniyati haqida ma'lumotlar keltirilgan. Eng avvalo shuni ta'kidlash joizki, ulug' marifatparvar bobomiz Abdurauf Fitrat o'zining musiqa to'g'risida maqolalari hamda "Ozbek klassik musiqasi va uning tarixi" nomli risolasi nomi bilan XX asr o'zbek musiqashunosligining tamal toshini qo'yishga intildi. Ma'lumki bizda o'zbek adabiyot va musiqiy merosiga nisbatan ilk marotaba "klassik" tushunchasini Abdurauf Fitrat o'zining "Adabiyot Qoidalari" asarida kiritadi. "Klassik" darajasini ta'kidlash uchun Abdurauf Fitrat avvalo, "Adabiyot qoidalari" risolasida "sanat" tushunchasiga umumiy tarif beradi. *"Sanat" lug'atda hunar demakdirkim, bir narsani yaxshi ishlab chiqarishdan iboratdir*⁴.

Abdurauf Fitrat nazdida san'at deyilganda avvalo, biror bir ezgu maqsadga xizmat qiladigan hunar-ishdir. Ammo, tanbur yoki dutor cholg'usini yasash san'ati bilan tanburda muayyan bir kuyni masalan, *"Iroq"ni ijro etish sanati doirasida o'ziga xos farq borligini ham ta'kidlaydi. Binobarin, tanbur cholg'uning san'at sifatidagi yaxshiligi biror ishga yaraganligi bo'lsa, Iroq kuyining yaxshiligi uning insonga ma'naviy ta'sir etish hamda inson ongini to'liqlashtirishidir*⁵, deb xulosa qiladi. Abdurauf Fitrat o'z risolasida

⁴ Tanlangan asarlar: Darslik va o'quv qo'llanmalari, ilmiy maqola va tadqiqotlar /Abdurauf Fitrat; Mas'ul muharrir B. Qosimov; Nashrga tayyorlovchi va izohlar muallifi H. Boltaboyev. — T.: «Ma'naviyat», 2009. — 11b.

⁵ Tanlangan asarlar: Darslik va o'quv qo'llanmalari, ilmiy maqola va tadqiqotlar /Abdurauf Fitrat; Mas'ul muharrir B. Qosimov; Nashrga tayyorlovchi va izohlar muallifi H. Boltaboyev. — T.: «Ma'naviyat», 2009. — 84

bugunki kun uchun muhim ahamyat kasb etadigan “el kuylari”, “el ashulalari”, “olti qator kuylari” yoki etnograf, kompazitor V.Uspenskiyga nisbatan “ozod sanatkori” kabi iboralarni qoʻllaganligi ham qiziqarlidir.

Keyingi eng muhim nuqtalardan biri Abdurauf Fitrat tomonidan bot bot takrorlangan Shashmaqom bayrogʻi ostiga kirmagan el kuylari xususida boʻlib, xalq ogʻzaki ijodi namunalari “yopiq tizim” oʻlchovida boʻlgan holda “el kuylari” yoki “termalari” ekanligi va bu xususida tegishli nazariy maʼlumotlar yoʻq deya aytib oʻtgan. 1925-yilda I.Gʻ.Zafariy va M.Yunus (Elbek)larning “El ashulalari” toʻplam nashrida oʻz aksini topgan. “Yallama Yorim”, “Dogʻimga yet”, “Gulyor”, “Alla”, “Aliyor Alla”, “Omon Omon”, “Yor yor” kabi namunalarni sanab oʻtadi va ularning misralaridagi eng jonli, koʻp qoʻllanadigan soʻzlardan asarning nomi kelib chiqishini taʼkidlash bilan chegaralanadi. Eng muhim jihati Abdurauf Fitrat mazkur el kuylarimizni tekshirish, ohanglarini buzmasdan notaga solish lozimligini hayajon bilan taʼkidlaydi. Abdurauf Fitrat 1928- yilda shu davrda Oʻzbekistonning poytaxti bolib turgan Samarqand shahrida nafaqat musiqa va raqs institutini oyoqqa qoʻyishda faol ishtirok etdi, balki gʻoyaviy ermakdosh oʻrnida ulkan jonbozlik koʻrsatganligini alohida eʼtirof etish joiz. Abdurauf Fitrat ayni adabiyot va nazariy asarlari ham juda mashhur hisoblanadi. Abdurauf Fitrat zullisonayn adib, shoir hisoblanadi. Istanbuldagi toʻrt yillik taʼlimi davomida faqat forsiy tilda ijod qilgan. Koʻp oʻtmay u drammaturgiya va prozada ham sinab koʻrdi. U “Munozara” (dastlabki nomi “Hindistonda bir farangi ila Buxorolik bir mudarrising bir necha masalalar ham usuli jadid xususida qilgan munozarasi”) asarini Turkiyaga borishdan oldin 1905-1907- yillarda yaratgan. “Sayha”, “Chorlov”, “Nara” fors tilida yozadi. “Munozara” va “Sayha” asarlari XX asr boshlarida Turkistondagi milliy uygʻonish harakatining norasmiy dasturi bolib xizmat qilgan va yoshlar dunyoqarashining keskin oʻzgarishi va ularning jadidlar safiga kelib qoʻshilishiga sabab boʻlgan. Keyinchalik bu asarlar orqali Abdurauf Fitratni millatchilikda ayblashgan.

Abdurauf Fitrat xususan ashulaga tarif berar ekan “*Kuy ohang bilan oʻqiladigan sheʼrlar, tizimlarga ashula deyiladi. Ashula koʻproq milliy (barmoq) vaznda boʻladir*”⁶ deyilgan taʼrif fikrimizcha bugungi kun musiqashunosligi uchun juda ahamiyatli.

1993-yilda “Oʻzbek klassik musiqa va uning tarixi” kitobining krill xatidagi nashri yangi izohlar bilan chop etiladi. Ushbu risoladagi mavzularni oʻrganib chiqib shuni aytish mumkinki “Abdurauf Fitrat musiqa ilmiga, eng avvalo, nazariy tomondan yondashgan va oʻtmish allomalariga payravlik qilib, ularning musiqiy risolalarini chuqur oʻrganish yoʻli bilan tegishli xulosalar chiqarishga intilgan alloma sifatida maydonga chiqadi. Shunga koʻra uning yaxshiligini afzalligini goʻzallik deb ataydi va bu kabi sanʼatlarni umuman goʻzal sanʼatlar deyilishini taʼkidlaydi : - “yurak, fikr, tuygʻu toʻlqinlarini soʻz, boʻyov (rang boyoʻq) shakl, harf, harakat kabi tovar (material)lar yordami bilan jonlantira chiqib, boshqalarda ham shu toʻlqinni yaratmoq hunariga –goʻzal sanʼatlar deyidilar” deb taʼrif berdi.

Ular jami oltita:

muhammad B. Qosimov; Nashrga tayyorlovchi va izohlar muallifi H. Boltaboyev. — T.: «Maʼnaviyat», 2009. — 12 b.

⁶ A.Fitrat “Oʻzbek klassik musiqa va uning tarixi” T.: “Fan” nashriyoti 1994y-56 b.

- 1.Musiqiy,
- 2.Rasm,
- 3.Haykalchilik,
- 4.Me'morchilik,
5. O'yun,
- 6.Adabiyot.

Keskin siyosiy o'zgarishlar natijasida vujudga kelgan Abdurauf Fitratning "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" risolasi milliy merosning qonuniyatlari jo bo'lgan, o'tmish va yangicha zamon mafkuralari mujassamlashgan ulkan tadqiqot namunasidir. U o'zbek musiqasining yorqin shakli –Shashmaqom timsolida mintaqamiz musiqiy salohiyatini o'rganish borasidagi yangi o'zbek musiqashunosligining debochasi sifatida benazir ma'naviy boylik hamdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. A.Fitrat "Adabiyot qoidalari " Nashrga tayyorlovchi H.Boltayev
2. A.Fitratning "O'zek klassik musiqasi va uning tarixi " T."Fan" nashriyoti 1996- yil 56- b.
3. "MUsiqa madaniyati va uning hayotdagi o'rni " <https://cyberleninka.ru>
4. <http://interscience.uz>

IJTIMOIIY FANLAR

SHAHARISABZ VA UNING ATROFLARINI SUG'ORILISH TARIXIDAN (XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARI)

*Orziev Mahmud Zaynievich, Buxoro davlat universiteti "Jahon tarixi", kafedrası
dotsenti t.f.f.d. (PhD)*

*Jumaev Alibek Botirovich, Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
kholmurodov@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asrning kkinchi yarmi – XX asrning boshlarida Buxoro amirligining o'rta qismida joylashgan Shahrisabz vodiysi (Shahrisabz, Kitob, Yakkabog', Chiroqchi bekliklari) va unga tutag yerlarni gidrografiya, gidrologiyasi, irrigatsion holati, yerlarni an'anaviy uslubda sug'orish ishlariing ahvoli bilan bog'liq jarayonlar tahlil qilinadi. Shuningdek, Shahrisabz atrofidagi tog'lilar va ularning cho'qqilaridagi muzlilar, yomg'ir va buloq suvlaridan hosil bo'ladigan daryochalar, soyliklar, ularning boshlanish joylari, bir-biri bilan qo'shilishi, a'lum bir hududda, ya'ni qo'shilgan joyida, tog' daralaridan o'tganda, bir manzildan ikkinchi manzilga o'tganda nomlarining o'zgarishi, rmoqlarga bo'linishi, sug'orish jarayonida qay darajada ishtirok etishi, suv hajmi, oqim tezligi kabi masalalar manbalar asosida tahlil qilingan. Shahrisabz va unga tutash yerlarning suvga mo'lligi, sug'orilish jarayonlarining katta qiyinchiliklarsiz amalga oshirilishi turli dehqonchilik mahsulotlarining mo'l bo'lishi, Shahrisabz va Kitob beklarining daromadlari, xiroj va zakotning hajmi, Shahrisabz botmonining Buxoro botmonidan og'irligi, hamisha mo'l hosil olinishi va bug'doyni Buxoro va Xivaga olib ketilishi, Shahrisabzning g'arbiy qismidagi Chiroqchiga tutash yerlaridagina suv tanqisligi bir qadar sezilib turishi sabablari kbilarni tarixiy manba va adabiyotlardagi ma'lumotlar asosida qiyosiy tahlilqilingan.

Kalit so'zlar: gidrografiya, gidrologik, irrigatsiya, mo'l hosil, sun'iy sug'orish, la'lmi, Bishirsuv, tor dara, irmoq, qo'shilish, botmon, suvni taqsimlash

ИЗ ИСТОРИИ ОРОШЕНИЯ ШАХРИСАБЗА И ЕГО ОКРУЖЕНИЙ (КОНЕЦ XIX - НАЧАЛО XX ВЕКА)

*Орзиев Махмуд Зайниевич, доцент кафедры «Всемирной истории» Бухарского
государственного университета, к.э.н. (Кандидат наук)*

*Джумаев Алибек Ботирович, преподаватель Бухарского государственного
педагогического института*

kholmurodov@gmail.com

Аннотация: В данной статье рассмотрены гидрография, гидрология, состояние орошения Шахрисабзской долины (холмы Шахрисабз, Китаб, Яккабог, Чиракчи), расположенной в средней части Бухарского эмирата, во второй половине XIX - начале XIX в. Обсуждаются XX век и сопредельные земли, анализируются процессы, связанные с состоянием вашего творчества. Также горы вокруг Шахрисабза и ледники на их вершинах, реки и ручьи, образовавшиеся из дождевых и родниковых вод, их исходные

точки, их слияния, на определенной территории, т.е. такие вопросы, как изменение названий в местах соединения, прохождения через горные ущелья при перемещении из одного места в другое разделяются на СКО, в какой степени оно участвует в оросительном процессе, объем воды и скорость течения анализируются по источникам. Обилие воды в Шахрисабзе и прилегающих к нему землях, осуществление ирригационных процессов без особых затруднений, обилие различной сельскохозяйственной продукции, доходы Шахрисабза и Китабского попрошайничества, размер хироджа и закята, вес Шахрисабзской почвы по сравнению с той Бухары, всегда. На основе исторических источников и сведений из литературы были сравнительно проанализированы причины уборки и перевозки пшеницы в Бухару и Хиву, нехватки воды в западной части Шахрисабза, прилегающей к Чиракчи.

Ключевые слова: Гидрография, гидрологический, орошение, обильный урожай, искусственное орошение, засуха, Биширсув, узкое ущелье, приток, впадение, бассейн, водораспределение.

FROM THE HISTORY OF IRRIGATION OF SHAHRISABZ AND ITS ENVIRONS (END OF THE XIX CENTURY - BEGINNING OF THE XX CENTURY)

Orziev Mahmud Zaynievich, associate professor of the "World History" department of Bukhara State University, Ph.D. (PhD)

Jumaev Alibek Botirovich, teacher of Bukhara State Pedagogical Institute
kholmurodov@gmail.com

Annotation: In this article, the hydrography, hydrology, irrigation condition of the Shahrisabz valley (Shahrisabz, Kitab, Yakkabog', Chirakchi hills) located in the middle part of the Bukhara Emirate in the second half of the 19th century - the beginning of the 20th century and the adjacent lands are discussed. the processes related to the state of your work are analyzed. Also, the mountains around Shakhrisabz and glaciers on their peaks, rivers and streams formed from rain and spring water, their starting points, their confluence, in a certain area, i.e. Issues such as the change of names at the point of joining, passing through mountain gorges, when moving from one location to another, dividing into rms, to what extent it participates in the irrigation process, water volume, and flow speed are analyzed based on the sources. The abundance of water in Shahrisabz and its adjacent lands, the implementation of irrigation processes without major difficulties, the abundance of various agricultural products, the incomes of Shahrisabz and Kitab begs, the amount of khiroj and zakat, the weight of Shahrisabz soil compared to that of Bukhara, always. The reasons for harvesting and transporting wheat to Bukhara and Khiva, the water shortage in the western part of Shahrisabz, adjacent to Chirakchi, were comparatively analyzed based on historical sources and information from the literature.

Key words: hydrography, hydrological, irrigation, bountiful harvest, artificial irrigation, drought, Bishirsuv, narrow gorge, tributary, confluence, basin, water distribution

Kirish. Shahrisabz va unga tutash yerlar Buxoro amirligiga tarixning barcha davrlarida ham bo'ynsunavermagan. Shu sababli Rossiya imperiyasi tomonidan Buxoro amirligi yarim qaram davlatga aylantirilgunga qadar Shahrisabz vodiysida dehqonchilik qilish, yerlarning ummuy miqdori, suv bilan ta'minlaydigan manbalar, ularning qancha maydonni suv bilan ta'minlay olishiga oid ma'lumotlar to'liq

saqlanmagan. XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Shahrisabz atroflarini tabiiy, gidrologik, geologik o'rganishlar boshlangan. Shu jumladan suv bilan ta'minlanish darajasi ham har tomonlama o'rganilib, tahlil qilinganligini ko'rish mumkin.

Adabiyotlar sharhi. Mavzuni mazmunan yoritishda xronologik chegara nuqtai-nazaridan kelib chiqib, asosan shu davr uchun muhim manba bo'lgan "Turkestanskiy sbornik" ("Turkiston to'plami") materiallaridan foydalanishga harakat qildik. Jumladan, ushbu to'plamdagi 549 todagi V.V. Bartoldning "Turkiston o'lkasini sug'orilish tarixiga oid" izlanishlarini, I.Bekchurinning "Shahrisabz o'lkasi Jo'rabek va Bobobek ma'lumotlari asosida" maqolasi, N.P. Petravskagoning "Mahalliy irrigatsiya va suvni taqsimlanishga oid" maqolasi va boshqalarni keltirib o'tish maqsadga muvofiq. Rossiya imperiyasi hukumronligi davrida Buxoro amirligi xo'jalik va iqtisodiy jihatdan o'rgangan D.N. Logofetning "Buxoro xonligi Rossiya hukumronligi ostida", "Buxoroning tog' va tekistliklarida", "Huquqsiz mamlakat. Buxoro xonligi va uning hozirgi holati" kabi manbaviy ahamiyatga ega adabiyotlaridagi ma'lumotlarni va sobiq sovet hokimiyati yillarida ilmiy izlanishlar olib borgan A.Madjlisovning "XIX asrning oxiri – XX asr boshlarida Sharqiy Buxoroda agrar munosabatlar" asari va T.G. Tuxtametovning "XX asr boshlarida Rossiya va Buxoro amirligi" kabi asarlar, ilmiy izlanishlar natijalaridan foydalanildi.

Natijalar va munozaralar. XIX asrning ikkinchi yarmida Buxoro amirligi Rossiya imperiyasining vassal davlati bo'lib, ishlab chiqarish, sanoat sekin rivojlangan. Rossiya imperiyasi ma'murlari esa, Buxoro amirligini agrar davlat bo'lib, o'zlari uchun xomashyo yetkazib beradigan o'lkaga aylantirishga harakat qilganlar. Ayniqsa, paxta xomashyosini yetishtirish targ'ib qilingan bo'lib, amirlikning bo'sh yotgan yerlari va ularni sug'orish imkoniyatlari o'rganila boshlangan. Shu tariqa XX asrning boshlarida Buxoro amirligidagi foydalanish mumkin bo'lgan yerlarning umumiy miqdori aniqlangan bo'lib, ekin yerlarining 57,5% yerlari sug'orma dehqonchilik va 42,5% yerlari la'lmī yerlar bo'lganligi tarixiy adabiyotlarda qayd etib o'tilgan[9. 93]. Shuningdek, amirlik xazinasi ham asosan dehqonchilik qilinadigan yerlardan olingan soliqlar evaziga to'ldirilgan. Shariat hukmiga ko'ra, sug'oriladigan yerlardan xirojni hosilning 1/10 qismi, lalmī yerlardan 1/60 qismini olish tavsiya etilgan[5. 48]. Ammo, bu hukumga doim ham amal qilinmagan hosilning 1/5 va undan ham ko'proq qismlari soliq sifatida tortib olingan.

Sug'oriladigan yerlarda suv miqdorini aniqlash va suv sarfi hisobini yuritish ishlari ham o'ziga xos bo'lib, O'rta Osiyoda suv hajmini "tosh" yoki "tegirmon" bilan o'lchaganlar. Bir yoki ikki tosh yoki tegirmon suvni o'lchash tartibi quyidagicha bo'lgan. Agar ariq kengligi 0,5 arshin, chuqurligi ham 0,5 arshin bo'lsa, u holda ariqda bir tosh suv oqmoqda deb hisoblangan. Agar, kengligi 0,5 arshin, chuqurligi 1 arshin bo'lsa, ariqda 4 tosh suv oqyapti deb hisoblangan. Tosh yoki tegirmonning hajmi Buxoroning turli yerlarida turlicha bo'lib, 0,38-20,43 kub futni tashkil qilgan[7. 200-202]. Dehqonlar ariqlardagi suvlardan foydalanib ekinlarini sug'organliklari uchun Obpuli solig'ini to'laganlar. Amirlikning quyi qismida Obipuli solig'i 10 tanga, o'rta qismida 25 tanga, yuqori qismida 35 tanga bo'lganligi tarixiy adabiyotlarda keltirib o'tilgan[6. 199]. Bu esa Buxoro amirligi hududlarida suv bir xilda bo'lmaganligini amirlikning yuqori qismida suv tanqis bo'lganligini ham ko'rsatib bergan.

Buxoro amirligining o'rta qismida joylashgan Shahrisabz va uning atrofidagi hududlarda ham suv tekis taqsimlanmagan. Shahrisabz bekligining umumiy maydoni 1300 kvadrat vyorst (vyorst-1100 metr) bo'lib, sharqdan g'arbga qarab 65 vyorst, shimoldan janubga qarab 20 vyorstga cho'zilgan. Vodiyning uch tomoni tog'lar bilan o'ralgan bo'lib, g'arbiy tomoni tekistliklarga tutashgan va shu tomondan Buxoro amiri qo'l ostidagi Chiroqchi qal'asi bilan tutashgan. Shuningdek, sug'orish ishlarida ko'pdan-ko'p daryochak va soylardan foydalanilgan. G'arbiy qismidagi yerlarni Oq daryodan sun'iy sug'orish inshootlari bilan amalga oshirilgan. Ushbu hududda suv tanqisligi sezilib, qurg'oqchilik yillarida aholi qiyinchilik bilan sug'orish ishlarini amalga oshirgan[2. 84]. Shahrisabz va uning atroflari Buxoro amirligining eng suvga mo'l va obod vohalaridan biri bo'lib hisoblangan.

Shahrisabz hududini sug'orish ishlarida Qashqadaryo, Oq daryo, Jinni daryo va Tanxoz daryo va ulardan qazib chiqarilgan ariq-kanallar suvlaridan foydalanilgan. Qashqadaryo, Oq daryo, Jinni daryolar Shahrisabzga qo'shni bo'lgan Mog'iyon bekligi hududidagi tog'laridan boshlangan. Qashqadaryo Bashir darasidan, Oq daryo Toshko'prik darasidan, Jinni daryo Jauss darasidan, Tanxozdaryo esa Hisor tog'laridan boshlangan. Ushbu daryolarning to'rttovi ham janubiy-g'arb tomonga qarab oqqan. Oq daryo Shahrisabz qal'asidan 10 vyorst uzoqlikda ikki irmoqqa bo'lingan. O'ng irmoq Kitob tomonga burilib, qal'a janubi atrofidan oqib o'tgan. So'l irmoq Shahrisabzni shimoliy tomondan aylanib o'tgan. Ikki irmoq ham Kitobdan to'rt vyorst g'arbda qayta birlashgan va g'arbga qarab oqqan. Qarshi shahri yaqinida qumlarga singib ketgan. Qashqadaryo Kitob va Shahrisabzning umumiy devorlari shimolidan oqib o'tgan. Tanxoz daryo Shahrisabz janubidan oqib o'tib, Oq daryo va yana quyiroqda Qashqadaryoga quyilgan. Jinni daryo daradan Duoba qishlog'i yonidan chiqib, Kitob yuqorisida Qashqadaryo bilan qo'shilgan[2. 85]. Bu Shahrisabz hududidan oqib o'tuvchi asosiy daryolar va ular sug'oradigan hududlar bo'lib hisoblangan.

Shahrisabzga Farob bekligi hududidan Bashirsuv kirib kelgan. Bu beklik sharqdan g'arbga tomon 15 vyorst, shimoldan janubga tomon 13 vyorstga cho'zilgan bo'lib, taxminan 200 kv. vyorst maydonni egallagan. Shimolda Tunyurluk tog'lari Urgutdan ajratib tursa, janubda yetti ming fut balandlikdagi tog'lar Kitob bekligidan ajratib turgan. Sharqda dovon yaqinida Xundi va Qandibos daryolari qo'shilish joyigacha bo'lgan yerlar beklik hududi Farob hisoblangan. Bir necha mayda tog' daryolari beklik hududini sug'organ va ular o'zaro birlashib, Farobdaryoni hosil qilgan. Bu daryo Shahrisabz hududiga Bishirsuv nomi bilan o'tgan. Daryoning boshlanishi Obi Xundi suvi deb hisoblanadi. U Shum Raxna deb nomlanuvi Farobdan o'n vyorst sharqdagi tog' qoyasidan boshlangan. Daryo avval shimolga keyin g'arbga oqib, burilishdan keyin Kandibos daryosi unga quyilgan. Bu daryoni Xo'ja Mansur degan nomi ham bo'lib, qirg'oq yaqinidagi mozorga dafn etilgan avliyo nomidan olingan. Shundan so'ng, daryo Farobga kirgan va bu yerda Qoratosh nomli suvga mo'l daryocha unga qo'shilgan. Farob hududida yana Uchko'l, Qorateginsuv daryolari ham unga qo'shilgan[10. 54].

Shahrisabz viloyatini suv bilan ta'minlaydigan yana bir muhim daryo Farob tomondan oqib kelgan. Farob olti ming fut balandlikda bo'lganligi sababli uning yerlari ko'p qismi lalmi bo'lgan. Farob, Shahrisabz, Kitob yerlari suvga mo'l bo'lgan va

hamisha mo'l hosil olingan. 1870 yilda Zarafshon vohasida qurg'oqchilik bo'lganda Farobliklar bug'doyni botmonini olti rublga ko'targan. Qurg'oqchilik bo'lmagan yillarda bug'doyni botmoni to'rt rubl bo'lgan. Farobda ham Shahrisabz botmoni qo'llangan va Buxoro botmonidan katta bo'lgan. Farob bekligi Sharqda Mog'iyon bekligi bilan chegaradosh. Beklik shu nomli tog' va daryo nomidan olingan. Shuningdek, G'arbda Shahrisabz, Janubda Hisor bekliliklari bilan Sharqda Kshtut bekligi bilan chegaradosh bo'lgan. Mog'iyon bekligi butun shu daryo nomi bilan ataluvchi vohadan iborat bo'lgan. Mog'iyon ikki Mog'iyon va Shin daryolarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. Ularning har ikkalasi ham Hisor tog'laridan boshlangan. Mog'iyondaryo boshlanish joyi esa hazor chashma bo'lib, yo'l-yo'lakay unga so'l tomondan Hazrat sulton yonida Gurdak daryosi qo'shilgan. Hazrat Sulton darasiga yaqinlashgach, yoyilib oqishdan to'xtab shiddatli oqib o'tgan va Shahrisabz hududida Jinni daryo, Oq daryoga aylangan[10. 60]. Quyiroqda umumiy Qashqadaryo nomi bilan oqqan. Ammo, bu xususida keyinroq to'xtalib o'tamiz.

Shahrisabzdan Chiroqchiga tomon boriladigan yo'l bo'yida Yakkabog'daryo yoki Qizildaryo Shahrisabz vodiysidagi so'nggi katta suv havzasidan bo'lib, Qizildaryo o'rta asr muarrixlari asarlarida Xurkusht nomi bilan ham tilga olingan. Qizildaryo haqida ma'lumot berib D.N. Logofet undan chiqarilgan tig'iz ariqlar ko'z ilg'amaz yerlarga sug'orishga oid fikrlarni keltirgan[4. 543].

Shahrisabzni suv bilan ta'minlaydigan Tamshush daryochasi yetib borish qiyin bo'lgan Hisor tog'laridan bosh olgan. G'arbga shiddat bilan oqib borgan va Shahrisabz yerlarini sug'orishga xizmat qilgan[8. 157]. Shuningdek, Tamshush daryosidan g'arbga qarab olti vyorst to'g'ri yurilsa, Urtshor daryochasiga chiqilgan. U Ommag'on, Chopux va uning atroflarini sug'organ. Malchug daryochasi asosan Musabozor qishlog'ini sug'organ. Qizilsuv daryosi Ommag'on yaqinida Hisor tog' cho'qqilari bilan o'rab olingan. Ommag'ondan uch vyorst uzoqlikdagi qoyadan Shahrisabz va Qizilsuv daryosining go'zal manzarasi ko'zga tashlanib turgan. Qizilsuv daryosi suvlari Mlati, Yangi, Xitoy, Kamar va Shahrisabzning boshqa qishloqlarini yashil bog'-rog'larga cho'ktirib yuborgan[8. 158-159]. Shuningdek, Hisor tog'i muzligidan boshlangan Xo'ja-Aacha-Burun daryochasi Toshqo'rg'on qishlog'idan boshlab Qizilsuv nomini olgan[8. 161]. Qizilsuv daryosi sug'oradigan shahrisabzs qishloqlarini nomlarini yuqorida keltirib o'tdik.

Shahrisabzdan oqib o'tgan Tanxoz, Jinni, Oq daryolar quyiroqda Qashqadaryo nomni olgan bo'lib, nafaqat Shahrisabz, balki deyarli butun Qashqadaryo hududlarini sug'orishda katta ahamiyatga ega bo'lgan. Bu daryo va uning irmoqlari Shahrisabz, Kitob, Yakkabog', Chiroqchi, G'uzor, Qarshi hududlarida 600.000 desyatinadan ortiqroq yerni sug'orishi xususidagi fikr-mulohazalarni D.N. Logofet keltirib o'tganligini ko'ramiz[3. 78]. Taniqli olim, akademik V.V. Bartold izlanishlarida, Qashqadaryo XIX asr oxiri – XX asr boshlarida ham Qarshi shahriga juda kam suv olib kelgan. Bartold Qashqadaryoni Qorako'lgacha oqib borganiga oid ma'lumotlarni manbalarda topa olmaganligini yozib qoldirgan[1. 63a]. Demak, XIX asr ikkinchi yarmida hozirgi Qarshi atroflari suv bilan bog'liq muammolarga duch kela boshlagan.

Shahrisabz va unga tutash yerlarning suvga mo'lligi, ma'lum bir miqdorda la'lmi yerlarining bo'lishi vodiyni serdaromad va turli oziq-ovqat mahsulotlarining mo'l bo'lishiga sabab bo'lgan. Shahrisabz va Kitob beklarining ham daromadlari shunga

yarasha hisoblangan. Beklarning daromadlari xiroj, tanop va zakot soliqlaridan to'plangan. Katta ariqlarga yaqin yerlardan xiroj bug'doy va tariq hosilidan $\frac{1}{4}$ qismi, sholidan $\frac{1}{3}$ qism olingan bo'lsa, tog'oldi hududlari katta ariqlardan uzoqroq va lalmi yerlardan xiroj miqdori bug'doy va tariqdan $\frac{1}{5}$ qism olingan. Ammo, sholi miqdori o'zgarmagan. Shahrisabz begi yiliga o'n bir ming botmon (Shahrisabz botmoni Buxoro botmonidan ikki barobar ko'p ya'ni 16 pudni tashkil qilgan), Kitob begi o'n ming botmon daromad olgan. Zakot faqat chorvadan olingan bo'lib, har 100 bosh chorvadan 12,5 Buxoro tangasi miqdorini tashkil qilgan[2. 87]. Suvning mo'lligi bekliliklar daromadi o'z aksini topgan.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Buxoro amirligining Shahrisabz, Kitob bekliliklari va unga tutash hududlar o'zining suvga mo'lligi, tabiatining yumshoq, iliqligi ortidan gullab-yashnagan vodiya aylangan. Iqtisodiy jihatdan rivojlangan dehqonchilik va chorvachilikka ega bo'lgan hudud bo'lib, tog'-kon va og'ir sanoatning rivojlanishi uchun ham qulay shart-sharoitlarga ega bo'lgan. Ammo, amirlik tartiblari mavjud bo'lgan davrda irrigatsiya inshootlarini qurish va yanada sug'orma dehqonchilik ishlarini yanada kengroq rivojlantirish ishlariga yetarli e'tibor qaratilmagan. Shu sababli Buxoro amirligi hududlari ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan bir-biri bilan mustahkam aloqa o'rnata olmagan deb xulosa qilish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Бартольд В.В. К истории орошения Туркестана. Сост. В.В. Бартольд. – СПб. ГУЗ и З. Отдель земельных улучшений, 1914. // Туркестанский сборник. Т. 549. – 87 с.
2. Бекчурин И. Шахриябское владение по рассказам Джурабека и Бабабека // Туркестанский сборник Т. 60. – С. 84-92.
3. Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом: Т. 1-2 / Д. Н. Логофет. - СПб., Т. 2. - 1911. – 357 с.
4. Логофет Д.Н. В горах и на равнинах Бухары (очерки Средней Азии) / Д.Н. Логофет. - СПб.: [тип. Г.Шумахера и В.Брукера], 1913. - VII, 619 с.: ил.
5. Логофет Д.Н. Страна безправия. Бухарское ханства и его современного состояние. – С.-Петербург. 1909. – 239 с.
6. Маджлисов А. Аграрные отношения в восточной Бухаре в XIX – начале XX века. – Душанбе-Алм-Ата: Ирфон, 1967. - С. 199. – 330 с.
7. Петравского Н.П. Ирригация. Туземная обёма воды и способы деление её // Туркестанский сборник. Т. 527. – С. 198-205.
8. Трусов Рекогносцировка пути по Шахриябзу 1887. г. Ген. Штаба кап. Трусова. // Туркестанский сборник. Том. 544. - С. 149-165.
9. Тухтаметов Т.Г. Россия и Бухарский эмират в начале XX века. – Душанбе: Ирфон, 1977. - 206 с.
10. Федченко А. Заметки о Магианском бекстве. // Туркестанский сборник. Т. 60. – С. 53-68.

XIX ASRNING IKKINCHI YARMI-XX ASR BOSHIDA TURKISTONDA HUNARMANDCHILIK

*Qilichev Rajab Ergashovich, Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti, tarix fanlari
nomzodi*

Annotatsiya: mazkur maqolada XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshida Turkiston o'lkasida asrlar davomida mavjud bo'lgan hunarmandchilik sohalari, ishlab chiqariladigan mahsulot turlari, qo'llaniladigan xomashyo, hunarmandchilik mahsulotlarining xalq turmushidagi o'rnini, Turkiston hunarmandlarining xalqaro ko'rgazmalarda ishtiroki haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: hunarmandchilik, kulolchilik, naqqoashlik, san'at, ganchkorlik, zardo'zlik, ishlab chiqarish, an'analar, tarix, madaniyat, yodgorliklar.

РЕМЕСЛЕННИКИ ТУРКЕСТАНА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ 19 - НАЧАЛЕ 20 ВЕКА

*Киличев Раджаб Эргашович, доцент Бухарского государственного
педагогического института, кандидат исторических наук*

Аннотация: данная статья рассматривает вопросы развития ремесла, о разновидностях декоративно-прикладного искусства в Туркестанском крае во второй половине XIX и начале XX веков. Автор статьи считает, что культура Узбекистана одна из самых ярких и самобытных культур Востока. О самобытности и эксклюзивном творчестве народных мастеров, ремесленников, передающих свое умение из поколения в поколение. На протяжении многих веков ремесленники занимались гончарным и ювелирным делом, ткали прекрасные ткани и ковры, делали оружие и украшения, предметы быта и народные куклы.

Ключевые слова: ремесло, керамика, резьба, искусство, резьба по ганчу, золотошвей, производство, традиции, история, народ, культура, памятники.

HANDICRAFTSMEN IN TURKESTAN IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY AND THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

*Kilichev Rajab Ergashovich, associate professor of Bukhara State Pedagogical
Institute, candidate of historical sciences*

Annotation. This article examines the evolution of crafts, decorative and applied arts in Turkestan during the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. The author of the article believes that Uzbekistan's culture is one of the most vibrant and unique in the East. Concerning the uniqueness and creativity of folk craftsmen and artisans who pass down their skills from generation to generation. Pottery and jewelry, beautiful fabrics and carpets, weapons and jewelry, household items, and traditional dolls have all been made by artisans for centuries. Nowadays, the republic places a high value on national artisans. In recent years, the government of Uzbekistan has adopted resolutions aimed at reviving traditional trades and crafts.

Key words: craft, ceramics, carving, art, gesso carving, gold seamstresses, production, traditions, history, people, culture, monuments.

XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshida Turkiston o'lkasi shahar va qishloqlarida to'qimachilik, zargarlik, miskarlik, temirchilik, cho'yangarlik, bo'yrafoqlik, chirmangarlik, etikdo'zlik, mahsido'zlik, kavushdo'zlik, kulolchilik, beshiksozlik, sandiqsozlik, nonvoylik, holva-nisholdapazlik kabi yuzga yaqin hunarmandchilik sohalari mavjud bo'lib, qo'li gul usta hunarmandlar xalqimizning kundalik turmushida zarur bo'lgan turli-tuman mahsulotlarni tayyorlab, uning turmush darajasini yuksalishiga beqiyos hissa qo'shganlar.

XIX asrning 60-yillarida Turkistonda savdo holatini o'rgangan A.N Teterevnikov hunarmandchilikning asosan paxta va yarim ipak matolar tayyorlash sohalari rivojlanganini qayd etgan. Shaharlarda hunarmandchilik sohalari rivojlangan bo'lib, ular nafaqat mahsulot ishlab chiqarish balki uni sotish markazi ham edi. Masalan, XIX asrning 60-yillarida Toshkent bozorlarda har bir hunarmandchilik sohasiga ta'lluqli alohida rastalar va 4548 savdo-hunarmandchilik do'konlari bo'lgan. Masalan, Ko'rpa bozorda 60 ta, ko'rpa-gilam bozorda 10 ta, temirbozorda 60 ta savdo do'koni faoliyat ko'rsatgan. Taroq, angishvona va boshqa mayda buyumlar 150 do'konda tayyorlangan bo'lsa, 100 dan ortiq do'konlarda esa alocha, chit, bo'z, ro'mol, po'stinlar tayyorlangan. Etik, mahsi, kavush tayyorlanadigan do'konlar 100 ga yaqin bo'lgan. Taqa, mix, o'roq, arra va boshqa metall buyumlar tayyorlanadigan 60 ta do'kon mavjud bo'lgan bo'lsa, 60 ta do'konda kanaus, beqasam, astar matolar, paranji-chachvon, 50 ta do'konda esa qo'y-echki terisini oshlash, 32 ta do'konda xurjun, arqon, qop, qamchi, ot anjomlari va ko'plab mis idishlar tayyorlash bilan shug'ullanishgan. Egar-jabduq tayyorlashga ixtisoslashgan 30 ta, sham, sovun, noskadi, tamaki sotiladigan 20 ta, zargarlik do'konlari 20 ta bo'lgan[1,38-42-b.]. Kigiz bosishga ixtisoslashgan 15 ga yaqin korxonada 25 ga yaqin hunarmand faoliyat ko'rsatgan bo'lsa, Chorsu mahallasida 20 ga yaqin duradgorlik ustaxonalari bo'lgan [2,445-448-b.]. Beshyog'och mahallasidagi har 5 ta xonadonga bitta hunarmandchilik do'koni, har 10 xonadonga bitta savdo do'koni to'g'ri kelgan [3.] Hunarmandlar nafaqat ichki balki tashqi bozor uchun ham mahsulotlar tayyorlaganlarki, ushbu mahsulotlar savdo ahli tomonidan Rossiya, Xitoy, Afg'oniston, Hindiston, Eron kabi uzoq xorij davlatlariga hamda Buxoro, Xiva, Qo'qon xonliklari shahar va qishloqlariga olib borib sotilgan.

XX asr boshidagi hunarmandchilik ishlab chiqarishining hajmi to'g'risida statistik ma'lumotlar bir-biriga ancha zid. Statistika ma'lumotlarining hammasida faqat Turkiston o'lkasi shaharlaridagi hunarmandlarning sonigina ozmi-ko'pmi aniq ko'rsatilgan. Masalan, 1872, 1897-yillarda Toshkent shahrida o'tkazilgan aholini ro'yxatga olishda aholining turli ijtimoiy guruhlariga haqida quyidagi ma'lumotlarga ega bo'lingan. Unga ko'ra, 1872-yilda shaharda hunarmandlar 5340 ta, savdogarlar 3147 ta, dehqonlar 6640 ta, mardikor va qora ishchilar 3736 ta, ruhoniylar 301 ta bo'lgan bo'lsa [4, 247-b.], 1897-yilgi aholi ro'yxatiga qaraganda 15455 ta hunarmand, 8047 ta savdogar, 4137 ta dehqon, 472 ta ruhoni bo'lgan[5,85-86-v.]. Ushbu ma'lumotdan ko'rinib turibdiki Toshkentda XIX asr oxirlariga kelib, turli hunar sohalari bilan shug'ullanuvchilarning soni ortib borgan.1880-yil arxiv hujjatlariga ko'ra, Qo'qonda mavjud hunarmandchilik korxonalari 1382ta bo'lib, ularda 664 kishi mehnat qilgan va ishlab chiqarilgan mahsulot 143861 so'mni tashkil etgan bo'lsa [6,54-55-v.], 1882-yilda Andijon shahrida 1044 hunarmandchilik korxonalarida 1760 kishi faoliyat ko'rsatib,

ishlab chiqarish hajmi 154390 so'mni tashkil etgan. Qishloqlardagi hunarmandlarning sonini hisobga olishga unchalik e'tibor berilmagan. Buxoro va Xiva xonliklaridagi hunarmandlar to'g'risida esa ishonchli ma'lumotlar butunlay yo'q.

XIX asrning 70-yillarida Toshkent shahrini tadqiq qilgan P.Maevning yozishicha [7,262-264 b.], Shayxontohur dahasi shaharning shimoli-sharqida bo'lib, unga 48 mahalla kirgan. Mahallalar aholisining bir qismi egar-jabduqchilik, juvozchilik, cho'yangarlik bilan, bir qism aholi mato to'qish bilan shug'ullanishgan. Daha mahallalarida to'quvchilar do'konlari 567 ta bo'lgan. Sebzor shaharning shimoli-g'arbida bo'lib, u 38 mahalladan iborat bo'lgan. Aholisi etikdo'zlik, to'qimachilik, mato bo'yash-bo'yoqchilik bilan shug'ullangan. Ko'kcha shaharning g'arbida joylashgan bo'lib, aholisining katta qismi ko'nychilik bilan shug'ullangan. XIX asrning 60-yillarida 695 hunarmandchilik do'konlaridan 341 tasi ko'nychilik, 218 tasi etikdo'zlik, 7 tasi kulolchilik, 22 tasi tegirmonchilik, 22 juvozxonadan iborat bo'lgan. Ko'nychilik do'konlari keyinchalik Eski ko'nychilik yoki Bedabozor deb atalgan joydan shahar ma'muriyatining gigiena talablariga javob bermaydi degan talabi bilan Ko'kcha dahasidagi Jarariq bo'yiga, ko'chirilgan [2. 445 b.]. Lekin, shuni alohida ta'kidlash lozimki turli sabablarga ko'ra XX asrning birinchi choragida hunarmandchilik sohaları bilan shug'ullanuvchi kishilar miqdori turlicha bo'lganligini kuzatish mumkin. 1908-yilda Turkiston o'lkasining uchta viloyatida 32000 hunarmandchilik korxonalari bo'lib, ularda 65000 dan ortiq hunarmand faoliyat ko'rsatgan [8,107-108 b.]. 1910-yilgi ma'lumotga nazar tashlasak, Toshkentda 3671 ta hunarmandchilik do'konlari bo'lib, ularda 8096 kishi faoliyat ko'rsatib, ularning bir yillik ishlab chiqarish hajmi 2 187 700 so'mni tashkil etgan bo'lsa, 1911-yilda 3764 hunarmandchilik do'koni bo'lib, ularda 9120 kishi mehnat qilgan va ishlab chiqarish hajmi 3 276 ming so'mni tashkil etgan [9,121 b.].

Mustamlakachi ma'murlar shaharlarda asosiy e'tiborlarni paxta tozalash, yog', vino tayyorlash, sovun pishirishga qaratib, ko'plab ma'muriy binolar, katta-kichik zavod-fabrikalar, ustaxonalar, tegirmon va juvozxonalar barpo qilib, ularning hammasi o'lka boyliklarni xom ashyo yoki yarim tayyor mahsulot sifatida tashib ketishga mo'ljallangan edi. Mahalliy hunarmandchilik sohalarini takomillashtirishga, mahalliy aholi hayotida uning hali ham katta o'rin tutishi haqida o'ylab ko'rmaganlar. Buning oqibatida mahalliy hunarmandchilik sohaları qattiq zarbaga uchrab, inqiroz sari yuz tuta boshlagan. Masalan, 1885-yilda Toshkentda 37 ta fabrika-zavod tipidagi korxonalar bo'lib, ularda 680 600 so'mlik mahsulot ishlab chiqarilgan bo'lsa, hunarmandchilik korxonalari 514 ta bo'lib, ularda 174 200 so'mlik mahsulot tayyorlangan [10,107,110 v.]. Turkiston o'lkasida eng ko'p taraqqalagan va rivoj topgan hunarmandchilik sohalaridan biri to'qimachilik bo'lib, hunarmandlar paxta va pilla tolasidan chit, doka, atlas, xonatlas, beqasab, shohi, adras, duro'ya, yakro'ya kabi aholi turmushida keng qo'llaniladigan hamda katta miqdorda chetga chiqariladigan o'nlab xildagi matolar tayyorlashgan. Qariyb har bir uyda paxta va yarim ipak matolar ishlab chiqarish bilan shug'ullanilgan, ba'zi bir uylarda ushbu matolarni bo'yash uchun bo'yoqchilik yo'lga qo'yilgan [11,33-b.]. Pilla etishtirish va uni qayta ishlash mavsumiy bo'lib, etishtirilgan pilla xom ashyosining katta qismi chetga chiqarilgan. O'lkadagi pillani qayta ishlash korxonalarining 80 % Farg'ona vodiysida to'plangan bo'lib, shundan 40% Marg'ilon

hududlarida joylashgan edi. 1900-yilda Turkistondan chetga chiqarilgan 27508 pud ipakning 2582 pudi Farg'ona vodiysida etishtirilgan [12, 1-b.].

O'lka aholisi o'rtasida eng ko'p tarqalgan paxta matolar bo'z, qalami, chit bo'lgan. Bo'z qalin mato bo'lib, undan ko'ylak, lozim, yaktak, to'n, pashshaxona, to'n va xalatlarga astar, chitdan esa ko'rpa va to'nlar uchun astar, ko'rpacha, dasturxon, joynomoz, salla, belbog', kiyim-kechak tayyorlangan. XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshida paxtadan kalavalar tayyorlash bilan nafaqat o'troq, balki yarim ko'chmanchi aholi ham shug'ullangan. Mato ishlab chiqarish jarayoni juda sodda bo'lib qo'l kuchi bilan bajarilgan. Yigirish, matoni tayyorlash va pardozlash ishlari, nasldan-naslga o'tib kelgan juda ko'p maxsus bilim va malakani talab qilgan. Biz ko'rib chiqayotgan davrda hammada bo'lmasa ham, ko'pchilik mustaqil dehqon xo'jaliklarida xonaki to'quv dastgohlari bo'lib, ularda eng oddiy va qo'pol matolar to'qilgan. Shahar va yirik qishloqlarda sotish uchun turli-tuman matolar to'qiydigan korxonalar bo'lgan.

Turkistonda paxta matolardan tashqari, katta miqdorda adras, alocha, xonatlas, beqasab, shohi, qalg'ay kabi ipak va yarim ipak matolar ham tayyorlangan. Chor hukumati XIX asrning 70-yillarida 200 000 so'mlik kapitalga ega bo'lgan "Moskva-Toshkent shirkati"ni tuzadi va uning asosiy vazifasi Turkiston o'lkasi, Buxoro, Xiva xonliklari hududlarida ipakchilik korxonalari tashqil qilish, ijaraga olish orqali ko'plab miqdorda sifatli ipak va ipak matolarni Rossiya bozorlariga etkazib berish edi [13,3-v].

Turli er osti boyliklarini qazib olish Turkiston o'lkasi va xonliklarda ancha sust rivojlangan edi. Turkiston o'lkasida konchilik ishlari Rossiyadan hunarmandlarga kerakli metallning olib kelishi bilan to'xtab qolgan. Qorategin va Farg'onadan oltin, O'ratepa, Andijon, Ko'hitongdaryo vodiysidan qo'rg'oshin va kumush, Qoratorov, Chirchiq daryosi vodiysi, Farg'ona, Hisor, Boysunda temir, Qarshi bekligining janubiy-g'arbiy qismi, Ko'hna Urganch, Jumabozor, O'ratepa, Chinozda porox tayyorlash uchun selitra qazib olingan [14,16-b.]. Qo'qon xonligida juda oz miqdorda neft olingan. Undan asosan qo'tir dorisi tayyorlashda va poyabzaldo'zlikda foydalanganlar. Xonlikning janubiy tog' yonbag'irlaridan toshko'mir, oltingugurt, qo'rg'oshin, temir, achchiqtosh qazib olingan [15,53-v.].

XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshida Turkiston o'lkasida metallni qayta ishlash sohalari - temirchilik, cho'yangarlik, zargarlik, miskarlik, rextagarlik kabi sohalari keng tarqalgan bo'lib, ular o'z navbatida bir necha mayda sohalarga ajralgan edi. XIX asrda Shahrisabz, Kattaqo'rg'on va boshqa shaharlarda cho'yan va mis eritib idish tayyorlaydigan hunarmandchilik korxonalari bo'lgan. Temirchi ustaning asboblari turli kattalik va og'irlikdagi bolg'alar, ombir, sangdon, gira, bosqondan iborat bo'lgan. Temirchi usta eng og'ir va murakkab ishlarni bajarsa, xalfa og'ir bolg'a bilan buyumni bolg'alashda ustaga yordam berib turgan. SHogird esa bosqon yordamida o'choqdagi olovni alangalatib turgan. Temirchilikning yana bir sohasi qurol-yaroqsozlik bo'lib, urush paytlarida qurolsoz ustalar hukumatdan juda katta buyurtmalar olishgan. Tinchlik davrida esa ular pichoq, suvliq, taqa kabi mayda buyumlar yasash bilan kun kechirishgan. Qurolsozlik markazi Buxorodan keyingi o'rinda turgan Samarqand shahrida XIX asr o'rtalarida 15 ta qurolsozlik ustaxonasi bo'lib, shundan oltitasida malakali ustalar faoliyat ko'rsatgan. Samarqand Rossiya

tomonidan zabt etilgandan so'ng bosqinchi ma'muriyat qurol yasashni man qiladi [16,217-b.].

XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshida metallni qayta quyish sohalaridan biri rextagarlik bo'lib, ular manqal, katta-kichik qo'ng'iroqlar, dovot, tugma, usmajo'shak, surmadon, uzuk, uzangi, kamar to'qalari, choyjo'sh va oftobalar uchun dasta va qubbachalar, zulfin va to'qmoqchalar tayyorlashgan. Odatda mis buyumlarni uch xil mutaxassislikdagi ustalar tayyorlaganlar: qizil va sariq misdan idish yasash, uning ichki va sirtqi qismini qalaylashni miskar bajarsa, idishning dastasi, qopqog'ining qubbasi, tumshug'ining sonulasini rextagar bronzadan quygan, naqqosh-kandakor esa idishga turli naqsh va gullarni zarb qilgan. Toshkentda 14 ta miskarlik do'konlari bo'lib [2,341-b.]. ularda sariq, qizil misdan uy-ro'zg'orda turli maqsadlarda ishlatiladigan katta-kichik idishlarni "tabanok"-eritib quyish va "xoiskori"-bolg'alab yasash orqali tayyorlashgan. Odatda mis buyumlarni uch xil mutaxassislikdagi hunarmandalar yaratganlar: qizil va sariq misdan idish yasash, uning ichki va tashqi qismini qalaylash ishlarini miskar bajarsa, idishning dastasi, qopqog'ining qubbasi, tumshuq qismini rextagarlar bronzadan quyganlar, naqqosh-qandakor esa buyumga chiroyli xilma-xil naqshlarni zarb qilib bezagan. Miskarlar aholi ehtiyojini qondira oladigan juda xilma-xil buyumlar: choyjo'sh, oftoba, dastsho'y, obdasta, chilkalit, chiroq, surmadon, usmadon, qandob, nondon, manqal, ko'za, kosa, piyola, shamdon, kafgir, chelak, kashkul yasashgan [17,10-11-v.]. Mis idishlarga turli naqsh va gullar tasvirini tushirish kandakor tomonidan bajarilgan.

XIX-XX asr boshida butun Turkiston o'lkasida keng tarqalgan hunar sohalaridan biri zargarlik bo'lib, Toshkentda 70 ga yaqin zargar [18,9-b.] Samarqandda 23 ta [19,26-b.] zargar faoliyat ko'rsatishgan. Zargarlar tarozi, o'choq, sandon, manqal, qaychi, kirya, otashkurak, bolg'acha, turli qoliblar, muhr qalam, bosma dam, dahan dam kabi o'nlab ish qurollaridan foydalanishib, oltin, kumush, misdan turli-tuman qimmatbaho toshlar qadalgan zargarlik buyumlari-quloqqa taqiladigan turli tuman halqalar, qo'lga taqiladigan bilakuzuklar, uzuklar, ko'krak, bo'yin, sochga taqiladigan taqinchoqlar tayyorlashgan. V.Razvadovskiy ma'lumotiga qaraganda, zargar bir oyda 10 juft halqa tayyorlab, har birini 9-10 so'mdan, 5-8 dona kumush bilakuzuk tayyorlab, har bir donasini 7 so'm 50 tiyindan 12 so'mgacha sotgan. Zargarlarning turli buyumlar tayyorlashda qilgan xarajatlarini chiqarib tashlasak, bir oyda zargar daromadi 30-40 so'mni tashkil etgan.

O'lkaning barcha hududlarida katta miqdorda ot, qoramol, tuya, echki-qo'ylarning parvarishlanganligi hamda yovvoyi hayvonlar-bo'ri, tulki, olqor, yovvoyi mushuk, Buxoro bug'usi, kiyiklarning mavjudligi ko'nychilik sanoatining keng rivoj topishiga olib kelgan. Terini oshlash jarayonida chiqadigan badbo'y hid aholini bezovta qilmasligi hamda katta miqdorda suv va maydon kerak bo'lganligi sababli ko'nychilar o'z korxonalarini shaharlar tashqarisida qurganlar. Ular terini oshlashda ariq, hovuz(terini ivitish va chayish uchun), teri quritiladigan o'choqli uy, ayvon, o'choq, katta qozon, nova, dudxona, taracho'b, doryog'och, sholcho'b, g'alvir, xossupurgi, qilsupurgi kabi asboblari, ishqor, tuz, taron, qatiq, suzma, zok, ohak, charvi, jo'sha, tezak, somon, xas-cho'blardan foydalanishgan. Ko'nychilar tayyorlagan turli-tuman charmdan etik, mahsi, kavush, qop, mesh, charm qutti-yaxdon, egar-jabduq, kitob

muqovalari, kamar, charm yostiq, dumbira, sanoch va h.tayyorlangan. . Agar 1871-yilda shaharda 341 ta ko'nychilik korxonasi bo'lgan bo'lsa [7,264-b.], 1885-yilga kelib 152 ta hunarmand faoliyat ko'rsatadigan 76 ta do'kon [20,195-b.] 1892-yilda esa bor-yo'g'i 66 ta do'kon qolgan [21,25-v.]. Ko'nychilar sigir, buzoq, ho'kiz, qo'y-echki, tuya, qo'tos va boshqa hayvonlarning terilarini oshlab, charm tayyorlashgan. XX asr boshida shaharda bor-yo'g'i 50 ga yaqin ko'nychilik korxonasi bo'lib, ularning har birida 2-3 tadan hunarmand bo'lgan. Har bir ko'nychilik korxonasida bir yilda 200 000 so'mlik, 120 000 yaqin teri oshlanib, hunarmandlarning daromadi 200 so'mga yaqin bo'lgan [2,447-b.]. Ko'p hollarda ko'nychilar ma'lum bir hayvon terisini oshlashga ixtisoslashgan bo'lib, bu ularning mahoratining yanada oshishiga hamda bir-birining noniga sherik bo'lishning oldini olgan. Masalan XX asr boshida Toshkentda qo'y-echki terisini oshlovchi 30 ta hunarmand bo'lgan. Tayyorlangan har bir echki-qo'y charmi 2 so'm 20 tiyingacha sotilgan [18,16-b].

Turli-tuman poyabzal tayyorlash bilan etikdo'z, mahsido'z, kavushdo'zlar shug'ullangan. Ular tomonidan kavsar, no'g'oy, pattoyi, charmdastak, amirkon kavushlar, toshtovon, no'g'oy, mukki etik, mahsi va choriq tikilgan. Poyabzaldo'zlarning ish qurollari juda oddiy bo'lib, ular bigiz, igna, buranda va gazan pichoqlar, mexlos, ombir, turli qalinlik va rangdagi iplar, dazgir, quva, turli kattalikdagi oxircho'b, shoncho'b kabi yog'och qolib, yog'och va charm andozalardan iborat bo'lgan.

Turkiston o'lkasi Rossiya tomonidan zabt etilgandan so'ng o'lka boyliklarini talash va tashib ketishda rus ma'murlari Rossiya imperiyasining turli hududlarida o'tkazilgan ko'rgazmalardan umumli foydalanishgan. Turkiston hunarmandlari tomonidan tayyorlangan mahsulotlarni namoyishi ilk bor 1867-yilda Moskvada rus etnografiyasiga bag'ishlab o'tkazilgan ko'rgazmada tomoshabinlarga taqdim qilingan. Ushbu ko'rgazmada turkman, Buxoro, Samarqand, Qarshi gilamlari namoyish qilinib, ular o'zining rang-barangligi, pishiq-puxtaligi bilan ko'rgazma qatnashchilarini hayratga solgan.

1870-yil kuzida Toshkentda ilk bor ko'rgazma tashkil etilib, undan ko'zlangan maqsad o'sha davr manbalarida e'tirof etilishicha Buxoro, Xiva, Qo'qon xonliklarini, Afg'oniston hamda Sharqiy Turkiston orqali Xitoy ahlining Rossiya bilan keng miqyosli savdo aloqalarini yaxshilashdan iborat deb e'lon qilgan bo'lsada, amalda, birinchidan Xitoy, Hindiston, Eron hunarmandchilik mahsulotlari bilan yanada yaqindan tanishish va ularga raqobatbardosh mahsulotlar tayyorlash orqali ushbu davlatlar mahsulotlarini O'rta Osiyo bozorlaridan siqib chiqarish, ikkinchidan, Afg'oniston, Eron, Hindiston Angliya ta'sir doirasida bo'lganligi tufayli, mahalliy savdogarlar orqali ingliz mollari O'rta Osiyo bozorlariga kirib kelishining oldini olish edi.

Turkiston general-gubernatorligining asosiy sanoat va qishloq xo'jalik korxonalari joylashgan Farg'ona vodiysida shunday ko'rgazmalaridan biri 1886-yilda Yangi Marg'ilon shahrida tashkil etaladi. «Birinci Farg'ona qishloq xo'jaligi va sanoati ko'rgazmasi» deb nomlangan ushbu ko'rgazmada Marg'ilon, Qo'qon, Osh ustalari namoyish qilgan yuzlab turdagi hunarmandchilik mahsulotlari shu joyning o'zidayoq rus aholisi va chet elliklar tomonidan xarid qilib olingan. 1900 yil sentyabrda

Samarqandda o'tkazilgan ko'rgazma boshqa ko'rgazmalardan shunisi bilan farq qilganki, unda pilla chuvitish, ipak o'rash, uni bo'yash va ipak matolar to'qish jarayoni shu joyning o'zidayoq namoyish qilib ko'rsatilgan [22.]. XX asrning birinchi o'n yilligida Turkiston qishloq xo'jaligi, sanoati va hunarmandchiligiga bag'ishlab ko'rgazmalar o'tkazish asta-sekin kamayib boradi. Faqat 1909-yilda Turkiston qishloq xo'jaligi jamiyatining 25 yilligiga bag'ishlab o'tkazilgan ko'rgazma Turkiston o'lkasining xo'jalik va madaniy xayoti to'la qamrab olingan oxirgi yirik ko'rgazma edi.

O'rta Osiyo hunarmandlarining mahsulotlari nafaqat Rossiya imperiyasi hududlarida balki, Ispaniya, Italiya, Angliya, Fransiya, Germaniya kabi Evropa davlatlarida o'tkazilgan turli-tuman ko'rgazmalarda yurtimiz hunarmandlarining mahsulotlari savdo ahli tomonidan namoyish qilingan va sotib kelingan. O'rta Osiyo Rossiya tomonidan zabt etilgandan so'ng Turkiston hunarmandchiligi mahsulotlari Evropada o'tkaziladigan ko'rgazmalarda Rossiya imperiyasi mahsulotlari tarkibida namoyish etila boshlangan. 1873-yilda Venada o'tkazilgan Xalqaro ko'rgazmada katta miqdorda va turli kattalikdagi O'rta Osiyo gilamlari bilan evropaliklar birinchi bor yaqindan tanishganlar bo'lsalar [23.233-b.], 1878-yilda Parijda o'tkazilgan Xalqaro ko'rgazmada Turkiston gilamboflari mahsulotlari katta muvaffaqiyat va e'tibor qozonganlar [24.]. 1901-yilda Glazgoda, 1906-yilda Milanda, 1907-yilda Bordoda o'tkazilgan Xalqaro ko'rgazmada, 1910-yilda Myunxenda o'tkazilgan Musulmonlar ko'rgazmasida [23.233-b], 1914-yilda London, Berlinda o'tkazilgan hunarmandchilik ko'rgazmalarida ham faol ishtirok etganlar [25.]. 1905-yilda Leje shahrida o'tkazilgan Xalqaro ko'rgazmada namoyish qilingan gilamchilik mahsulotlarining barchasi chet elliklar tomonidan xarid qilib olinganligi yoki 1906- yilda Milanda o'tkazilgan Xalqaro ko'rgazmada Rus bo'limi tarkibida ishtirok etgan Turkiston hunarmandlari "Faxriy diplom" hamda "Oltin medal"ga bilan taqdirlanganliklari fikrimizga yorqin dalil bo'la oladi [26,88-v.]. Umuman olganda Turkiston o'lkasi hunarmandlari 1870-1913-yillarda o'tkazilgan 7 ta Rossiya, 1873-1914-yillarda o'tkazilgan 10 ta Xalqaro ko'rgazmalarda ishtirok etganlar [27,135-b.].

Hunarmandlar hunarmandchilik ishlab chiqarishida belgili forma va o'zaro munosabatlarni belgilab turuvchi o'z sex uyushmalariga ega bo'lganlar. Sexlar ba'zan ishlab chiqarishda foydalaniladigan yerlariga ega bo'lgan, o'zini-o'zi idora etadigan o'ziga xos jamoadan iborat edi. Sexlar o'z nizomlariga, madaniy va diniy an'analariga ega bo'lgan. Hunarmandlar bobo, oqsoqol boshchiligidagi sex nazoratida bo'lib, og'ir ahvolga tushib qolgan hunarmandlarga sex a'zolari tomonidan yordam berib kelingan bo'lsa, o'lka iqtisodiyotiga kapitalistik munosabatlarning kirib kelishi natijasida yakkaqo'l hunarmandlarning iqtisodiy ahvoli og'irlashib borgan. Endilikda asrlar davomida hukm surib kelgan sex uyushmasi o'rniga yirik korxona egalari ustakorlarning hukmronligi oldinga o'ringa chiqib qolgan. O'lka iqtisodiyotida kapitalistik munosabatlar mustahkamlanib borgani sari ustakorlar endigina shakllanib kelayotgan mahalliy yirik sanoat egalarga, usta, xalfa, shogird esa yollanma ishchilarga aylanib borganlar.

Xullas, XIX asrning ikkinchi yarmi-XX asr boshida Turkiston hunarmandlarning ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli boshqa guruhlariniki kabi og'irlashib borgan bo'lsa ham, turli

hunar sohiblari o'z ota meros kasblarini davom ettirib, uning bizgacha yetib kelishida katta hissa qo'shganlar.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR:

- 1.Тетеревников А.Н. Очерки внутренней торговли киргизской степи. СПб., 1867.
- 2.Развадовский В. Опыт исследования гончарного и некоторых других кустарных промыслов в Туркестанском крае.// Туркестанское сельское хозяйство. № 5.
- 3.Беш-Агачский квартал Ташкента.(Статистический отчет)- Туркестанские ведомости, 1872, №36
- 4.Кузнецов В.П. Ташкент в торговом и промышленном отношении. Туркестанский сборник. т.5
- 5.O'zR MDA, 1-jamg`arma, 16-ro'uxat, 55-ish.
- 6.O'zR MDA 19-jamg`arma, 1-yozuv,28451-ish.
- 7.Маев П. Азиатский Ташкент. В кн: Материалы для статистики Туркестанского края. Ежегодник. Выпуск IV. СПб., 1874.
- 8.Статистический обзор Ферганской области за 1908 г. –Скобелев.: 1910.
9. Обзор Сыр-Дарьинской области за 1910, -Т.; 1912; за 1911.-Т.: 1913.
- 10.O'zR MDA, 36-jamg`arma, 1-ro'uxat, 324-ish.
- 11.3.Азадаев Ф.А. Кустарная промышленность в Ташкенте во второй половине XIX в. Известия АН Уз ССР.1957, №1.
- 12.Ферганская область в 1901 г. В кн: Ежегодник Ферганской области. Т.I. - Новый Маргелан.:1902.
- 13.O'zR MDA 1-jamg`arma 16-ro'uxat, 2280-ish.
- 14.Qilichev R. Buxoro shahrida hunarmandchilik. -T. Fan, 1996.
- 15.O'zR MDA, 1-jamg`arma, 16-yozuv, 1422-ish.
- 16.Краузе Л. О туземном оружии в Туркестанском крае.-М.: Сб.Русский Туркестан. Вып. 2. 1872.
- 17.O'ZR MDA, 27-jamg`arma,1-ro'uxat, 13-ish.
- 18.Гейер И, Назаров И. Кустарные промыслы г.Ташкента.-Т.: 1903.
- 19.Костенко Л.Ф. Путешествие в Бухару русской миссии в 1970 г. СПб., 1871.
- 20.Обзор Сыр-Дарьинской области за 1885 г. -Т.: 1886.
- 21.O'zR MDA, 17-jamg`arma, 1-ro'uxat, 20552-ish.
- 22.Самаркандская выставка шелководства и пчеловодства.-Туркестанские ведомости, 1900, №75.
- 23.Мошкова В.П. Ковры народов Средней Азии конца XIX-начала XX вв. -Т.: 1970.
- 24.Туркестанские ведомости, 1900, №22.
- 25.Туркестанские ведомости, 1914, №39.
26. O'zR MDA 1-jamg`arma, 17-ro'uxat, 581-ish, 88.
- 27.Чабров Г.Н. Выставочная работа в Туркестанском крае (1869-1916 гг.).Труды музея истории Узбекской ССР. Вып. 3, -Т.: 1956.

MUNDARIJA

PEDAGOGIKA, PSIXOLOGIYA VA METODIKA

Vosiyeva SH.I. Chet tilini o'qitish mazmunining asosiy lingvistik birligi matndir.....	3
Qosimov F. M., Alimova A.N. TIMSS topshiriqlarini bajarishda maktab o'quvchilarining tiklashining rivojlanishi.....	8
G'aybullayev A.A. Talaba yoshlarda milliy musiqiy ongni rivojlantirish milliy va umuminsoniy qadriyatni shakllantirishning ijtimoiy psixologik omili.....	12
Shamsiyeva Sh.R. Bo'lajak biologiya o'qituvchilarining metodik kompetentligini takomillashtirishda innovatsion dasturiy vositalardan foydalanishning pedagogik asoslari.....	19
Nazarov T.T Chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishi talabalarida tarbiyaviy-mafkuraviy immunitetni shakllantirish.....	23
Kodirova N. Chet tillarini o'qitishning integratsiyasi va globallasuvi.....	31
Shoyeva Y.A. Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar Qori, Abdulla Avloniy, Abduqodir Shakuriylarning yangi metodik maktablar yaratishdagi ta'lim xizmatlari.....	35
Rakhimova N.M. Boshlang'ich sinflarda ingliz tilini o'rgatish metodikasi.....	40
Olimova S.U. O'zbek tilida belgi va uning ifodalanishi.....	44
Rasulov M. R. Prokuratura xodimlari kasbiy kompetentligini o'rganishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari.....	49
To'rayeva M.X Oilaviy tarbiya va bolalar psixologiyasi.....	53
Mamedova M.M Oilada kichik maktab yoshidagi bolalarning ijtimoiy xususiyatlarining shakllanishining pedagogik asoslari.....	58

FILOLOGIYA FANLARI

G'aniyeva N.G' "Rezistans" adabiyoti nima?.....	65
Amonov U "Namunai adabiyoti tojik" da adabiy-tanqidiy qarashlarning ifodasi.....	72
Xamdamova G.X Maqollarda so'zlar polisemiyasining lingvistik tahlili.....	80

MUSIQA VA TASVIRIY SAN'AT

Sobirov U.G', Karimova A.H. Abdurauf fitrat talqinida musiqa ilmini o'qitish...	82
--	----

IJTIMOY FANLAR

Jumayev A.B Shahrisabz va uning atroflarini sug'orilish tarixidan (XIX asr oxiri – XX asr boshlari).....	87
Qilichev R.E XIX asrning ikkinchi yarmi-xx asr boshida turkistonda hunarmandchilik.....	93

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ

Восиева Ш. И. Основной лингвистической единицей содержания обучения иностранному языку является текст.....	3
Касимов Ф. М., Алимова А.Н. Развитие мышление школьников при выполнении заданий TIMSS.....	8
Гайбуллаев А. А. Развитие национального музыкального сознания студентов – социально-психологический фактор формирования национальной и общественной ценности.....	12
Салимова С. Ф. Педагогические основы использования инновационных программных средств для повышения методической компетентности будущих учителей биологии.....	19
Назаров Т. Т. Отдел военного образования перед призывом формирование учебно-идеологического иммунитета у студентов.....	23
Кадирова Н. Интеграция и глобализация обучения иностранным языкам.....	31
Шоева Ю. А. Просветительские услуги Махмудходжи Бехбуди, Мунаввара Кори, Абдуллы Авлони, Абдукадыра Шакури в создании новых методических школ.....	35
Рахимова Н. М. Методика преподавания английского языка в начальных классах.....	40
Олимова С.У. Знак и его выражение на узбекском языке.....	44
Расулов М. Р. Социально-психологические особенности изучения профессиональной компетентности работников прокуратуры.....	49
Тораева М. Х. Семейное воспитание и детская психология.....	53
Мамедова М. М. Педагогические основы формирования социальных качеств детей младшего школьного возраста в семье.....	58

ФИЛОЛОГИЯ

Ганиева Н. Г. Что такое литература «движение сопротивления»?.....	65
Амонов У. Выражение литературно-критических взглядов в произведении «Намунаи Адабиёти Тоҷик (образцы таджикской литературы)».....	72
Хамдамова Г. Х. Лингвистический анализ многозначности слов в пословицах...	80

МУЗЫКАЛЬНЫЕ И ИЗОБРАЗИТЕЛЬНЫЕ ИСКУССТВА

Собиров У. Г., Каримова А. Х. Обучение музыкальной науке в интерпретации Абдурауфа Фитрата	82
---	----

СОЦИАЛЬНЫЕ И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

Орзиев М. З., Джумаев А. Б. Из истории орошения шахрисабза и его окружений (конец XIX - начало XX века).....	87
Киличев Р. Э. Ремесленники Туркестана во второй половине 19 - начале 20 века	93

CONTENTS

PEDAGOGY, PSYCHOLOGY AND METHODOLOGY

Vosiyeva SH.I. The basic linguistic unit of the content of teaching a foreign language is the text.....	3
Kasimov F.M, Alimova A.N. Development of schoolchildren's thinking when completing TIMSS tasks.....	8
G'aybullayev A.A. The development of national musical consciousness among students is a social psychological factor of the formation of national and public value.....	12
Salimova S.F, Shamsiyeva Sh.R. Pedagogical foundations of using innovative software tools to improve the methodological competence of future biology teachers.....	19
Nazarov T.T Department of military education before the calling up formation of educational-ideological immunity in students.....	23
Kodirova N. Integration and globalization of teaching foreign languages.....	31
Shoyeva Y.A. Educational services of Mahmudkhoji Behbudi, Munavvara Kori, Abdullah Avloni, Abdukadyr Shakuri in the creation of new methodological schools.....	35
Rakhimova N.M. Methodology of teaching English in primary classes.....	40
Olimova S.U. Sign and its expression in Uzbek.....	44
Rasulov M. R. Social-psychological characteristics of studying the professional competence of prosecutor's employees.....	49
Torayeva M. Kh. Family education and child psychology.....	53
Mamedova M.M. Pedagogical basis of the formation of social characteristics of primary school children in the family.....	58

FILOLOGY

G'aniyeva N.G' What is "resistance" literature?.....	65
Amonov U.S. Expression of literary-critical views in "sample literature tajik.....	72
Xamdamova G.X Linguistic analysis of the polysemy of words in proverbs.....	80

MUSICAL AND VISUAL ARTS

Sobirov U.G', Karimova A.H. Teaching the science of music in the interpretation of Abdurauf Fitrat	82
---	----

SOCIAL AND HUMANITARIAN SCIENCES

Jumayev A.B From the history of irrigation of shahrisabz and its environs (end of the xix century - beginning of the xx century).....	88
Qilichev R.E Handicraftmen in turkestan in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century.....	93

TA'LIM TRANSFORMATSIYASI

ILMIY – METODIK JURNAL

№. 2

BOSH MUHARIR

Buxoro davlat pedagogika instituti rektori, p.f.d. (DSc), professor
MA'MUROV BAHODIR BAXSHULLAYEVICH

Muharrir:

Texnik muharrir:

Sahifalovchi:

Dizayner:

A. Kalandarov

G. Samiyeva

Z. Elmurotova

M. Arslonov

Nashriyot litsenziyasi AI № 178. 08.12.2010. Original – maketdan
bosishga ruxsat etildi: 01.07.2024. Bichimi: 60/84 ¹/₁₆ «Palatino Linotype»
garn. Ofset bosma usulida. Ofset bosma qog'oz. Bosma tabog'i 6,75
Adadi 50. Buyurtma № 124. Bahosi kelishilgan holda.

«Sharq-Buxoro» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Buxoro shahar O'zbekiston Mustaqilligi ko'chasi, 70/2 uy.
Tel: 0(365) 222-46-46